१९९४
म. ग्रं. सं. ठाणे
विषय
सं. क्र.
REFBK-0014275
REFBK-0014275

मुंबईचा मार्गदर्शक

ही पहा मुंबई

ही
पहा
मुंबई

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.
अनुक्रम 38631 दि:
क्रमांक 363 नों. दि. २५.५.५५

लेखक

सदानंद चेंदवणकर

REFBK-0014275
REFBK-0014275
संग्रहालय ठाणे
दा. क्र. 14269
शाखा (स्थळ प्रत)

जयहिंद प्रकाशन
ठाकुरद्वार, मुंबई २

* : २०१ : मूल्य १ रुपया *

• **मुद्रक**

जयराम दिपाजी देसाई
राष्ट्रवैभव प्रेस, गिरगांव, मुंबई ४

★

• **प्रकाशक**

गजानन काशीनाथ रायकर
झावबाची वाडी, मुंबई २

★

• **प्रथमावृत्ति**

१५ ऑगस्ट १९६४

★

• **मुखपृष्ठ**

रघुवीर मुळगांवकर
२१५ चर्नीरोड, गिरगांव, मुंबई ४

★

• **विक्रेते**

जय हिंद प्रकाशन, झावबाची वाडी
मुंबई नंबर २

• मुंबई शहर स्वतंत्र महाराष्ट्राची राजधानी आहे. या शहराचें आकर्षण भारताच्या सर्व राज्यांना तर आहेच, पण विशेषत्वानें भारताच्या राजधानीला अधिक आहे. विविध उद्योग, व्यवसाय, धंदे, व्यापार या अवाढव्य शहरांत चालतात, त्यामुळें आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचें तें एक केंद्र समजलें जातें. अठरापगड जाती-जमातींनीं एकच गर्दी करून सोडलेलें असें हें शहर सुंदर तर आहेच, पण तें आणखी सुंदर बनविण्याचे यत्न येथल्या महापालिकेतर्फे नित्य चालू असतात. अनेक थोरामोठ्यांनीं, नामवंतांनीं या नगरीची शोभा वर्णन केली आहे, तर ज्येष्ठ–श्रेष्ठ साहित्यिकांनीं या नगरीचें वैभव टिपून ठेवलें आहे. या शहराची शोभा पहाण्यासाठीं राज्याराज्यांतील लोक येतातच, पण देशादेशांतूनही येतात आणि या रम्य नगरीचें डोळे भरून दर्शन घेतात. भारताला भेट देणाऱ्या पाश्चात्य पाहुण्यांना तर मुंबईभेटी-शिवाय भारत दौरा पूर्णच झाला नाहीं असें वाटतें.

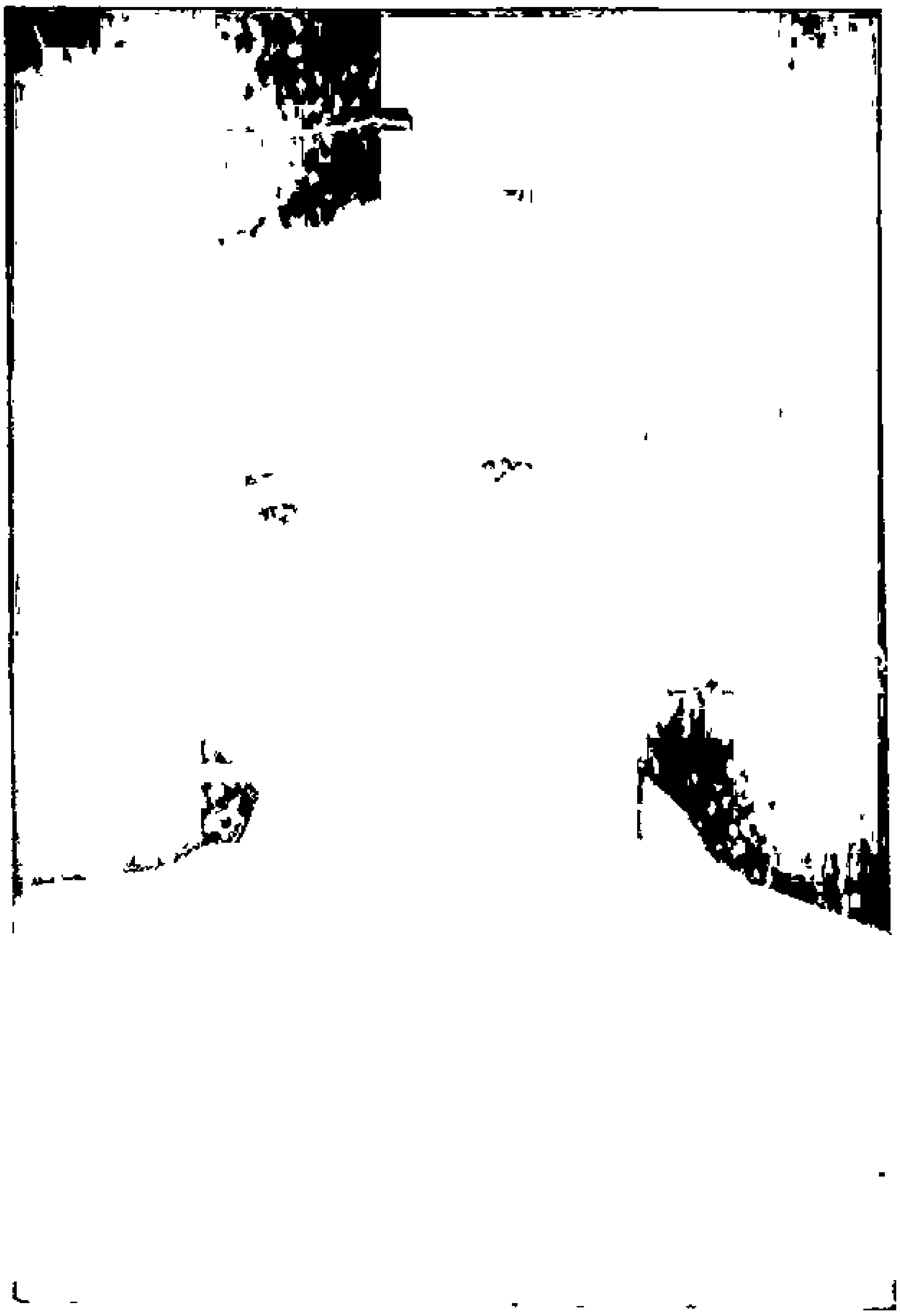

श्री. शै. ए. सुखठणकर

या नगरींतील लोक सूर्यवंशी नाहींत. भल्या पहांटे या नगरींतील लोकांच दैनंदिन जीवन सुरू होतें आणि मध्यरात्रीं बऱ्याच उशीरां तें थांबतें. याला कारण आहे येथल्या श्रमजीवींचे विविध उद्योगधंदे,

कामगारांच्या गिरण्या, शौकिनांचीं चित्रपटगृहें, रसिकांचीं नाट्यगृहें, विलासींचीं उपाहारगृहें, क्लब्स्, ज्ञानपिपासूंचीं वाचनालयें, विद्यार्थ्यांचीं विद्यालयें, महाविद्यालयें. मुंबईतील ऐसपैस रस्त्यांवरून धांवणाऱ्या लाल-लाल बसेस्, टांगे, आगगाड्या, टॅक्सी, उतारूंची सारखी वहातूक करीत असतात. नवख्या प्रवाशाला तर या अशा अवाढव्य, गजबजून गेलेल्या नगरींत अक्षरशः भांबावल्यासारखें होतें, गोंधळून गेल्यासारखें होतें यांत नवल नाहीं. पण ही अडचण दूर करण्यास हा "मुंबईचा मार्गदर्शक" खचितच उपयोगी ठरेल असा मला विश्वास वाटतो. मुंबईला नव्यानें भेट देणाऱ्या प्रवाशालाच नव्हे, तर खुद्द मुंबईकरांना सुद्धां या ग्रंथाद्वारें खूपशी माहिती मिळत आहे ही आनंदाची गोष्ट आहे.

माझे पत्रकार मित्र आणि एक कष्टाळू लेखक श्री. सदानंद चेंदवणकर यांनीं हा ग्रंथ बऱ्याच मेहनतीनें सादर केला आहे, याबद्दल त्यांचें हार्दिक अभिनंदन करावेंसें वाटतें. सप्तद्वीपापासून तों आतांपर्यंतची मुंबई शहराची सर्व ती माहिती, मुंबईतील नव्या-जुन्या स्थळांचा इतिहास, मुंबईतील जुन्या रस्त्यांचीं नवीं नांवें, मुंबईतील गिरण्या, चित्रपटगृहें, रुग्णालयें, सांस्कृतिक कार्य करणाऱ्या संस्था, क्लब्स्, उपाहारगृहें, वाचनालयें, विद्यालयें, महाविद्यालयें, बँका, बसचे नवे क्रमांक व त्यानुसार मार्ग, मंदिरें, दर्गे, ख्रिस्ती प्रार्थना मंदिरें, लेखक, नट, नटी, नाटककार, वृत्तपत्रें, रोगांचे तज्ज्ञ डॉक्टर्स इत्यादिकांचे पत्ते व तदनुषंगिक सर्व ती बारीकसारीक माहिती या छोट्या ग्रंथांत दिलेली आहे ती वाचकांना हरघडी उपयोगी पडेल अशी खात्री आहे. ह्या स्तुत्य उपक्रमास महाराष्ट्र सरकारच्या प्रसिद्धीखात्याकडूनही जरूर तें प्रोत्साहन मिळेल, असा आत्मविश्वास वाटतो.

श्री. चेंदवणकर यांच्या या प्रयत्नास माझ्या हार्दिक शुभेच्छा.

शै. ए. सुखठणकर
कमिशनर, मुं. म्यु. कॉर्पोरेशन

दिनांक १५ ऑगस्ट १९६४

★

लेखकाचे दोन शब्द

मुंबई हें शहर महाराष्ट्राच्या राजधानीचें शहर म्हणून ओळखलें जातें. भारतांतील प्रमुख शहर म्हणून तर त्याचा लौकिक आहेच. आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रांतील व्यापार उद्योगाचें बंदर म्हणून त्याची जगभर ख्याति आहे. यामुळें या रम्य शहराचें आकर्षण दुनियेंतल्या सर्वच नागरिकांना असणें अगदीं सहाजिक आहे. या अवाढव्य शहरांत नवखा प्रवासी आला रे आला कीं तो अक्षरशः भांबावून जातो. काय पहावें आणि काय पाहूं नये हें त्याला सुचतच नाहीं, भानच रहात नाहीं.

या सुंदर शहराचें दर्शन घ्यायचेंच झालें तर त्यानें नगरींतलें काय काय पहावें, येथले बसचे नि रेल्वेचे मार्ग त्याला कसकशी मदत करतील, येथलीं रुग्णालयें, प्रमुख कचेऱ्या, चित्रपटगृहें इत्यादिकांची उपयुक्तता या विषयांत नवख्याच काय, पण येथल्या रहिवाशांनाही हें पुस्तक उपयोगी पडेल असा विश्वास वाटतो.

या पुस्तकाला आमचे स्नेही आणि म्युनिसिपल कमिशनर श्री. शैलेंद्र सुखटणकर यांनीं छोटेखानी प्रस्तावना लिहून आणखी शोभा आणली आहे, त्याबद्दल त्यांचे आभार. सुप्रसिद्ध कल्पक प्रकाशक श्री. ग. का. रायकर यांनीं हें पुस्तक प्रकाशित केलें आणि श्री. जयरामभाऊ देसाई यांनीं आपल्या राष्ट्रवैभव छापखान्यांत तें अल्पावधींत आणि शक्य तितकें निर्दोष छापून वाचकांच्या हातीं ठेवलें त्याबद्दल त्यांचेही आभार. नगरपालिकेच्या कचेरींतील प्रसिद्धी विभागाचे अधिकारी श्री. मिस्त्री यांनीं आम्हांस अत्यंत तत्परतेनें आवश्यक तीं छायाचित्रें पुरविलीं त्याबद्दल त्यांनाही धन्यवाद.

अंबिका निवास, आग्रा रोड
कुर्ला, मुंबई ७०
ता. १५ ऑगस्ट १९६४

सदानंद चेंदवणकर

★

तुम्ही आणि राष्ट्राच्या जीवनवाहिन्या—१

मी असें करीन ना? शत्रूचा परत हल्ला झाला तर मी दृढतेनें माझें कर्तव्य बजावीन ना! हाच एक विचार प्रत्येक भारतीय नागरिकाच्या मनांत उभा राहतो. हाच आज सर्वांत मोठा प्रश्न आहे. पश्चिम रेल्वेवर, फायरमन असो कीं सेक्शन कंट्रोलर, गँगमन असो कीं गार्ड, प्रत्येकाला आपल्या कर्तव्याची जाणीव आहे. त्यांच्यांपकीं प्रत्येकास माहीत आहे कीं राष्ट्राच्या जीवनवाहिन्या सदैव चैतन्यमय ठेवण्यासाठीं आपण करीत असलेले प्रयत्न म्हणजेच मातृभूमीच्या संरक्षणासाठीं महान सेवा होय. ही त्याची कर्तव्य तत्परताच सीमेवरील जवानांना सुसज्ज राखते आणि तो आपली कामगिरी आनंदानें व साभिमान पार पाडतो.

पश्चिम रेल्वे

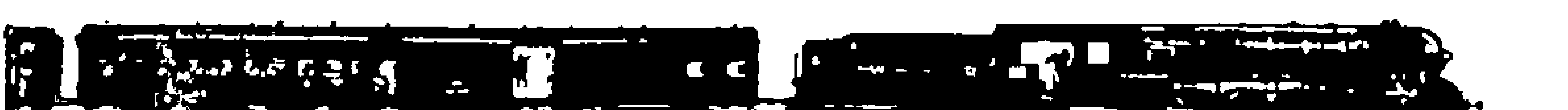

अनुक्रमणिका

१	मुंबापुरीचा इतिहास	९
२	सुस्वागतम्	१
३	पहिला दिवस	२
४	दुसरा दिवस	१५
५	तिसरा दिवस	२६
६	चौथा दिवस	३२
७	बृहन्-मुंबईतील बस वहातुक	३८
८	वॉर्ड व नगरपिते	६१
९	टपाल कचेऱ्यांचे क्रमांक	६३
१०	रेल्वेचीं स्थानकें	६४
११	प्रसिद्ध लॉजिंग बोर्डिंग	६५
१२	प्रसिद्ध रुग्णालयें	६६
१३	पोहण्याचे तलाव	७१
१४	विमान कंपन्या	७२
१५	कापड गिरण्या	७४
१६	प्रमुख बँका	७७
१७	चित्रपटगृहें	८१
१८	महाविद्यालयें	८४
१९	मंगलकार्यांसाठीं सभागृहें	८७
२०	लोकोपयोगी संस्था	९०
२१	ख्रिस्ती प्रार्थनामंदिरें	९४
२२	शाकाहारी उपाहारगृहें	९६
२३	जुने रस्ते-नवीं नांवें	९७
२४	लेखक व त्यांचे पत्ते	१००
२५	नाटककार-नटनटी	१०३
२६	सांस्कृतिक संस्था	१०७
२७	प्रकाशन संस्था	१११
२८	तज्ज्ञ डॉक्टर्स	११३
२९	नाट्यगृहें	११६
३०	नियतकालिकें	११९
३१	मुंबापुरीच्या परिसरांत	१२१

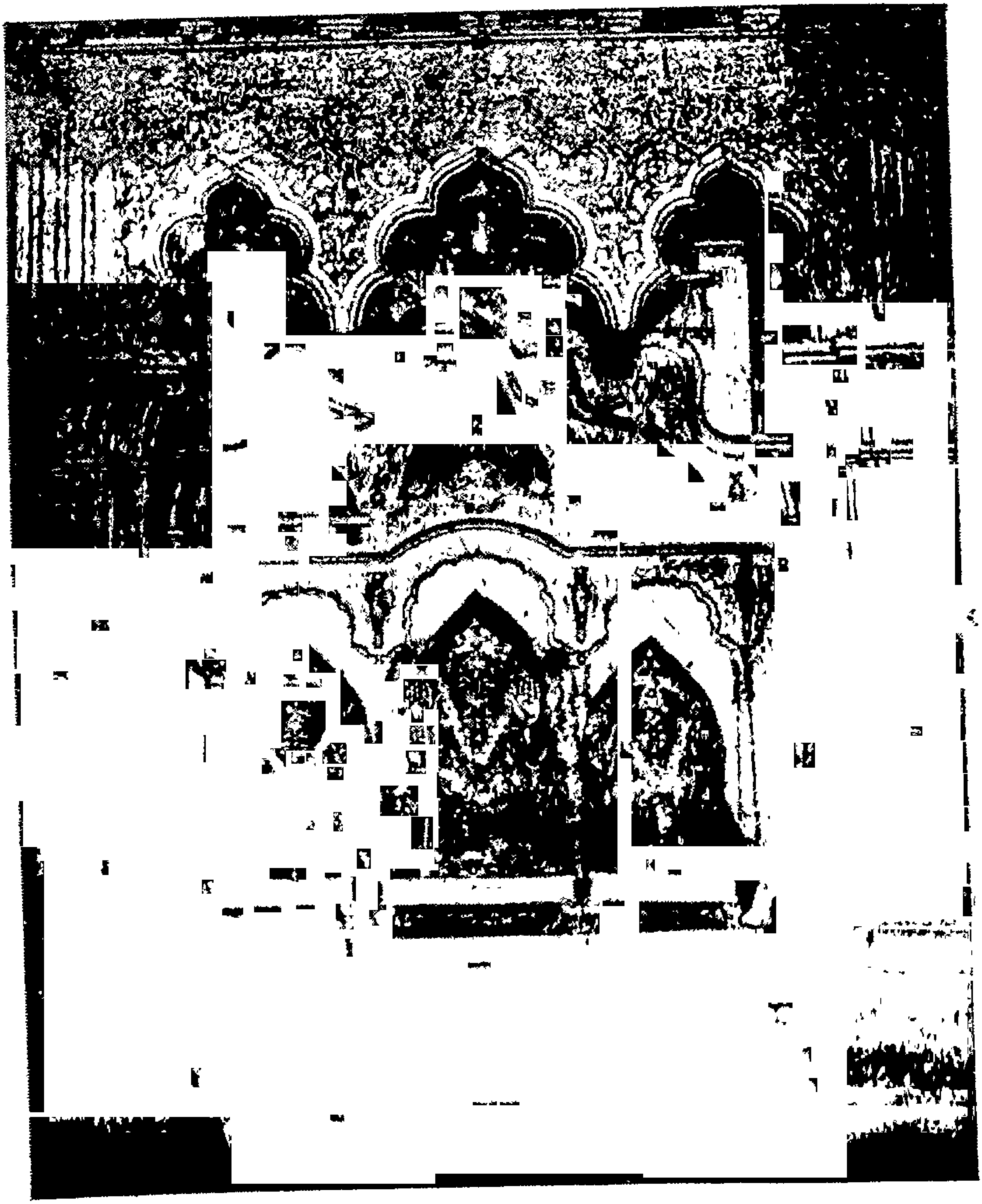

★ मुंबईची धनदेवता : श्रीमहालक्ष्मी ★

मराठी ... स्थळ ...
अनुक्रम ३८६३७ दि: ...
क्रमांक ३८६३ नों: दि: ...

मुंबापुरीचा इतिहास

आपल्या भारतांतील पहिलें प्रमुख शहर जर कोणतें असेल, तर तें म्हणजे मुंबई हें होय. या नगरींत भारतांतील प्रत्येक प्रांतांतील आणि प्रत्येक जिल्ह्यांतील माणसें तर आहेतच, परंतु पृथ्वीच्या पाठीवर असा एकही देश आढळणार नाहीं कीं, ज्याचा एकादा तरी नागरिक मुंबईत वास्तव्य करून राहिलेला नाहीं. " भारताचें प्रवेशद्वार " म्हणून या शहराचा मोठा गौरवपूर्ण उल्लेख करण्यांत येतो तो यामुळेंच कीं, भारताला भेट देणारे पाश्चिमात्य प्रवासी याच नगरींत प्रथम उतरतात आणि नंतर या सुंदर देशांत हिंडतात फिरतात. भारताचें आजचें हें सर्वश्रेष्ठ नगर कैक वर्षांपासून आपल्या वैचित्र्यामुळें परकीयांचें आकर्षण झालें होतें अन् आजही त्याचें आकर्षण कायम आहे. हेंच या नगरीचें वैशिष्ट्य होय. आज मध्यरेल्वेवर कुलाब्यापासून मुलुंडपर्यंत आणि पश्चिम रेल्वेवर चर्चगेटपासून मालाडपर्यंत पसरलेला २५००० चौरस एकरांचा प्रचंड टापू या मुंबानगरीनें व्यापलेला आहे.

सध्यां आपल्या लक्षांत येत नाहीं, परंतु मुंबई हें शहर सात बेटांवर वसलेलें आहे. महिकावती ऊर्फ माहीम, कोलभाट किंवा कुलाबा, मच्छगांव किंवा मध्यगांव म्हणजेच माजगांव, वरळी, मोंबायिम, अल–ओमानिस, व परेल अशीं हीं सात बेटें होत. या सप्तद्वीपांना " हेप्टानेशिया " या नांवानें ग्रीकलोक ओळखीत असत. ख्यातनाम ग्रीक तत्त्वज्ञ टॉलेमी यानेंही तसा उल्लेख करून ठेवला आहे. उत्तर कोंकणांत त्यांचा समावेश होत असे. हीं सात बेटें केव्हां आणि कशीं अस्तित्वांत आलीं हें विद्वानांना सांगतां येत नाहीं. बहुधा भूकंपामुळें हीं बेटें ' अपरांता ' (उत्तर कोंकणचें पौराणिक नांव) पासून वेगळीं झालीं असावींत. पण आज मानवी प्रयत्नानें तीं सारीं एक झालीं आहेत हें खरें.

या सात बेटांचा म्हणजे मुंबईचा अतिप्राचीन इतिहास सुस्पष्ट असा नाहीं. तरी पण हीं बेटें फार प्राचीन काळापासून युरोपांतील आणि इतर देशांतील दर्यावर्दी लोकांना ठाऊक होतीं आणि विशेष म्हणजे तीं निर्जन, ओसाड म्हणून माहीत होतीं. आज विसाव्या शतकांत हें शहर व्यापार,

उद्योग, कारखाने यांनीं भरभराटीस आलेलें आणि ४० लाख लोकवस्तीनें गजबजलेलें आहे.

अगदीं प्राचीन काळीं या अशा मुंबई बेटाला वेगळें राजकीय अस्तित्व नव्हतें. कोंकणचाच तें एक भाग होतें. संस्कृत लेखक त्याला "अपरान्त" (Aparanta) म्हणत असत. या विभागाचा अगदीं प्राचीन राज्यकर्ता इतिहासतज्ज्ञांच्या मतें सम्राट् अशोक हा होता. गिरनार येथें कोरलेल्या कांहीं शिलालेखांवरून असें दिसतें कीं, सम्राट् अशोकानें खिस्तपूर्व तिसऱ्या शतकाच्या मध्यास बौद्ध धर्माच्या प्रसार-प्रचारासाठीं राष्ट्रीक, पेठनिक आणि अपरान्त या देशांकडे धर्मगुरु पाठविले होते.

सम्राट् अशोकानंतर शातवाहन हे या मुंबई विभागाचे राजे झाले. खारवेल आणि नाणाघाट येथील गुहेंत कोरलेल्या शिलालेखांवरून या गोष्टीची साक्ष पटते. तेव्हां इसवी सनाच्या पहिल्या शतकांत अपरांतावर शातवाहनांचा अंमल होता. त्यांचें राज्य तीनशें वर्षें चाललें. या काळांत मुंबईचा इतर देशांशीं व्यवहार होऊं लागला. पुढें व्यापार भरभराटला. कल्याण या शहराची याच काळांत स्थापना झाली आणि ग्रीक, अरब, पर्शियन, इजिप्शियन आणि खिश्चन या व्यापाऱ्यांचें तें एक महत्त्वाचें बंदर झालें. अर्थातच या विभागांत कोणी स्थायिक असें नव्हतें. व्यापाराचेंच तें केंद्र होतें. पुढें याच काळांत कोळी या बेटावर प्रथम आले. कोळी आजूबाजूच्याच मराठी प्रदेशांतून येथें आले. मुंबई तेव्हां पण सात बेटांची मिळून होती. या सातही बेटांत कोळी पसरले आणि राहूं लागले. त्यांनीं मुख्य वस्ती मात्र दक्षिणेच्या दोन बेटांवर केली.

या प्राचीन काळांत या प्रदेशावर विशिष्ट अशा सत्ताधाऱ्यांचें राज्य फार काळ टिकलें नाहीं. वेगवेगळ्या बदलत्या राजांबरोबर मुंबई बेटावरील सत्ता पण बदलत गेली.

शातवाहनांनंतर चालुक्यांची सत्ता या बेटावर सुरू झाली. ते इ. स. ७५७ पर्यंत पश्चिम किनाऱ्याचे अधिपति होते आणि मुंबईचीं बेटेंही त्यांच्या सार्वभौम प्रदेशांत मोडत होतीं. परंतु चालुक्यांची सत्ता संपुष्टांत येऊन राष्ट्रकूट पश्चिम किनाऱ्याचे सत्ताधारी झाले आणि चालुक्य सत्तेचा कांहींच

अवशेष या प्रदेशावर राहिला नाहीं. तथापि त्यांचा येथें प्रभाव राहिला. कोळ्यांतील 'चोळके' हें नांव चालुक्य या नांवावरूनच आलेलें आहे.

परंतु पुढें राष्ट्रकूटांचा राजा तिसरा गोविंद यानें उत्तर कोंकणची राज्य-व्यवस्था शिलाहार राज्याचा संस्थापक कपरदिन शिलाहार यास बहाल केली. या शिलाहारांनीं इ. स. ८१० ते १२६० पर्यंत येथें राज्य केलें. पुढें दहाव्या शतकांत शिलाहार स्वतंत्र झाले. या त्यांच्या राज्यांत मुंबईसकट ठाणें जिल्हा आणि कुलाबा जिल्हा यांचा अंतर्भाव होता.

सुमारें बाराव्या शतकाच्या आरंभीं गुजरातचा राजा कुमारपाल यानें शिलाहारांचा पराभव करून त्यांचें राज्य जिंकून घेतलें आणि मुंबईसकट कोंकणचा भाग गुजराती सत्ताधीशांच्या अंमलाखालीं आला. परंतु कुमारपालाचा हा विजय अल्पजीवी ठरला. कुमारपाल हा फार काळ येथें राज्यच करूं शकला नाहीं. कारण शिलाहारांनीं आपल्या सामर्थ्यानिशीं पुन्हां कुमारपालावर हल्ला केला आणि त्याला हांकून लावलें. अशा प्रकारें मुंबईवरचें कुमारपालाचें वर्चस्वही संपुष्टांत आलें.

शिलाहारांच्या कारकीर्दींत येथें वसाहत आणि व्यापार खूप भरभराटीस आला आणि मुंबई शहराला सर्वधर्मीय स्वरूपही या मराठा राज्याच्या कारकीर्दींतच आलें. हिंदु, मुसलमान, पारशी, पर्शियन, अरब, चिनी, मुंबई बंदरांत व्यापारानिमित्त व इतर कारणांमुळें येऊं लागले आणि त्यांपैकीं कांहीं स्थायिक पण झाले. या शिलाहारांनीं आपल्या अमदानींत येथें बरींचशीं देवळें बांधलीं. त्यांपैकीं अंबरनाथ आणि वाळकेश्वर (वालुकेश्वर) हीं दोन प्रमुख होत. भांडुपच्या उत्तरेकडून आजच्या मुंबई-ठाणें रस्त्याला समांतर असा एक राजरस्ता त्यांनीं बांधला. शिलाहारांनीं कोरलेल्या शिलालेखांवरून पाठारे प्रभू आणि यजुर्वेदी ब्राह्मण आणि आणखी कांहीं जाती मुंबईत येऊन स्थायिक झाल्याचें सिद्ध होतें.

पुढें सोम नांवाच्या शिलाहाराचा देवगिरीच्या महादेव यादवानें पराभव केला आणि शिलाहारांचें राज्य लयाला गेलें. इ. स. १२६० पासून १३४५ पर्यंत देवगिरीच्या यादवांचा मुंबईवर अधिकार होता. अच्युत नायक नांवाचा यादवांचा एक कारभारी येथला कारभार पहात असे, असें डॉ. फ्लिट यांनीं

लिहून ठेवलें आहे. इ. स. १२९० मध्यें कृष्ण नांवाचा भारद्वाज गोत्राचा ब्राह्मण सर्वंध कोंकणचा कारभार पहात होता.

अल्लाउद्दिन खिलजीनें देवगिरीच्या यादवांच्या केलेल्या निःपातानंतर मुंबईच्या इतिहासांत महत्त्वाचे फेरबदल झाले. रामदेवरावाच्या पराभवानंतर त्याची कोंकण-मुंबईवरील सारी सत्ता संपुष्टांत आली, आणि बिंब किंवा भीम राजानें मुंबईवर आपलें स्वामित्व प्रस्थापित केलें. बिंबाख्यानामध्यें बिंब हा अनहिलवाड्याच्या बाजूनें कोंकणांतून इ. स. १२९४ मध्यें मुंबईस आला असें वर्णन आहे. माहीमचें बेट त्याला निर्जन अवस्थेंत सांपडलें. त्यानें तिथें वस्ती करण्याचें ठरविलें. तेथें स्वतःसाठीं एक राजवाडा बांधला, आणि सोबत आणलेल्या लवाजम्यासाठीं घरें बांधलीं. येतांना पैठणहून त्यानें आपल्याबरोबर यजुर्वेदी ब्राह्मणांचीं नऊ कुटुंबें आणि इतर ६६ कुटुंबें आणलीं. त्यांतलीं २७ कुटुंबें सूर्यवंशी, ७ शेषवंशी, ५ पांचाळ, ५ कुणबी आणि आग्री इत्यादि होतीं असा उल्लेख एस्. एच्. एडवर्ड यांनीं लिहिलेल्या ' राइझ ऑफ बॉम्बे ' या पुस्तकांत केलेला आढळतो. यावरून बिंबदेवानें आपल्या महिकावती राजधानींत प्रभू लोकांची एक वसाहतच स्थापन केली.

इ. स. १३४८ मध्यें गुजरातमधील मुसलमान सुलतानांनीं मुंबईवर स्वारी करून तिचा कांहीं भाग पादाक्रांत केला. ही इसलामी राजवट तब्बल दोन शतकें म्हणजे इ. स. १५३४ पर्यंत टिकली. या काळाचा एक अवशेष आजतागायत माहीम येथें आढळतो. तो म्हणजे माहीमला असलेल्या तेव्हांच्या एका मुसलमान अवलियाचा दर्गा. या ठिकाणीं अद्याप दरवर्षी डिसेंबरमध्यें मोठा उत्सव उरूस भरतो. या दर्ग्याला मखतुम फकिह अलि पारूचा दर्गा असें म्हणतात.

इ. स. १५३४ मध्यें पोर्तुगीजांनीं वसई काबीज केली. त्या काळीं वसईचें मोठें महत्त्व होतें. गुजरातचा तेव्हांचा सुलतान बहादुरशहा याला वसई व त्या आसपासचा भाग पोर्तुगीज आक्रमकांना देणें भाग पडलें. पुढें पोर्तुगीज सत्ताधाऱ्यांनीं लौकरच आपले हातपाय पसरून मुंबई बेटावर आपली सत्ता स्थापली. परंतु पोर्तुगीजांनीं येथें सक्तीनें बाटवाबाटवी केल्यामुळें हीं बेटें आणखी ओसाड झालीं. तेव्हां पोर्तुगीजांनीं या बेटाचे विभाग पाडून ते दीर्घ मुदतीच्या भाडेकरारानें कांहीं वजनदार व्यक्तींच्या स्वाधीन केले. डॉ.

गेर्सो द कुन्हा (Gerson de Cunha) हा त्या व्यक्तींपैकीं एक होता. या गेर्सोनें भारतीय औषधांवर त्या काळीं लिहिलेला विद्वत्तापूर्ण ग्रंथ अद्यापि नांवाजला जातो. आज टाऊन हॉलच्या मार्गे ज्या "नेव्हल बॅरॅक्स" आहेत, त्याच जागीं एका टुमदार बंगलींत हे गेर्सो महाशय राहात. मुंबई व साष्टी या भागांत आज ख्रिस्ती लोकांचीं प्रार्थनामंदिरें जीं जागोजाग दिसतात, त्यांतील बहुतेक मंदिरें त्या काळीं उभारण्यांत आलीं होतीं. त्या जमान्यांत धार्मिक संस्थांना जमिनी मुक्त हस्तें दिल्या जात. त्यामुळें मुंबईचा उत्तर भाग व बहुसंख्य उपनगरें यांत या संस्थांनीं आपलें बळकट बस्तान बसविलें होतें. ग्रेटब्रिटनचा राजा दुसरा चार्लस व पोर्तुगालची राजकन्या कॅथेराइन-द ब्रागोझा यांचा विवाह इ. स. १६६१ सालीं झाला. त्या वेळीं मुंबईची बेटें व त्यांवरील सर्व हक्क इंग्लंडच्या नवरदेव राजाला आंदण देण्यांत आले.

परंतु मुंबईतील पोर्तुगीज अधिकारी आणि हितसंबंधी लोक यांनीं या आंदणपत्राला जोराचा विरोध केला, त्यामुळें हें बेट इंग्रजांच्या ताब्यांत येईतोंपर्यंत इ. स. १६६५-६६ साल उजाडावें लागलें. याचें कारण येथल्या फिरंग्यांना या बेटाचें भावी काळांतील महत्त्व वाटत होतें, हें होय.

अखेरीस १६६५ च्या सुमारास मुंबई बेटें ब्रिटिश राजाच्या हातीं आलीं आणि मुंबईच्या इतिहासाचें एक नवें पर्व सुरू झालें. त्या वेळीं त्याची लोकसंख्या अवघी दहा हजारांच्या आसपास होती. आणि त्यानंतर दहा वर्षांच्या काळांत अर्थात् १६७५ मध्यें ती साठ हजारांपर्यंत गेलेली होती. त्या वेळीं या बेटांवर कोळी, आगरी व पाठारे प्रभू यांचीच काय ती वस्ती होती. बेटापासून मिळणारें आर्थिक उत्पन्न तेव्हां अगदींच तुटपुंजें होतें. आझाद मैदान ते मलबार हिल आणि प्रभादेवी ते माहिम या भागांतील नारळांच्या झाडांपासून तें उत्पन्न मिळत असे. थोडीं भाताचीं शेतेंही होतीं, पण बाकी सारा प्रदेश दलदलीचा व निर्जन असा होता.

इ. स. १८६५ मध्यें मुंबई नगरपालिकेची स्थापना झाली व त्यामुळें शहरांत साफसफाई, स्वच्छता राखण्यास मदत होऊं लागली. याच वर्षी शहरांत गॅसचे दिवे सुरू झाले आणि काळोखी रस्ते प्रकाशानें उजळून निघाले. शुक्रवार ता. २५ मे १८६५ रोजीं चिंचपोकळीचा रस्ता गॅसच्या

बत्त्यांनीं सुप्रकाशित करून एक आगळीच शोभा त्याला आणण्यांत आली. या पेटलेल्या बत्त्या बघून कितीतरी लोक खांबाजवळ जाऊन आपला हात भाजतो कीं काय म्हणून हळूच सावधगिरीनें खांबाला हात लावून पहात असत. आणि हात भाजत नाही असें कळून चुकल्यावर खांबावर चढून बत्ती पेटते कशी तें पहाण्यासाठीं धडपडत असत.

१८७५ च्या सुमारास सर कावसजी जहांगिर बॅरोनेट यांनीं १ लाख रु. व श्रीमंत प्रेमचंद रामचंद यांनीं २ लाख रु. मुंबई विद्यापीठास देणगी म्हणून दिले व त्यांतून विद्यापीठाची इमारत व त्यावर खुलून दिसणारा राजाबाई मनोरा बांधण्यांत आला.

ता. १ जानेवारी १८८२ पासून बोरीबंदर हें जी. आय. पी. रेल्वेचें स्टेशन वाहतुकीसाठीं खुलें करण्यांत आलें. बोरी बंदर हें नांव या स्थळास पडण्याचें कारणही तसेंच ऐतिहासिक आहे. या स्थानकानजीकच बोहरा बाजार आहे. येथें पूर्वीं बोहरी जमातीच्या व्यापाऱ्यांचीं जहाजें लागत असत. त्यांच्या व्यापारी पेठा बोहरी बाजारांत असत. यामुळें या भागास "बोरी बंदर" असें नांव पडलें व तेंच आजतागायत चालू आहे.

इ. स. १८९३ सालीं मुंबई महापालिकेची स्वतःची इमारत बोरी बंदर स्टेशनसमोर बांधण्यांत आली. ऑर्थर रोडवरचें सांसर्गिक रोगांचें इस्पितळही १८९३ च्या सुमारास बांधण्यांत आलें. पूर्वी मुंबई महापालिकेची हद्द पूर्वेकडे शींवपर्यंत व पश्चिमेकडे माहीमपर्यंत होती. पण १९५० सालीं बृहन्मुंबईची योजना अंमलांत आली व महापालिकेची हद्द पश्चिम रेल्वेवर मालाड स्टेशन पर्यंत व मध्य रेल्वेवर मुलुंडपर्यंत गेलेली आहे.

आज या अवाढव्य मुंबई शहरांतील वाहतूक हें एक प्रचंड प्रकरण आहे. रोज ८ ते १० लाख लोकांची, म्हणजे दर ताशीं सुमारें ४० हजार लोकांची वाहतूक स्थानिक आगगाड्या करीत आहेत. ह्यावरून या अवाढव्य प्रश्नाची कल्पना करतां येईल. बोरी बंदरपासून कर्जतपर्यंत ४६ मैल अंतर, बोरी बंदर ते कुर्ल्यापर्यंत ९॥ मैल अंतर, कुर्ला ते मानखुर्द हें ४ मैल अंतर, चर्चगेट ते विरार हें सुमारें ४५ मैलांचें अंतर, एवढ्या भागांत विजेच्या आगगाड्या आहेत व चोवीस तासांत मध्य रेल्वे सुमारें ६१२ गाड्या व पश्चिम रेल्वे सुमारें ३१० गाड्या सोडते. काय ही उतारूंची प्रचंड वर्दळ ! !

१८७० सालीं म्हणजे रेल्वे सुरू झाल्यापासून १७ वर्षांनंतर दादरहून गाडींत चढणारे एकूण सबंध दिवसाचे प्रवासी फक्त ३० ते ३७ असत. या स्थानिक आगगाड्यांच्या जोडीला ट्रॅम्स व लाल बसेसही लोकांच्या वाहतुकीला बराचसा हातभार लावीत आहेत. १८७० मध्यें रेकले हेंच काय तें या शहरांत वाहतुकीचें साधन होतें. ह्या रेकल्यांचें मुंबादेवीपासून बझार गेट स्ट्रीट पर्यंतचें भाडें अवघें पाऊण आणा असायचें. पैसेवाल्यांकरितां दोन घोड्यांच्या बग्गया होत्या व त्यांत पांच उतारू बसूं शकत. १८७४ च्या सुमारास घोड्यांच्या ट्रामगाड्या एका इंग्रज कंपनीमार्फत येथें चालविण्यांत येत होत्या. याच सुमारास बेस्ट कंपनीची स्थापना झाली व १९०७ सालीं या कंपनीनें विद्युत्शक्तीवर चालणाऱ्या ट्राम्स सुरू केल्या. १९२० सालीं दुमजली ट्रामगाड्या या शहरांतून धांवूं लागल्या व उतारूंची मोठ्या संख्येनें वहातूक करूं लागल्या. १८८२ मध्यें बेंत्र नांवाच्या एका कल्रक इंग्रजानें व्हिक्टोरिया हें चार चाकी वाहन या नगरींत सुरू केलें. १९२६ सालीं बेस्ट कंपनीनें बसेस सुरू केल्या. सबंध मुंबई शहराला सुरवातीला अवघ्या २४ बसेस् होत्या, पण सध्यां ६५० वर बसेस रस्त्यावरून हिंडत फिरत असतात. दरवर्षी या बसेस्मधून ३५ कोटी लोक प्रवास करतात असा अंदाज आहे. मुंबईत पहिली मोटारगाडी १९११ त आली. ती मोटार फोर्ड मॉडेल होतें. १९१८ त मुंबईच्या रस्त्यावर विजेचे दिवे लावण्यास सुरुवात झाली.

अशा या चाळीस लाख लोकवस्तीनें गजबजलेल्या, श्रीमंत नि गरीबांचें वसतिस्थान असलेल्या, जीवनकलहाच्या कोलाहलानें उबून गेलेल्या, नाना-तऱ्हेच्या विलासांत गर्क असलेल्या, नाना तऱ्हेचीं दुःखें असलेल्या, या नगरीला मुंबई हें नांव कसें काय पडलें हें पाहाणें मोठें मनोरंजक ठरेल.

इ. स. १५०८ पासून पोर्तुगीज खलाशी आणि इतर प्रवाशांच्या पत्रव्यवहारांतून अपभ्रष्ट स्वरूपांत मुंबईचा नामनिर्देश केल्याचें आढळतें. गॅस्पर कोरिआनें मुंबईचा उल्लेख 'बॉबैम' असा केला आहे, तर मिरात-ई-अमहदींत 'मनबाई' आणि 'मुंबै' असाही उल्लेख आढळतो. पोर्तुगीजांनीं कदाचित् हें बंदर वाहतुकीस चांगलें म्हणून त्याला त्याअर्थी दिलेल्या 'ब्वॉबाइया' ह्या नांवावरून सुद्धां बॉम्बेम् हें नांव पुढें प्रचारांत आलें असावें. इ. स. १५२५ मधील कांहीं पोर्तुगीज लेखकांच्या लिखाणांत 'मुंबै'

असा स्पष्ट निर्देश आहे. १६६७ सालीं पाडलेल्या सुरती रुपयांवर मात्र 'बॉम्बे' असा स्पष्ट उल्लेख आढळतो; व त्यावरूनच हें नांव रूढ झालें असावें असें अनुमान करण्यास हरकत नाहीं. १७ व्या शतकांतील आंग्ल लेखकांच्या मतें 'बाऊन बाहिया' (म्हणजे उत्तम उपसागर) या शब्दावरून "बॉम्बे" हें नाव पडलें. १८६९ मध्यें ओव्हिंग्टन हा संशोधक 'बून बे' वरून 'बॉम्बे' हा शब्द आला असें गृहीत धरतो. अरबी समुद्राशीं झुंज देऊन मुंबई बंदरांत पाऊल टाकणाऱ्या अरबी खलाशांना एकदम हायसें वाटलें आणि त्यांनीं या बंदराला 'मुबारक' असें म्हटलें आणि त्यावरून 'मुंबई' हा शब्द कालांतरानें रूढ झाला असाही कित्येकांचा तर्क आहे. सर जेम्स कॅंपबेल या प्रख्यात संशोधकानें या सर्वांचा तर्क बाजूला सारून मुंबई शहरांतील मुंबादेवीचें जें देऊळ आहे, त्यावरूनच मुंबई हें नांव पडलें असावें असा दावा केला आहे. मुंबईचे मूळचे रहिवासी कोळी होते. ह्या कोळ्यांचें कुलदैवत म्हणजे मुंबादेवी. ह्या देवीला अंबा असें संबोधतात. महा म्हणजे मोठी व महा अंबा म्हणजे मोठी अंबा किंवा मोठी देवी. देवीस आई असेंही म्हणण्याची पद्धत आहे, त्यावरूनच महाअंबेचें महाअंबाई असें रूप झालें व त्यावरूनच मुंबई हें नांव पडलें असावें.

ह्या बेटावर राहाणाऱ्या मुंगा नांवाच्या एका कोळ्यानें एक देवीचें देऊळ स्थापिलें होतें. तें पूर्वी एस्प्लेनेडवर होतें. ह्या देवीला मुंगाची अंबा असें म्हणत असत. मुंगाचें पुढें मुंबा होऊन मुंबाची देवी म्हणजे आई ह्या अर्थी देवी मुंबाई असें नांव ह्या देवीस पडलें. हें देऊळ १७३७ सालीं सध्यांच्या जागीं पायधुणीवर नेण्यांत आलें. हा मुंगा कोळी सधन जमीनदार असावा. कारण ह्याच्या मालकीची शेतवाडी मुंगभाट ह्या नांवानें परिचित होती व त्याच वस्तीचें पुढें मुगभाट हें नांव प्रचलित झालें व आजही तें कायम आहे.

कांहींही असो, आज मुंबई हा शब्द सर्वत्र रूढ झाला आहे. राज्यकारभारांतही तो वापरला जातो आणि या नांवाच्या शहराचें आकर्षण स्वदेशांतल्या आणि परदेशांतल्या लोकांनाही आहे. दलदलीनें भरलेलें हें एकेकाळचें छोटेंसें मच्छीमारी खेडें आज साऱ्या भारताचें अभिमानस्थान आणि जगांतील एक सुंदर शहर बनलें आहे.

• • •

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थलप्रत.
अनुक्रम ... 36-39 ... दि: [illegible]
क्रमांक ... 3603 ... नों. दि. [illegible]

सुस्वागतम् !

मित्र हो, या ! मुंबापुरींत तुमचें स्वागत असो. तुम्ही या नगरींत एकटेच आलां असाल किंवा तुमचे इष्टमित्र, आप्त-नातलग या नगरींत असतील त्यांचेकडे तुम्ही उतरलां असाल. केवळ मुंबई पहाण्यासाठीं वा जिवाची मुंबई करून घेण्यासाठीं तुम्ही आपल्या मित्राबरोबर अथवा आप्त-नातलगांबरोबर हिंडणार-फिरणार असाल. पण थोडे थांबा ! तुम्हांला त्यांची कितपत मदत होईल याची शंका वाटते. कारण या नगरींत असे अनेक लोक आहेत कीं, वर्षानुवर्षें ते येथें रहात असून सुद्धां त्यांना येथल्या कितीतरी स्थळांची अल्पशी सुद्धां माहिती नाहीं. मग त्यांची इतिहासजमा माहिती देणें दूरच. तेव्हां मित्र हो, तुम्ही येथें कुणावर विसंबून असे राहूं नका. या नगरींत तुम्ही मुळींमुळीं सुद्धां कुठें चुकणार नाहीं. आणि याचें मुख्य कारण आहे या अवाढव्य नगरींत पसरलेलें विविध वाहनांचें जाळें. रस्त्यांतून भल्या पहांटेपासून मध्यरात्रीपर्यंत धांवणाऱ्या लाल लाल बसेस्, पिवळ्या पगडीच्या टॅक्सीज, टांगे आणि आगगाड्या यांमधून तुम्ही बिनधोकपणें इच्छित स्थळीं जाऊं शकतां, हिंडूंफिरूं शकतां. कुठेंतरी चुकल्यासारखें वाटलेंच तर ठिकठिकाणच्या टपाल कचेऱ्या, बसगाड्यांचे कंडक्टर्स आणि चेकर्स तुम्हांला आवश्यक ती माहिती द्यायला सदैव तयार असतात; आणि ते जर नच आढळले, तर मग हा तुमच्या हातांतला मार्गदर्शक तुम्हांला हमखास मदत करील.

★

पहिला दिवस—सकाळ

तर चला आपण **चर्चगेट** स्टेशनपासून सुरुवात करूं या. पश्चिम रेल्वेचें हें अंतिम स्थानक. येथून वांद्रें, अंधेरी, बोरीवली व विरार येथें जाण्याकरितां नियमितपणें लोकल गाड्या सुटतात. सुटीचे दिवस खेरीज करून सकाळीं ८–३० ते रात्रौ ८–३० पर्यंत येथें चांगलीच वर्दळ दिसून येते. या स्टेशनावरच पश्चिम रेल्वेच्या कांहीं कचेऱ्या आहेत आणि स्टेशनाच्या डाव्या हातास रस्त्याच्या पलीकडे मुख्य कार्यालय आहे. दगडी बांधणीची कार्यालयाची ही इमारत शिल्पकृतीचा एक सुंदर नमुना म्हणून ओळखली जाते. स्टेशनसमोर **एरॉस** हें इंग्रजी चित्रपट दाखविणारें आलीशान चित्रपटगृह आणि आग्नेय दिशेस दर्शनी भागावर मोठें घड्याळ असलेली **इण्डस्ट्रीयल ॲशुअरन्स कंपनीची** टोलेजंग इमारत आहे.

चर्चगेट स्टेशनच्या सात मजली इमारतीजवळूनच भुयारी रस्ता जात आहे. पायऱ्या उतरून जाऊन त्यामधून रस्ता आपण ओलांडूं शकतों. मुंबईत हा एवढा एकच भुयारी रस्ता आहे.

या भुयारी रस्त्यांतून वरती आल्यावर पूर्वेच्या रोखानें जाणाऱ्या रस्त्यास **वीर नरीमन रोड** असें नांव आहे. पूर्वीं त्याला चर्चगेट स्ट्रीट असें म्हणत असत. हा रस्ता तुम्हांला फ्लोरा फाऊंटनकडे घेऊन जाईल. वाटेंत **चर्चगेट क्रॉस मैदान** आणि **भिखा बेहरामची** विहीर लागेल. या विहिरीवर पारशांची दिवसभर जा–ये असते. बरीच जुनी ती आहे. या विहिरीजवळच रस्त्यावर रहदारीचें नियंत्रण करणारा विद्युत् खांब आहे. हा खांब नि रस्ता ओलांडून गेलें कीं लागलीच **मुख्य तार ऑफिस** (सी. टी. ओ.) ची दगडी इमारत दिसते. रात्रंदिवस ती उघडी असते व तेथून देशाच्या कोनाकोंपऱ्यांतच नव्हे, तर परदेशांतही तारा पाठविण्याकरितां त्या स्वीकारल्या जातात. या

इमारतीसमोरच पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंटची दगडी दुमजली इमारत आहे. १८६९ सालीं पोस्टाकरितां म्हणून ती बांधण्यांत आली व ती मग पुढें पी. डब्ल्यू. डी. ला दिली गेली.

वीर नरीमन रस्ता ओलांडून दक्षिणेस जाणाऱ्या रस्त्यानें चालूं लागा. या रस्त्याचें नांव आहे मेयो रोड. उजव्या हातास एक मोकळें मैदान दिसतें. त्याचें नांव आहे ओव्हल ग्राऊंड. मुंबईतला सुरवातीचा क्रिकेट याच मैदानावर सुरू झाला. डाव्या हातास दगडी टोलेजंग इमारत दिसते, तिचें नांव आहे हायकोर्ट. १८६१ सालीं ही इमारत बांधण्यांत आली. मुंबापुरींतील एक छानदार इमारत म्हणून ती ओळखली जाते. या इमारतीशेजारींच मुंबई विश्वविद्यालयाची इमारत आहे. या इमारतीचा विस्तार अलीकडेच केलेला आहे. मुंबईतील सर्व महाविद्यालयें या विद्यापीठाशीं संलग्न आहेत व पदवी परीक्षा, इंटर परीक्षा हें विद्यापीठ घेतें. या विद्यापीठाचे आवारांत दोन वास्तु आहेत. एक आहे मुंबापुरीचें भूषण असलेला राजाबाई टॉवर व दुसरी वास्तु म्हणजे कॉनव्होकेशन हॉल.

राजाबाई टॉवर

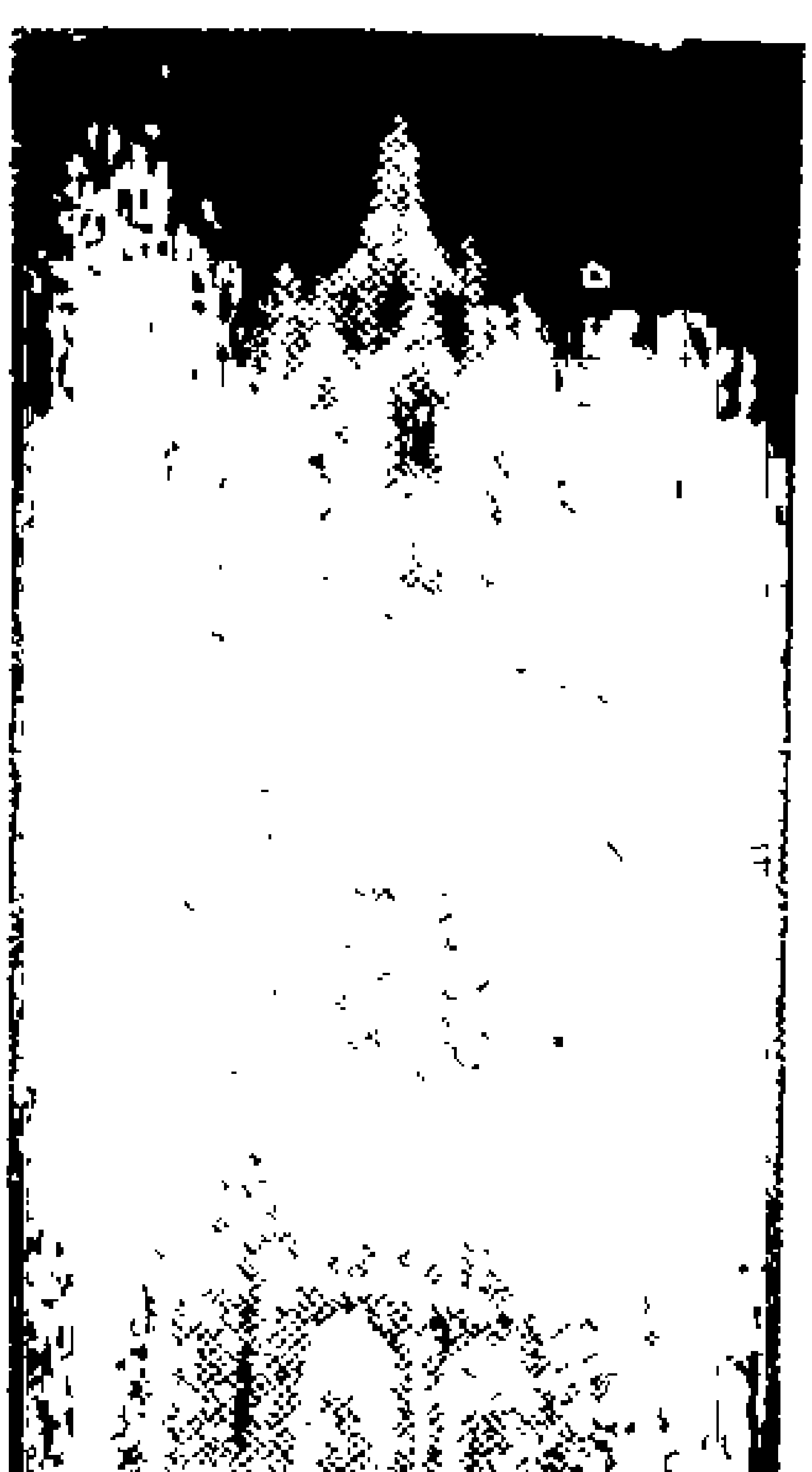

• राजाबाई टॉवर

विद्यापीठाच्या आवारांतला राजाबाई मनोरा इ. स. १८७४ सालीं मुंबईतील प्रसिद्ध उद्योगपति श्री. प्रेमचंद रायचंद यांनीं आपल्या मातोश्रीच्या स्मरणार्थ उभारला. त्याची उंची २८० फूट असून मुंबईतील सर्वांत उंच इमारत अशी त्याची ख्याति आहे. या मनोऱ्यावर चौथ्या मजल्यावर असलेलें घड्याळ १९३१ पर्यंत व्यवस्थित चाललें. नंतर वारंवार तें बिघडूं लागलें म्हणून १९३१ सालीं नवें विद्युत् घड्याळ बसविण्यांत आलें, तेंच आज चालू आहे. सर सर गिल्बर्ट स्कॉट यांच्या

प्रतिभेंतून ही रचना जन्माला आली. हा चौदाव्या शतकांतील गोएथिक पद्धतीनें बांधण्यांत आला. या मनोऱ्याच्या चोहोंबाजूंना घड्याळाच्या तबकड्या आहेत व लांबूनही त्यांवरील वेळ कळते. या घड्याळासमोर प्रत्येक बाजूला लहानसा सज्जा आहे. तेथून मुंबईचें विहंगम दृश्य दिसतें. वरचा कळस अष्टकोनी आहे. सर्व कोनांवर मिळून चोवीस प्रतिमा आहेत व त्या महाराष्ट्रांतील चोवीस जातींच्या निदर्शक आहेत. संपूर्ण मनोरा सहा मजली असून वरपर्यंत जाण्यास वर्तुलाकार जिने आहेत. मनोरा बांधणीस तीन लक्ष रु. खर्च आला.

विद्यापीठाच्या आवारापासून १२० फुटांवर जुन्या सचिवालयाची इमारत दिसते. याची बांधणी व्हीनिशन गॉथिक पद्धतीची आहे. या इमारतीचा नकाशा २९ सप्टेंबर १८६५ रोजीं कर्नल क्लेअर विल्किन्स यांनीं तत्कालीन राज्यपाल सर बार्टल फ्रियर यांना सादर केला. त्यांनीं तो राणीला सादर केला. लगेच त्यास मंजुरी मिळून १६–४–१८६७ पासून या इमारतीच्या बांधकामास सुरुवात झाली व २०–३–१८७४ रोजीं तें पूर्ण झालें. श्री. वासुदेव बापूजी कीर्तिकर या इमारतबांधणीचे वेळीं असि. इंजिनियर होते. येथून मुंबई राज्याचीं सूत्रें चालविलीं जात असत. सध्यां येथें राज्याच्या कांहीं कचेऱ्या आहेत. इमारतीची लांबी ४७० फूट असून सेल्स टॅक्स कचेरीनें अगदीं वरचा तिसरा मजला व्यापला आहे.

न वें स चि वा ल य

सचिवालयानंतर डोळ्यांत भरणारी इमारत म्हणजे एलफिन्स्टन कॉलेज व इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्स होय. या दोन्ही ठिकाणीं पदवी आणि पदव्युत्तर परीक्षांचें शिक्षण दिलें जातें. इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्सची स्थापना १९२१ सालीं झाली व शास्त्रीय विषयांचें ज्ञान देणारी एक नामांकित संस्था म्हणून ती ओळखली जाते. यासमोरच बॅंडस्टॅंड आहे. या बॅंडस्टॅंडपासून पश्चिमेस जो थेट समुद्रकांठीं रस्ता

जातो, त्याला फोरशोअर रोड असें म्हणतात. या रस्त्यावर उजवीकडे जी प्रचंड दगडी सहा मजली इमारत दिसते, ती आहे नवें सचिवालय.

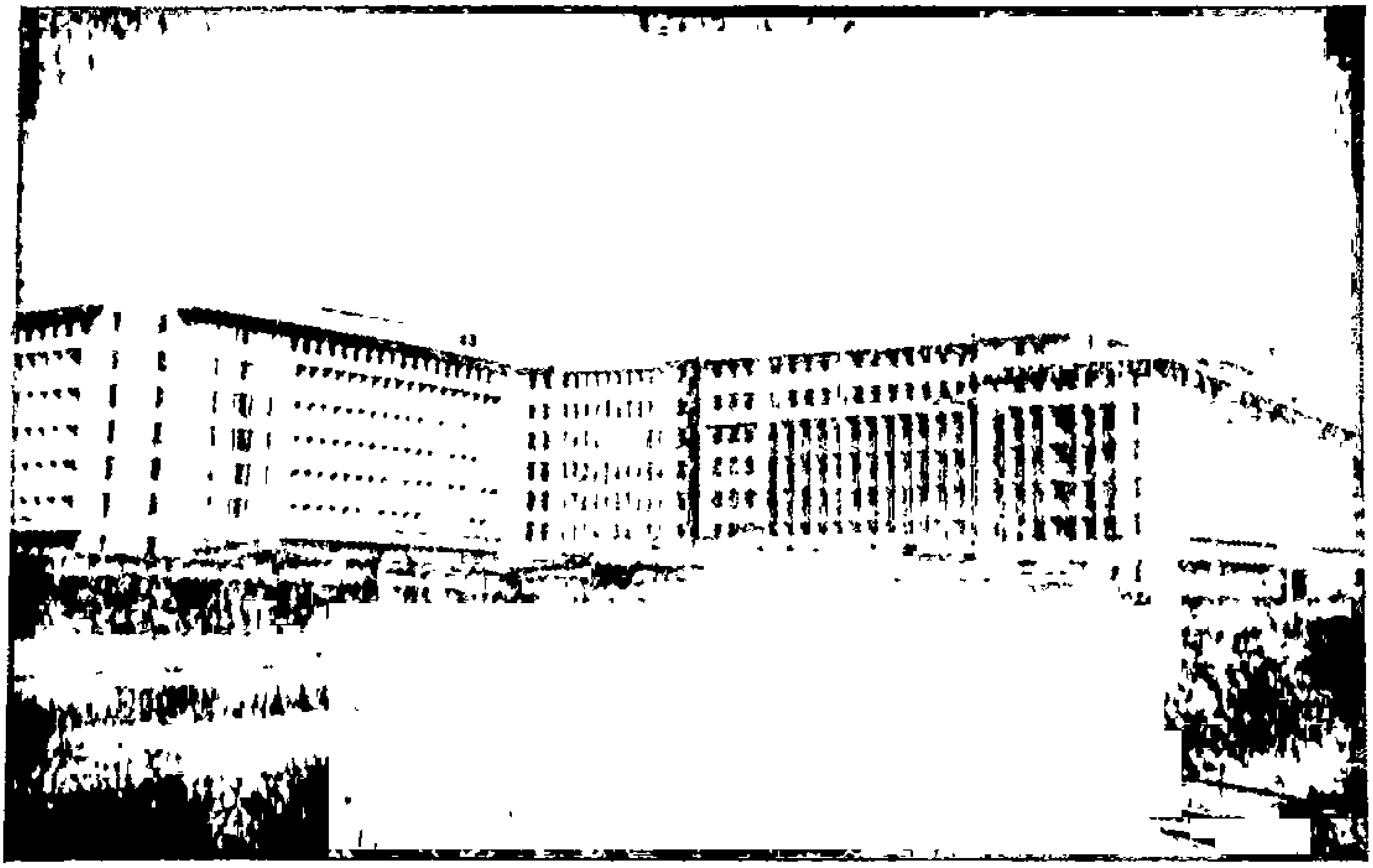

• नवें सचिवालय

महाराष्ट्र राज्याचा सारा कारभार येथूनच चालविला जातो. आंत शिरतांच प्रवेशद्वाराजवळ चौकशीची पाटी दिसते व तिथें कोण? कुठें? इत्यादि प्रश्नांचें समाधानकारक उत्तर मिळतें. इमारतीच्या सहाव्या मजल्यावर विविध खात्यांच्या मुख्य मंत्र्यांच्या कचेऱ्या आहेत. पांचव्या मजल्यावर उपमंत्र्यांच्या कचेऱ्या आहेत. या नव्या सचिवालयाला जोडूनच पाठीमागें आणखी एक तशीच इमारत उठवली गेली आहे, तिला 'ॲनेक्सी' असें म्हणतात. महाराष्ट्र राज्याचा व्याप वाढल्यानें त्यासाठीं ही नवी इमारत बांधावी लागली. या इमारतीजवळच विधान-सभेच्या सदस्यांकरितां भव्य वसतिगृह आहे, आणि जवळच स्टँडर्ड व्हॅक्यूम बिल्डिंग आहे. आधुनिक शिल्पकलेचा एक उत्कृष्ट नमुना म्हणून ही अनेक मजल्यांची इमारत ओळखली जाते. हिच्यावर बहुरंगी रोषणाई केली कीं ती इतकी खुलून दिसते म्हणतां! या इमारतीकडे

पाठ करून उभें राहिलें म्हणजे प्रशांत सागराचें दर्शन घडतें. हिंडण्या-फिरण्यास, पाय मोकळे करण्यास, या निवांत स्थळीं हौशी, गुलहौशी मंडळींची जा–ये रात्रौ अकरा वाजेपर्यंत असते. या भागाला नरीमन पॉइंट म्हणतात.

म्युझियम

या नरीमन पॉइंटवरून आपण आल्या पावलींच इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्सपर्यंत माघारें येऊन मग दक्षिणेकडे जाऊं या. वळसा घेतांना मुंबईतील कितीतरी प्रेक्षणीय इमारतींकडे सहजासहजीं लक्ष जातें. इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्सच्या अगदीं लगतच कोंपऱ्यावर अर्धवर्तुळाकार

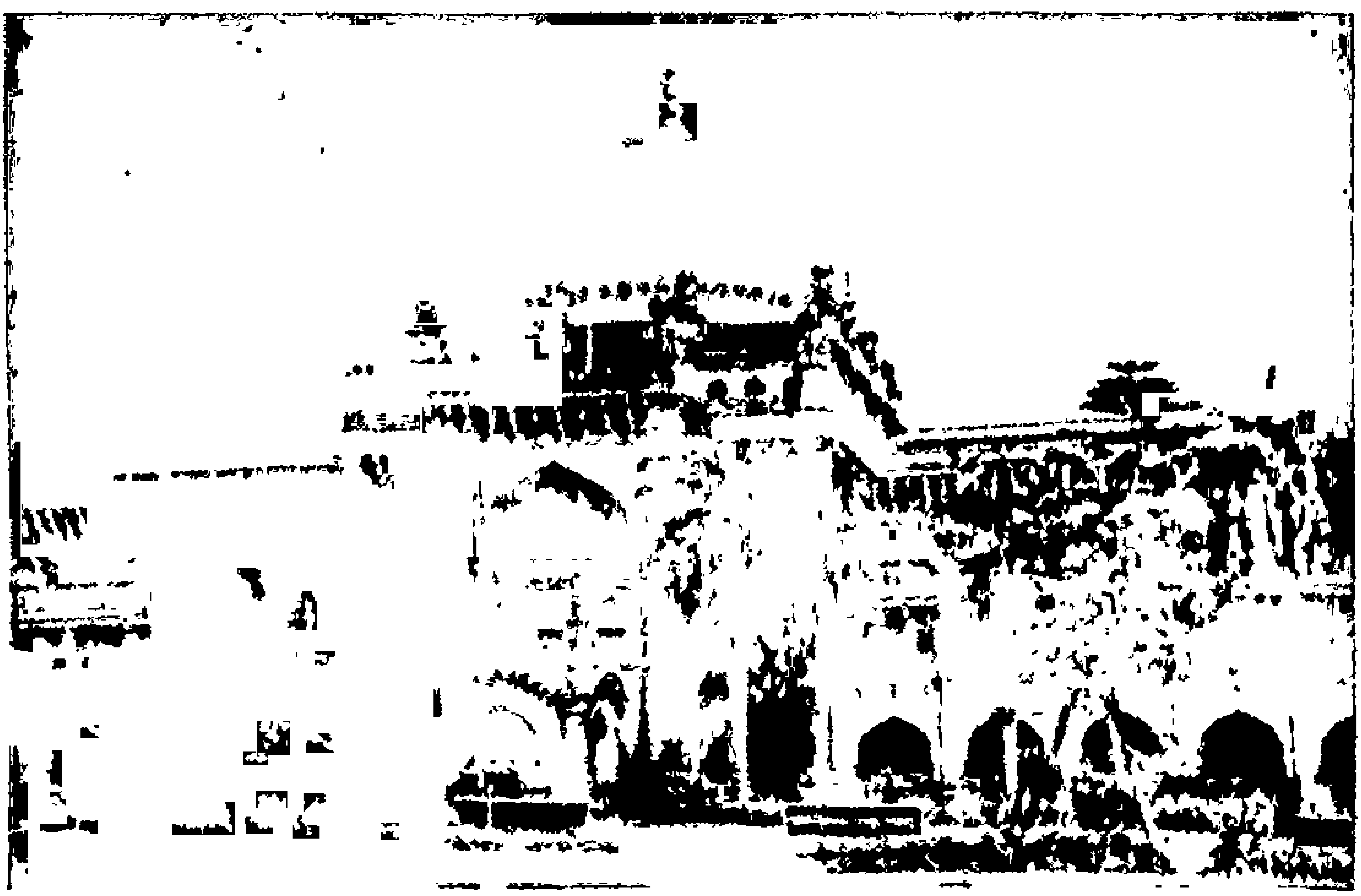

• म्युझियम

दगडी इमारत आहे. तिचें नांव आहे कावसजी जहांगिर हॉल. एका वेळीं या शहरांतलें हें सर्वांत मोठें सभागृह होतें. येथेंच जानेवारी १९४७ त कॅबिनेट मिशनची योजना अखिल भारतीय कॉंग्रेस समितीनें मान्य केली. या हॉलच्या बांधणीस ४००,००० रु. खर्च आला आहे.

या हॉलच्या पूर्वेस लांबलचक अर्धवर्तुळाकार पण बैठी अशी जी इमारत दिसते, ती आहे जहांगिर आर्ट गॅलरी. देशी–विदेशी चित्रकारांच्या रम्य कलाकृतींचें प्रदर्शन नेहमीं येथेंच भरविलें जातें व रसिकही त्यांचें स्वागत करण्यासाठीं नियमितपणें येथें येत–जात असतात. १९५१ सालीं ही आर्ट गॅलरी बांधली गेली व २१ जानेवारी १९५२ रोजीं तिचें उद्घाटन मुंबईचे तत्कालीन मुख्यमंत्री ना. बाळासाहेब खेर यांचे शुभहस्तें करण्यांत आलें. या इमारतीलगतच आहे प्रिन्स ऑफ वेल्स म्युझियम. ही इमारत इंडो सारसेनिक पद्धतीच्या बांधणीची असून ती १९१४ सालीं उभारली गेली. कला, पुराणवस्तु-संशोधन व निसर्गसंपत्ति असे तीन विभाग येथें आहेत. एका वेळचे प्रिन्स आणि प्रिन्सेस ऑफ वेल्स व तदनंतरचे पंचम जॉर्ज व मेरी यांच्या भारतभेटीची कायम स्मृति म्हणून ही भव्य इमारत उभारली गेलेली आहे. अजंठा, वेरुळ, घारापुरी इत्यादि ठिकाणच्या चित्राकृति येथें पाहण्यासारख्या असून कांहीं ऐतिहासिक स्त्रीपुरुषांचे पोषाखही ठेवलेले आहेत. पार्शींचें स्मशान–ज्याला टॉवर ऑफ सायलेन्स म्हणतात त्याची प्रतिकृतीही येथें पहावयास सांपडते. कारण पार्शींशिवाय इतर कोठल्याही जमातीस तिथें जावयास मिळत नाहीं.

या वस्तुसंग्रहालयासमोर कौन्सिल हॉलची दगडी इमारत आहे. महाराष्ट्र राज्य विधान सभेचीं अधिवेशनें येथें होतात. एका काळीं खलाशांचें वसतिगृह म्हणून ही इमारत वापरली जात होती. ही इमारत कस्टम हाऊस रोड व अपोलो बंदर रोड यांच्या अगदीं कोंपऱ्यावर आहे. कौन्सिल हॉलच्या समोर मुंबईतील एक भव्य हॉटेल –मॅजेस्टिक आहे.

ताज व अपोलो बंदर

चला, कान्सिल हॉलकडून अपोलो बंदर रस्त्यानें पुढें जाऊं या. या रस्त्याच्या टोंकाशीं एक सुंदर वास्तु आहे. तिचें नांव आहे गेटवे ऑफ

इंडिया. पंचम जॉर्ज आणि राणी मेरी यांनीं डिसेंबर १९११ त भारताला भेट दिली त्या भेटीची आठवण म्हणून ही वास्तु उभारण्याचें ठरलें. १९२४ त तिची बांधणी पूर्ण झाली व १२ डिसेंबर १९२४ रोजीं तत्कालीन लाट साहेब लॉर्ड रेडिंग यांचे हस्तें भारताच्या या प्रवेश-द्वाराचें उद्‌घाटन झालें. येथून अथांग सागराचें दर्शन घडतें. सायं-काळच्या वेळीं हिंडण्या–फिरण्यास हौशी मंडळी येथें येतात. लॉंचमधून कांहीं लोक आसमंतांतील दर्यांतून फिरून येतात. पॅरिसच्या आर्क–डी–ट्रॉम्फीची आठवण करून देणारी ही सुंदर इमारत आहे. या प्रवेश-द्वारासमोरच छत्रपति शिवाजी महाराजांचा अश्वारूढ पुतळा आहे. तो २६ जानेवारी १९६१ रोजीं भारताचे संरक्षणमंत्री व महाराष्ट्राचे तत्कालीन लाडके मुख्यमंत्री श्री. यशवंतराव चव्हाण यांचे हस्तें सकाळीं १० वाजून १० मिनिटांनीं उभारला गेला. तो सोहळा अभूतपूर्व होता. इंग्लंडच्या राणीनेंही या प्रसंगीं पुतळ्यास हार अर्पण केला होता. गेटवे ऑफ इंडिया व शिवाजी पुतळा यांच्या जवळच महाराष्ट्रांतलें प्रसिद्ध असें आलीशान भव्य हॉटेल आहे, त्याचें नांव ताजमहाल हॉटेल. पश्चिमेकडील हें प्रमुख हॉटेल समजलें जातें व ताज नांवानें तें ओळखलें जातें. १९०४ सालीं तें बांधलें गेलें व त्याला त्याकाळीं ४५ लक्ष रु. खर्च आला. सर्व

अपोलोबंदर समोरचा शिवाजीचा पुतळा

आधुनिक सुखसोयींनीं हें हॉटेल सुसज्ज आहे. अनेक ब्रिटिश कंपन्यांच्या विशेषतः विमान कंपन्यांच्या कचेऱ्याही येथें आहेत.

अपोलो बंदरावरून परतून रीगल चित्रपटगृहाला वळसा घालून दक्षिणेस कुलाब्याच्या रोखानें चला. वाटेंतल्या ऑर्मिन्टन रोडवर बस कंपनीचें नवें कार्यालय लागतें. आणखी पुढें गेलें कीं कफ परेड विभाग लागतो. श्रीमंत लोकांचे छानदार बंगले येथें दिसतात. येथून आणखी पुढें गेलें कीं ससून डॉक ही गोदी लागते. ही गोदी जुनी असली तरी कोळी लोक तिचा आज मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करतात. माशांचा घाऊक व्यापार येथेंच चालतो. येथून बसच्या वाटेनें पुढें गेलें कीं सिंध व अफगाण (१८३८–४३) मोहिमेंत जे शिपाई गडी कामास आले त्यांचे स्मरणार्थ बांधलेलें अफगाण चर्च दिसतें. त्याच्यापुढें सेंट जोसेफच्या नांवानें बांधलेलें रोमनकॅथॉलिक प्रार्थना मंदिर, डाव्या बाजूस कुलाबा वेधशाळा आणि उजव्या बाजूस कुलाबा दीपगृह दिसतात. वेधशाळा पहाण्यास परवानगी घ्यावी लागते.

संध्याकाळ

चला, आतां आल्या वाटेनेंच परतूंया. दुपार झालेली आहे. तेव्हां म्युझियम जवळच्या एकाद्या चांगल्या उपाहारगृहांत जाऊन भोजन करूं या. थोडी विश्रांति घेऊं या नि दुपारची भटकंती करूं या.

टा ऊ न हॉ ल

चला, उत्तरेच्या दिशेनें सरळ चला. मघांचा कावसजी जहांगीर हॉल ओलांडला कीं एलफिन्स्टन कॉलेज दिसेल. मुंबईतलें हें सगळ्यांत जुनें कॉलेज. तत्कालीन गव्हर्नर माऊंट स्टुअर्ट एलफिन्स्टन यांचें नांव या महाविद्यालयास जें दिलें गेलें आहे, तें अद्याप कायम आहे. मुंबई

विद्यापीठ स्थापन होण्यापूर्वी हें कॉलेज निघालें. त्याच्यापुढें डेव्हिड ससून लायब्ररी व रीडिंग रूम, एअर इंडियाचे मालाचें बुकिंग ऑफिस हीं लागतात. समोरच प्रिन्स ऑफ वेल्सचा अश्वारूढ पुतळा आहे. त्याला काळा घोडा असें म्हणतात. त्यासमोरच पूर्वेकडे एक गोल दुमजली इमारत आहे. ती आहे अगदीं जुनी येथल्या नगरपालिकेची इमारत. काळ्या घोड्याला वळसा घालून पूर्वेकडे जाणाऱ्या रस्त्यास रॅमपार्ट रोड म्हणतात. तेथून थोडें पुढें गेलें कीं कस्टम हाऊस रोड लागतो. त्या रस्त्यावर लायन गेट व रॉयल इंडियन नेव्हीच्या गोद्या आहेत. जवळच जुनें ॲडमिरिल्टी हाऊस आहे. त्याच्याच पुढें ओल्ड कस्टम हाऊस आहे व त्याच्याच नांवानें हा रस्ताही ओळखला जातो. या रस्त्यावर पहाण्याजोगी इमारत म्हणजे टाऊन हॉल. १८२१ सालीं ती बांधण्यास सुरवात झाली व १८३३ मध्यें ती पूर्ण झाली. त्या कामीं ६ लक्ष रु. खर्च आला. ब्रिटिशांचें कंपनी सरकार जेव्हां आलें, तेव्हां मुंबईत टाऊन हॉल नव्हता. भाड्याच्या एका इमारतींत कोर्ट भरे व त्याच इमारतीचा उपयोग टाऊन हॉलसारखा करीत. मुंबईचा व्याप जसजसा वाढूं लागला, तसतशी सभा-समारंभासाठीं कायम सोयीची जागा पाहिजे असें वाटूं लागलें. १७९३ मध्यें हेन्शॉ या सरकारी नोकरानें टाऊन हॉलची कल्पना प्रथम सादर केली. परंतु त्याच्या योजनेचा विचार व्हावयाला दीड तप लागलें. सर जेम्स मॅकिंटॉशनें ही योजना हातीं घेतली. सार्वजनिक सभा-समारंभ, करमणुकीचे कार्यक्रम यांची येथें सोय व्हावी, तसेंच येथें एक ग्रंथालय व वस्तुसंग्रहालय असावें अशा प्रकारें विचार सुरू झाला. आरंभीं हा हॉल सार्वजनिक रीत्या निधि उभारून बांधावा असें ठरलें व निधि उभारण्यासाठीं दोनदां सोडती टाकण्यांत आल्या. पण नंतर हें काम सरकारनेंच घेतलें. कर्नल कौपर आर. इ. यांनीं या हॉलची आंखणी केली. प्रशस्त अशा अनेक पायऱ्या चढून गेल्यावर उंच डोरिक पद्धतीच्या स्तंभावर आधारलेल्या या हॉलमध्यें प्रवेश होतो. त्याची आंतील बांधणी कोरिंथियन पद्धतीची आहे. दरबार हॉलसारखें आंतलें

दालन मनावर ठसा उमटविल्याशिवाय राहात नाहीं. आज येथें कलेक्टर कचेरी, स्टँप कचेरी, शिरगणती कार्यालय अशा कचेऱ्या आहेत. शिवाय रॉयल एशियाटिक सोसायटीची मुंबई शाखा आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर तिच्या ग्रंथालयाचें नामकरण सेंट्रल लायब्ररी असें करण्यांत आलें. आज येथें ज्ञानसाधनेचें वातावरण दिसून येतें. या हॉलच्या पायऱ्यांवरून महत्त्वाचे जाहीरनामे वाचून दाखविण्यांत आलेले आहेत. १८५७ च्या स्वातंत्र्ययुद्धानंतर १ नोव्हेंबर १८५८ रोजीं व्हिक्टोरिया राणीचा जाहीरनामा याच पायऱ्यांवरून गव्हर्नरानें वाचून दाखविला होता.

या टाऊन हॉलसमोरच जें सर्कल आहे, त्याला हॉर्निमन सर्कल असें म्हणतात, व तिथेंच जी बाग आहे तिला हॉर्निमन गार्डन म्हणतात. या सर्कलच्या आसमंतांत बँकांच्या कचेऱ्या आहेत. टाऊन हॉलच्या मागील बाजूस जुना मुंबईचा किल्ला आहे. त्याच्याच नांवावरून या विभागाला 'फोर्ट' असें आजही म्हणतात.

किल्ल्याच्या पुढें टांकसाळ लागते व तेथून टांकसाळ रस्ता–मिंट रोड–सुरू होतो. टांकसाळीची जागा ६० हजार चौ. वार असून ती बॅलार्ड रोडपर्यंत पसरलेली आहे. टांकसाळीसमोरच रिझर्व्ह बँकेची १९३३ सालीं बांधलेली सिमेंट–कांक्रीटची मुख्य इमारत दिसून येते. बॅलार्ड रोडनें बॅलार्ड इस्टेट विभागाकडे जातां येतें. येथें देशी परदेशी अनेक कंपन्यांचीं–विशेषतः आगबोट कंपन्यांचीं कार्यालयें आहेत. पुढें जवळच पोर्ट ट्रस्टची कचेरी व डाव्या अंगास कस्टम हाऊस आहे. कस्टम हाऊसच्या पुढें बॅलार्ड पियर गार्डन लागते आणि मग बॅलार्ड पियर धक्का लागतो. या धक्क्यापासून जवळच अलेक्झांड्रा, प्रिन्सेस व व्हिक्टोरिया या तीन गोद्या आहेत. या गोद्यांमधून आलेला माल उतरविला जातो व जाणारा माल चढविला जातो. माल उतरविण्याच्या सर्व आधुनिक साधनांनीं गोद्या सुसज्ज आहेत. बॅलार्ड पियरला वळसा देऊन पश्चिमेच्या रोखानें निघालें कीं विटेट रोड, फोर्ट स्ट्रीट व

फ्रियर रोड हे रस्ते लागतात. फोर्ट स्ट्रीट व फ्रियर रोड जिथें एकत्र मिळतात, तिथें जनरल पोस्ट ऑफिस (जी. पी. ओ.) आहे. १९११ सालीं ही इमारत बांधली गेली. या इमारतीचा घुमट प्रेक्षणीय आहे. या इमारतीच्या पश्चिमेस जो चौक आहे, त्याला नगर चौक असें म्हणतात. या नगर चौकाजवळच मध्य रेल्वेचें लोकल व मेल गाड्यांचें अंतिम स्थानक बोरीबंदर-व्ही. टी. आहे. रात्रंदिवस येथें उतारूंची वर्दळ चालू असते. १८७८ पर्यंत हें स्टेशन नुसतें लांकडी होतें, पण त्या वर्षीं तें मोडून १८८८ मध्यें दगडानें बांधलें गेलें. बाहेर गांवीं जाणाऱ्या गाड्यांसाठीं वेगळे फलाट मात्र अलीकडे केलेले आहेत.

मुंबई महापालिका

बोरीबंदरसमोरच मुंबई महापालिकेची सवागसुंदर इमारत नजरेस पडते. गोथिक धर्तीच्या बांधणीची ही इमारत १८९३ मध्यें बांधली गेली. महापौर व कमिशनर येथेंच बसतात. या शहराची स्वच्छता ठेवण्याचा सारा कारभार येथून चालविला जातो. या इमारतीवरून पुढें दक्षिणेच्या रोखानें गेलें की, या इमारतीचीच नवी जोड इमारत, पुढें एस्प्लनेड कोर्ट, कामा हॉस्पिटल, सेंट झेवियर्स कॉलेज, रंगभवन व एलफिन्स्टन टेकनिकल हायस्कूल या इमारती क्रमानें लागतात. या रस्त्यास क्रूकशँक रोड असें नांव आहे. रंगभवन हें खुलें थिएटर आहे व महाराष्ट्र राज्याच्या अधिकारक्षेत्राखालीं त्याचा कारभार चालतो. या सर्व इमारतींच्या समोर जें विस्तीर्ण मैदान दिसतें, त्याला आझाद मैदान म्हणतात. त्याचें जुनें नांव एस्प्लनेड मैदान. १९३१ त महात्माजींनीं येथूनच असहकारितेची चळवळ सुरू केली, त्या स्मृतिप्रीत्यर्थ त्याचें नांव बदलून आझाद मैदान असें ठेवण्यांत आलें. या मैदानाचे दक्षिण टोंकास बॉम्बे जिमखाना क्लब आहे. मैदानाचे उत्तर टोंकाकडे व समोर पश्चिमेकडे या शहरांतलें आलीशान, भव्य असें मेट्रो थिएटर आहे. या विभागास धोबीतलाव म्हणतात. त्याच्याच पाठीमागें कांहीं

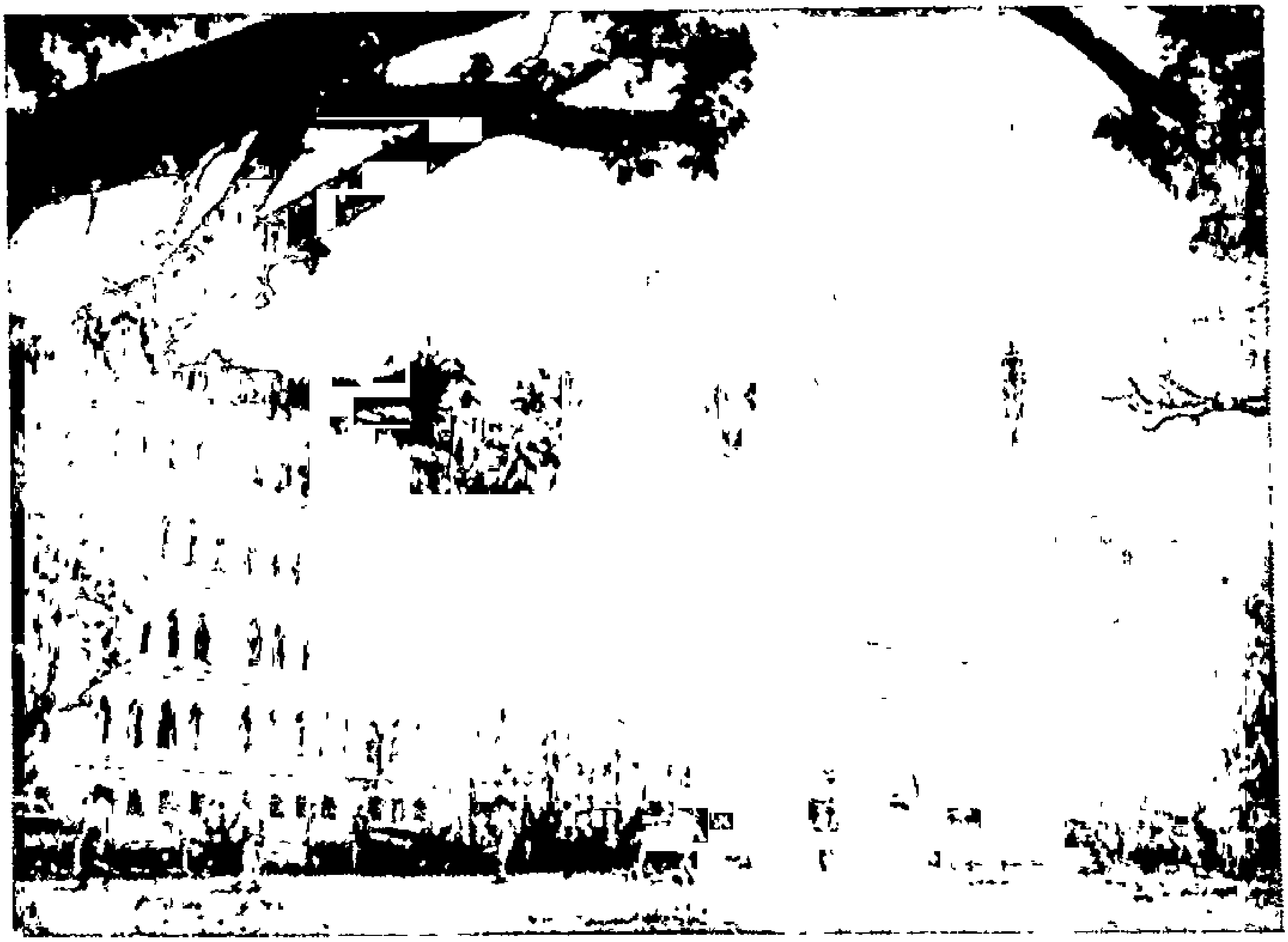

• मुंबई महानगरपालिका

अंतरावर लिबर्टी चित्रपटगृह, शेजारींच बॉम्बे हॉस्पिटल, त्याच्याजवळच गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया ऑफिसेस, ऑल इंडिया रेडिओची कचेरी व त्यांचे पाठीमागें मुंबईतलें एकमेव तळघरांत असलेलें नाटकांसाठीं सर्व सुखसोयींनीं युक्त असें बिर्ला मातोश्री सभागृह आहे. बिर्ला सभागृहाच्या पाठीमागच्या अंगास जें मोकळें मैदान आहे, त्यास चर्चगेट क्रॉस मैदान म्हणतात. तिथें ख्रिस्ताचा क्रॉस असल्यानें हें नांव मिळालेलें आहे. या मैदानांतून समांतर रस्त्यावरून चालूं लागलों कीं राणीच्या पुतळ्याकडे आपण येतों. या ठिकाणीं मघांचा मेयो रोड व म. गांधी रोड एकत्र मिळतात. म. गांधी रोड पुढें फ्लोरा फाऊंटनकडे जातो. वाटेंत ओरिएन्टल लाइफ इन्शुअरन्स कंपनीची दगडी प्रचंड इमारत लागते. त्याच्याच शेजारीं सिद्धार्थ कॉलेज, थॉमस कुकची दगडी इमारत, जुनी पेटिट लायब्ररी व रीडिंग रूम, पुढें खादी ग्रामोद्योग कार्यालय, लॉइड्स बँक, कोडॅक कंपनी, गॅस कंपनी यांच्या कचेऱ्या व त्यासमोरच शहरांतलें

एक मोठें स्टोअर इव्हॅन्स फ्रेझर हीं सारीं लागतात. हा सरळ रस्ता नगरचौकांतून बोरीबंदरला जातो. तेव्हां पुढें न जातां येथूनच आल्या वाटेनें मागें फ्लोरा फाऊंटनजवळ या. हें सुंदर कारंजें शंभर वर्षांपूर्वी येथें नव्हतें. तिथें पूर्वी दोन दरवाजे होते. सर बार्टल फ्रियर यांच्या सन्मानार्थ हें छानदार कारंजें बांधून त्यावर नक्षीकाम करण्यांत आलें. फ्रियरचेंच पुढें कालांतरानें फ्लोरा असें नामकरण झालें. या कारंजाजवळच १९६२ सालीं हुतात्म्यांच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ उभारला गेलेला हुतात्मा स्तंभ आहे. हुतात्मा स्तंभाला वंदन करून व फ्लोरा फाऊंटनला वळसा घालून पश्चिमेच्या रोखानें सरळ जाऊं या. टोंकाला आपणांला समुद्राचें दर्शन घडतें. या ठिकाणास मरीन ड्राइव्ह असें म्हणतात. वाटेंत ब्रेबॉर्न स्टेडियम लागतें, तेथें क्रिकेटचे सामने होतात. ३५००० प्रेक्षक तिथें एका वेळीं बसतात. समुद्राच्या कांठाकांठानें फिरत फिरत थंड हवा खात खात आपण मरीन लाइन्स ओलांडून चर्नीरोडला येतों.

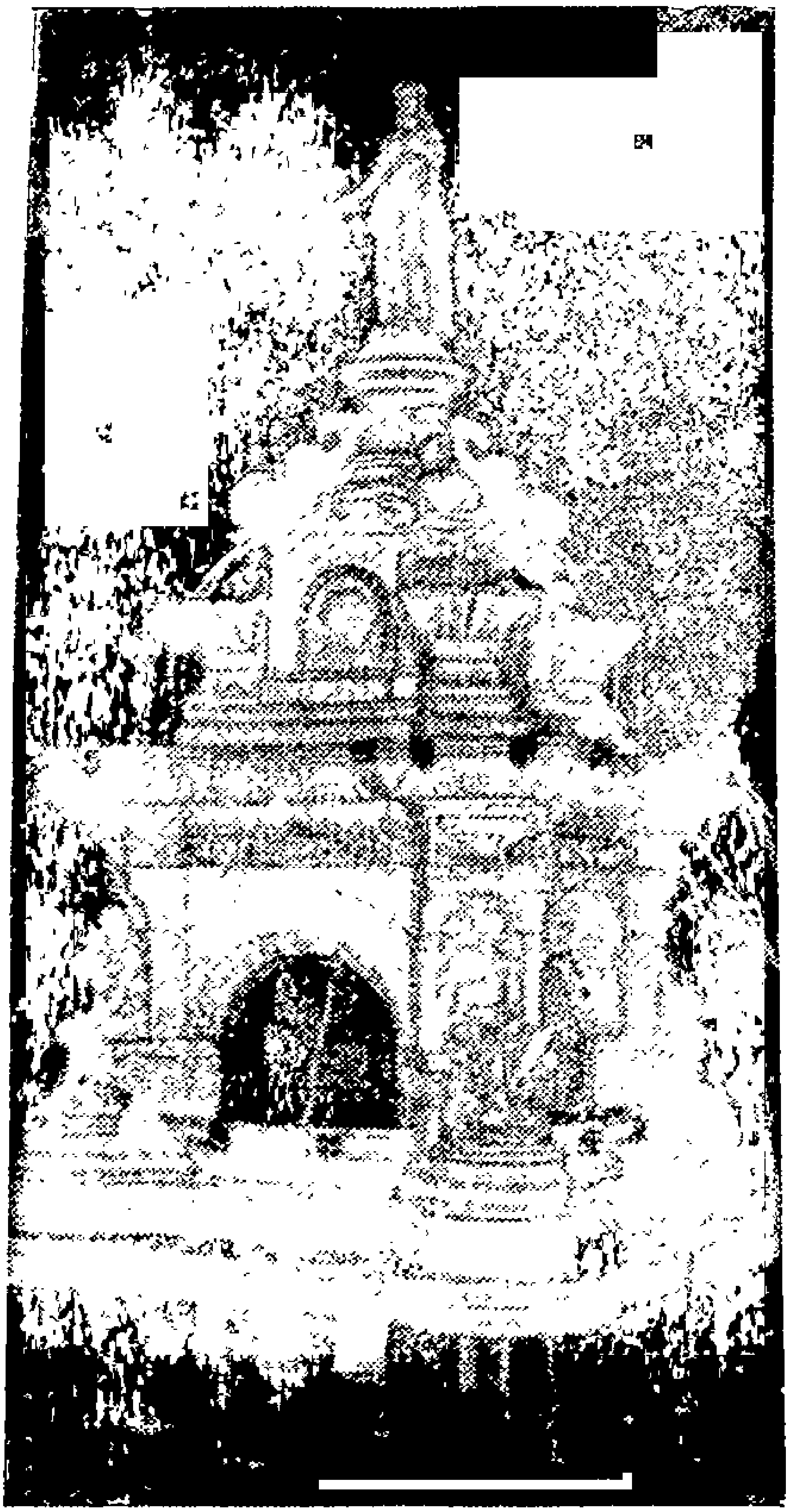

• फ्लोरा फाऊंटन

वाटेंत तीन–तीन चार–चार मजली अनेक इमारती लागतात व त्यांतून श्रीमंत लोक रहातात. चर्नीरोड स्टेशनजवळ गव्हर्नमेंट सेंट्रल प्रस आहे. सरकारी कागदपत्रांची व प्रश्नपत्रांची छपाई येथेंच होते. त्याजवळच स्वामी कुवल्यानंदांचें कैवल्यधाम व त्याशेजारींच तारापोरवाला मत्स्यालय आहे. श्री. व सौ. विकाजी तारापोरवाला यांच्या देणगीमुळें हें मत्स्यालय अस्तित्वांत आलें आहे. येथें लहान मोठे, रंगी–बेरंगी विविध जातींचे मासे पुष्करिणींतून ठेवलेले आढळतात. त्यांतून रंगीबेरंगी प्रकाशयोजना केलेली असल्यामुळें तर त्यांच्या हालचाली नेत्ररम्य वाटतात. १९५१ सालीं ८ लाख रु. खर्चून ही दुमजली इमारत बांधली गेली. जवळच स्त्रियांसाठीं बांधलेलें नवें वसतिगृह आहे.

चर्नीरोड स्टेशनच्या जवळच दुसरें प्रेक्षणीय स्थळ म्हणजे चर्नीरोड बाग व त्या बागेंतच असलेलें बालभवन हें होय. लहान लहान मुलांच्या बौद्धिक व शारीरिक विकासासाठीं वाचनालय, खेळांसाठीं क्रीडांगण, थिएटर, इत्यादि साऱ्या साऱ्या सुखसोयी तिथें आहेत.

चला, आतां येथेंच संध्याकाळ झाली आहे. अंधार पडूं लागला आहे. बरेच फिरून फिरून तुम्ही आतां थकलां दमलां असाल नाहीं ! आतां विश्रांति घेऊं या आणि पुन्हां उद्यां रम्य नगरीचें आणखी दर्शन घेऊं या.

संपला हा पहिल्या दिवशींचा कार्यक्रम.

दुसरा दिवस–सकाळ

आज आपण बोरीबंदर स्टेशनपासून भटकंतीला सुरुवात करूं या.

स्टेशनच्या समोरच असलेली महापालिकेची भव्य इमारत आपण काल पाहिली. तिच्याच शेजारीं तिमजली दगडी इमारत जी दिसते ती आहे टाइम्स ऑफ इंडिया या प्रसिद्ध वृत्तपत्र संस्थेची. तिच्या शेजारीं

अंजुमान-इस्लाम उर्दू पाठशाळा, सिडेन हॅम कॉलेज ऑफ कॉमर्स, जे. जे. स्कूल ऑफ आर्टस् आणि पोलिस कमिशनरची मुख्य कचेरी या इमारती लागतात. या सर्व इमारतींच्या समोर अवाढव्य दगडी लांबच लांब जी इमारत आहे, ती आहे मध्य रेल्वेची. माल वहातुकीच्या अनेक कचेऱ्या नि फलाट या इमारतींत आहेत.

फुले मार्केट

पोलिस कमिशनरच्या कचेरीसमोर मुंबईतलें प्रसिद्ध असें फुले मार्केट आहे. शिवाजी मार्केट असेंही त्याला म्हणतात. त्याचें जुनें नांव

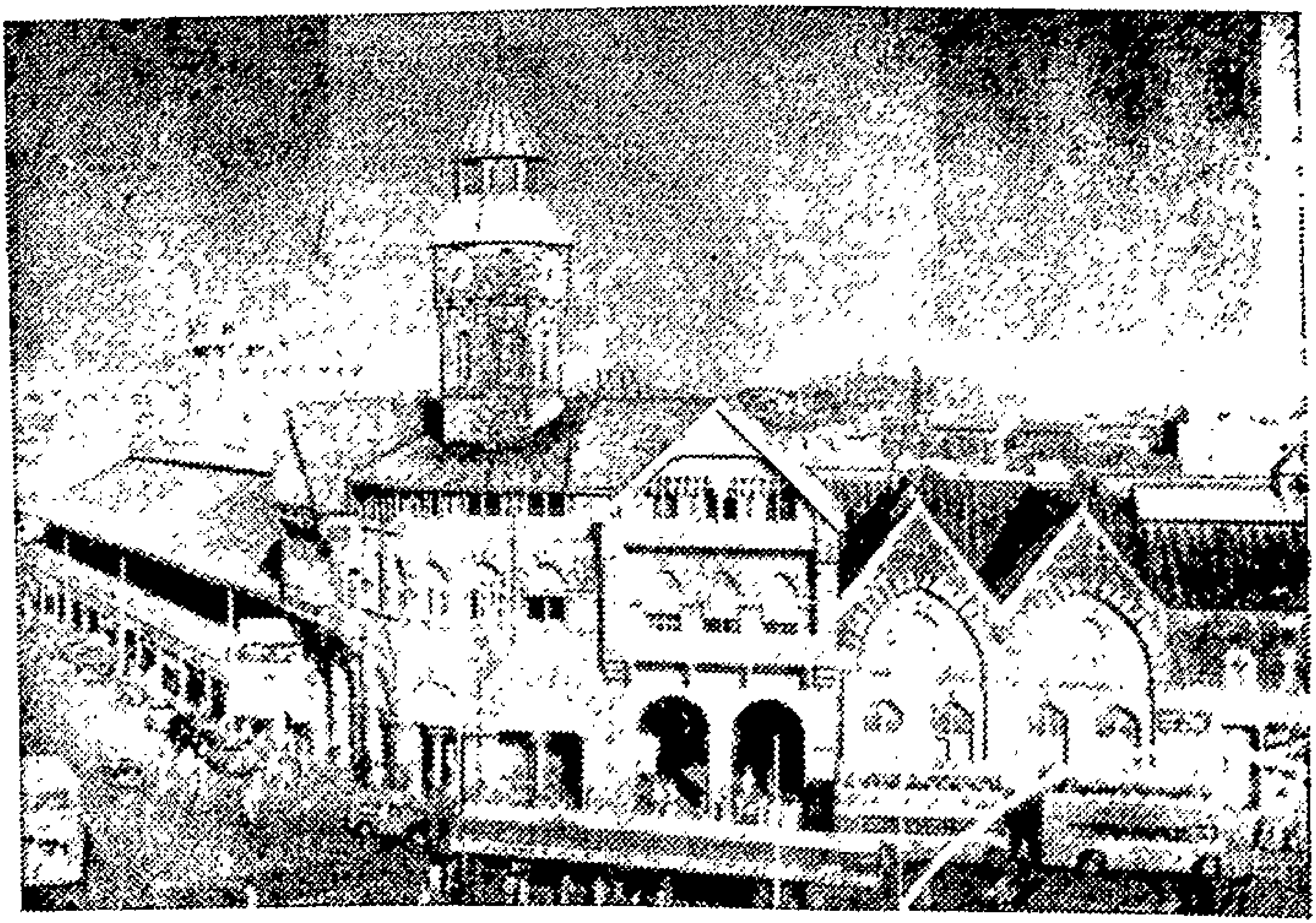

• फुले मार्केट

क्रॉफर्ड मार्केट. कारनॅक रोड व दादाभाई नौरोजी रोड यांच्या कोंपऱ्यावरच हें मार्केट असून त्यानें २६ हजार तीनशें अठ्ठ्याहत्तर चौरस वार जागा व्यापलेली आहे. १८६९ सालीं तत्कालीन म्युनिसिपल कमिशनर ऑर्थर क्रॉफर्ड यांच्या प्रेरणेमुळें हें अवाढव्य मार्केट

अस्तित्वांत आलें. कोणतीही भाजी, फळें, फुलें, कोणत्याही ऋतूंत येथें मिळतात हें येथलें वैशिष्ट्य होय. त्याशिवाय कोंबड्या, नाना तऱ्हेचे पशुपक्षीही येथें विक्रीस असतात. या मार्केटच्या प्रवेशद्वारा-समोरूनच जो रस्ता पश्चिमेकडे गेला आहे, त्याला कारनॅक रोड म्हणतात. या रस्त्यानें आपण धोबीतलावला येऊं व तिथें वळसा घेऊन उत्तरेला गिरगांव रोडनें पुढें जाऊं. या गिरगांव रोडवर भारी वर्दळ दिसून येते. येथले रस्ते अरुंद असल्यानें तर ती वहातूक नि गर्दी जास्तच भासते. प्रिन्सेस स्ट्रीट व गिरगांव रोड जिथें एकत्र मिळतात तिथें पारशांच आतश बेहराम हें फार जुनें प्रार्थना मंदिर आहे. १७१३ सालीं तें बांधलें गेलें. या गिरगांव रोडवर झावबा राम मंदिर, पोर्तुगीज चर्च हें ख्रिस्ती प्रार्थना मंदिर हीं भाविकांचीं श्रद्धास्थानें आहेत. त्यांना ओलांडून थेट आपण ऑपेरा हाऊसजवळ येतों. ऑपेरा हाऊस हें जुनें नाटकांचें थिएटर, पण आज तें चित्रपटगृह झालेलें आहे. या थिएटरच्या आसमंतांत हिंदी चित्रपट दाखविणारीं आणखीही चित्रपटगृहें आहेत.

चा पा टी

या ऑपेरा हाऊसला वळसा देऊन पश्चिमेच्या दिशेनें गेलें कीं मुंबईची चौपाटी लागते. मुंबईतल्या रसिकांचें, हौशी जनांचें हें हिंडण्याफिरण्याचें स्थान आहे. येथें छत्री अडकवलेलीं अनेक दुकानें दिसतील, तीं आहेत भेळपुरी-पकोडेवाल्यांचीं दुकानें. वाळूंत खेळणारीं मुलें नि गप्पासप्पांत दंग होऊन गेलेलीं अनेक युगुलें येथें दिसतील, आणि आपल्या गतजीवनाच्या आठवणींचा आढावा घेत बांकावर बसलेले अनेक वृद्धही दिसतील. या चौपाटीवर पहाण्यासारखें जर कांहीं असेल तर तें म्हणजे लो. टिळक व त्यांच्यासमोर विठ्ठलभाई पटेल यांचे असलेले उभे पुतळे. या पुतळ्यांसमोर दगडी दुमजली महाविद्यालय आहे, त्याचें नांव विल्सन कॉलेज. या कॉलेजच्या पाठीमागच्या बाजूस याच

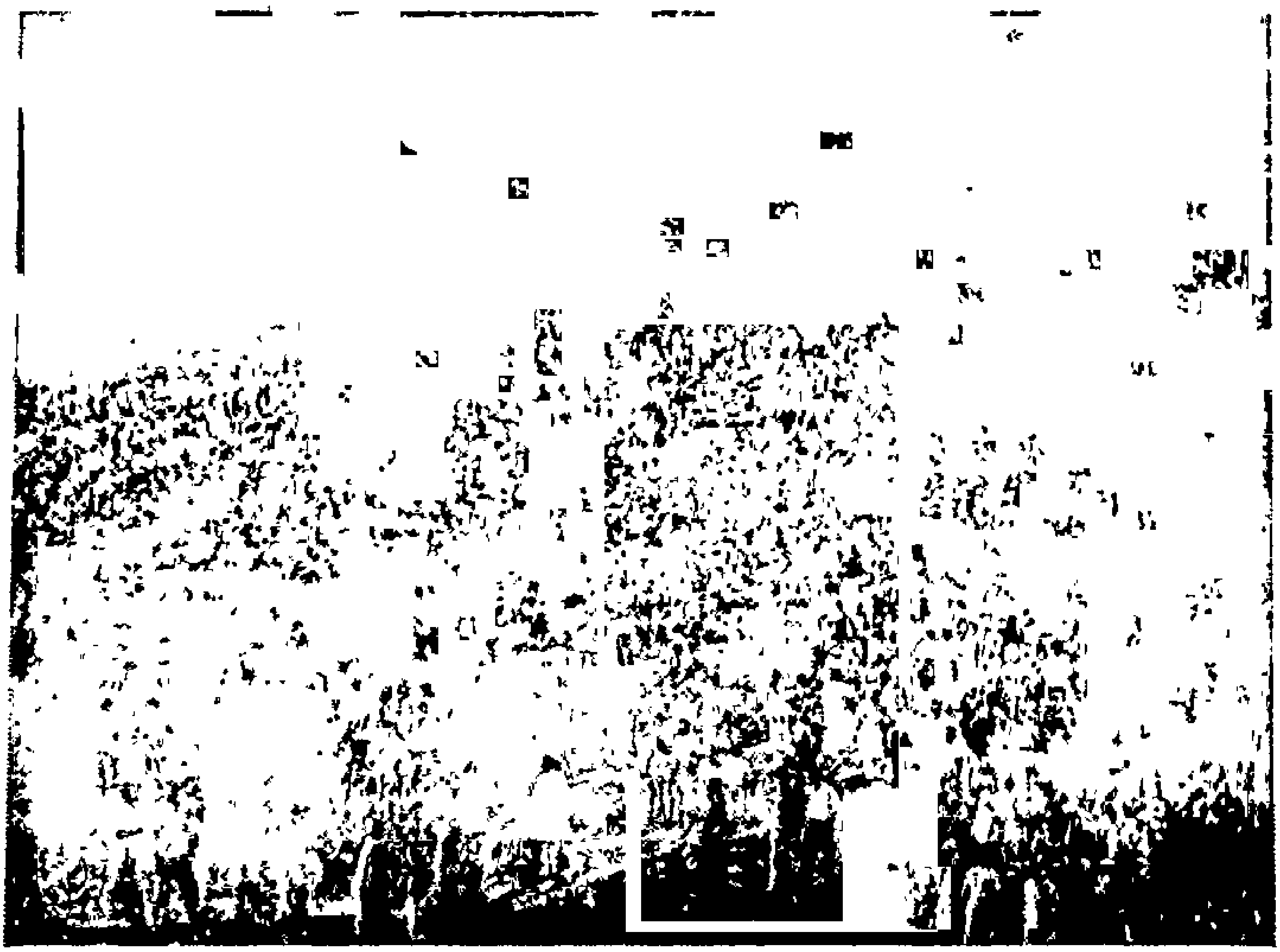

• चौपाटीवरील दृश्य

कॉलेजचें विद्यार्थीवसतिगृह आहे व त्याजवळच भारतीय विद्याभवनाची छानदार इमारत आहे. सभा, संमेलनें, नाटकें, इ. सांस्कृतिक कार्यक्रम येथें नेहमींच चालू असतात. येथला गीता हॉल तर अवश्य पहाण्याजोगा आहे. सुविख्यात गुर्जर साहित्यिक श्री. कन्हैय्यालाल माणेकलाल मुन्शी यांच्या प्रेरणेनेंच ही इमारत उभी राहूं शकली आहे.

संध्याकाळ

चला, आज जरा लौकरच चौपाटीवरील एकाद्या हॉटेलांत भोजन करूं या. थोडी विश्रांति घेऊं या. मग आपण जाऊंया मलबार टेंकडी-वर. चौपाटीवरूनच असा जो वर चढावाचा गेलेला रस्ता दिसतो, त्याला

मलबार हिल म्हणतात. वाटेंत राज्यपालांचें निवासस्थान व वाळकेश्वर मंदिर हीं प्रेक्षणीय ठिकाणें आहेत. राज्यपालांचें निवासस्थान पहाण्यास खास परवानगी लागते व जेव्हां राज्यपाल येथें नसतील तेव्हां ती मिळते. त्यांच्या निवासस्थानाच्या आवारांतला दरबार हॉल प्रेक्षणीय आहे. राज्यपालांसाठीं करण्यांत येणारे खाजगी कार्यक्रम, मेजवान्या, येथें होतात.

मलबार हिल

मलबार टेंकडीवरचें वाळकेश्वराचें मंदिर ही या शहरांतील सर्वांत जुनी वास्तु. शिलाहार राजांनीं हें मंदिर बांधलें असलें तरी श्रीरामचंद्रांच्या हस्तें येथल्या वालुकेश्वराची स्थापना झालेली आहे अशी श्रद्धा आहे. सध्यांचें हें देऊळ रामाजी कामत या शेणवी गृहस्थानें १८ व्या शतकाच्या सुरुवातीस बांधलें. या देवळानजीक जो तलाव आहे त्याचें नांव बाणगंगा. रामचंद्राच्या येथल्या वास्तव्यांत तेथील पाण्यानें त्यांची तृषा शमेना म्हणून त्यांनीं आपल्या बाणाच्या साहाय्यानें भूमीचा भेद करून तिथें गोड पाण्याचा अखंड झरा निर्माण केला. हा रामबाण पाताळांत घुसला नि तेथील भोगावती नदीच्या फांट्याला वाळकेश्वरीं प्रकट होण्यासाठीं त्यानें वाव करून दिला आणि याच कथेच्या आधारें हा तलाव बाणगंगा, बाणतीर्थ व पाताळगंगा या तीन नांवांनीं ओळखला जातो. बाणगंगेच्या पवित्र परिसरांत आठ देवाल्यें आहेत. मलबार हिलचा माथा मुंबई महापालिकेच्या पाणी खात्यानें व्यापलेला आहे. या जागेंत पाण्याचा सांठा केला जातो. मुंबापुरींतल्या उंचच उंच इमारतींतून पाणी वरपर्यंत चढावें यासाठीं तान्सा, तुळशी या तलावांतून मोठमोठ्या नळांच्या साहाय्यानें शहरांत आणलेलें पाणी या टाकींत प्रथम सांठविलें जातें व तेथून तें ठराविक वेळेला शहरांत सोडलें जातें. अशा या कृतींत कारंजाची योजना आहे. उंच अशा ठिकाणा-

वरून ठराविक दाबाच्या साहाय्यानें पाणी सोडलें असतां दुसऱ्या बाजूस तें तितक्याच उंचीवर चढूं शकतें अशी ती योजना आहे. ही पाण्याची भव्य टाकी वरून चांगली आच्छादित असून तीवर सुंदर व विस्तीर्ण अशी बाग थाटली आहे. अर्थात् ही बाग अधांतरीं असल्या-मुळेंच तिला " हँगिंग गार्डन " हें नांव मिळालें. कालांतरानें तिला सर फेरोजशहा मेहता गार्डन हें नांव देण्यांत आलें. त्याच नांवानें सध्यां ती ओळखली जाते. १८८९ मध्यें ही बाग बांधून पूर्ण झाली.

कमला नेहरू पार्क

या बागेच्या समोरच डोंगराच्या ऐन कड्यावर कमला नेहरू पार्क नांवाची विविध प्रकारच्या रंगीबेरंगी पुष्पलतांनीं बहरलेली बाग आहे. १९५२ सालीं ती बांधण्यांत आली. आज ही बाग मुलांचें अत्यंत आवडतें स्थान बनलें आहे. या बागेचें सर्वांत मोठें आकर्षण म्हणजे त्यांतील म्हातारीचा बूट! युरोपियन बालवाङ्मयांत अमर झालेल्या म्हातारीच्या बुटाची कल्पना घेऊन तशा बुटाच्या आकाराची एक छोटेखानी, आटोपशीर एक मजली इमारत या बागेंत उभारण्यांत आली असून ही शिल्पकृति पाहाण्यासाठीं व तिच्या वरच्या सज्जांत चढून सभोंवतालच्या दृश्याचें निरीक्षण करण्यासाठीं लहान मुलांची धांव नेहमींच तिथें असते. या बुटांतून मुंबापुरीचें नयनमनोहर दृश्य दिसतें.

मलबार टेंकडीच्या पाण्याच्या सांठ्यापलीकडील म्हणजे वाळकेश्वराच्या विरुद्ध बाजूस कोणत्याही प्रकारची वास्तु नाहीं. तिथें कांहींशी झाडी दिसते. तिथें आहे टॉवर ऑफ सायलेन्स म्हणजे पार्शी लोकांची स्मशानभूमि.

मलबार टेंकडीच्या ज्या नाक्यापासून आपण भ्रमंतीला सुरुवात केली, त्या नाक्याला 'तीन बत्ती' असें म्हणतात. टेंकडीवरील ज्या मुख्य रस्त्यानें आपण वाटचाल केली, त्या रस्त्याला रिज रोड असें नांव आहे.

आंग्लभाषेंत रिज याचा अर्थ डोंगरमाथा. याच रस्त्याचा पुढील भाग गिब्स रोड या नांवानें परिचित आहे. मलबार हिलवरच्या रिज रोडवर बहुतेक सर्व मंत्र्यांचीं निवासस्थानें आहेत. अनेक थोरामोठ्या व्यक्तींचीं निवासस्थानें पण येथेंच आहेत.

रिज रोडवरून गिब्स रोड व गिब्स रोडनें या टेंकडीच्या पायथ्याशीं आपण आलों कीं तिथें पांच रस्ते एकत्र मिळतात. हा नाका केम्पूस कॉर्नर या नांवानें ओळखला जातो. अनेक वर्षांपासून केम्पूस आणि कंपनीचें औषधांचें दुकान येथें आहे हेंच त्याचें खरें कारण होय. हा टापूही आपल्याला उंच दिसतो याचें कारण टेंकडी हें होय. या टेंकडीला खंबाला हिल म्हणतात. या टेंकडीच्या पलीकडेच गवालिया तळ्याच्या बाजूला असलेल्या टेंकडीला फॉर्जेट हिल म्हणतात. या मलबार, खंबाला व फॉर्जेट या तिन्ही टेंकड्या मिळून जो डोंगर होतो, त्याला वाळकेश्वराचा डोंगर असें पूर्वीं म्हणत असत.

आतां आपण केम्पूस कॉर्नरपासून निघून खंबाला टेंकडी उजवीकडे सोडून तिच्या व मलबार टेंकडीच्या मधल्या खिंडींतून निघालों कीं पश्चिमेकडे समुद्रबाजूला जाणारा नेपियन्सी रोड हा पहिला रस्ता लागतो. या रस्त्याच्या पुढें थोड्याच अंतरावर उजव्या हाताला उत्तरेकडे जाणारा आडवा रस्ता फुटतो. हा रस्ता गेलीं कित्येक वर्षं वॉर्डन रोड व आज भुलाभाई रोड या नांवानें ओळखला जातो. भुलाभाई देसाई हे एक प्रख्यात कायदेपंडित, उत्कृष्ट वक्ते व कॉंग्रेसचे नामांकित पुढारी होऊन गेले. ते या रस्त्यावरच रहात, त्यामुळें त्यांची स्मृति या रस्त्याला देण्यांत आलेली आहे. चार्लस वॉर्डन हे सुद्धां जुन्या काळांतले सनदी नोकर होते. मुंबई सरकारचे सेक्रेटरी व पुढें ईस्ट इंडिया कंपनीचे डायरेक्टर अशीं उच्च स्थानें त्यांनीं भूषविलीं होतीं. कंपनी सरकारच्या कालांत मुंबईतील जमिनी-वतनांसंबंधीं जे वाद माजले, त्यांत वॉर्डननीं दिलेले मौलिक निर्णय मान्य करण्यांत आले होते.

पहा हा भुलाभाई देसाई रोड. खंबाला टेंकडीस प्रदक्षिणा घालीत घालीत तो थेट हॉर्नबी व्हेलार्डपर्यंत जातो. तिथेंच त्याच्या बाजूस महालक्ष्मीची टेंकडी आहे. या टेंकडीच्या पायथ्याशीं खंबाला हिलवरून येणारा पेडर रोडही त्याला येऊन मिळतो. हा पेडर रोड खंबाला हिलच्या मधोमध दक्षिणोत्तर व आरपार जाणारा रस्ता आहे.

महालक्ष्मी टेंकडीच्या अलीकडेच भुलाभाई देसाई रोडवर ब्रीच कँडी हें ठिकाण आहे. ब्रीच म्हणजे भगदाड—समुद्राच्या पाण्यानें भूभागांत पडलेलें—व कँडी म्हणजे खिंड या शब्दाचा आंग्ल अवतार. येथें प्रेमीजन आणि हौशी लोक फिरायला येतात.

हॉर्नबी व्हेलार्डच्या नाक्यावर भुलाभाई देसाई रोडच्या जोडीला आणखी तीन रस्ते एकत्र होतात. एक हॉर्नबी व्हेलार्डवरून उत्तरेस वरळीकडे जातो. दुसरा क्लार्क रोड—तो पूर्वेस महालक्ष्मी रेसकोर्सच्या बाजूनें व पुढें जेकब सर्कलचा छेद करीत भायखळ्याकडे जातो व तिसरा ताडदेव रोड हा खंबाला हिलला प्रदक्षिणा घालीत दक्षिणेकडे नाना चौकापर्यंत जातो. तिथ त्याला गवालिया टँक

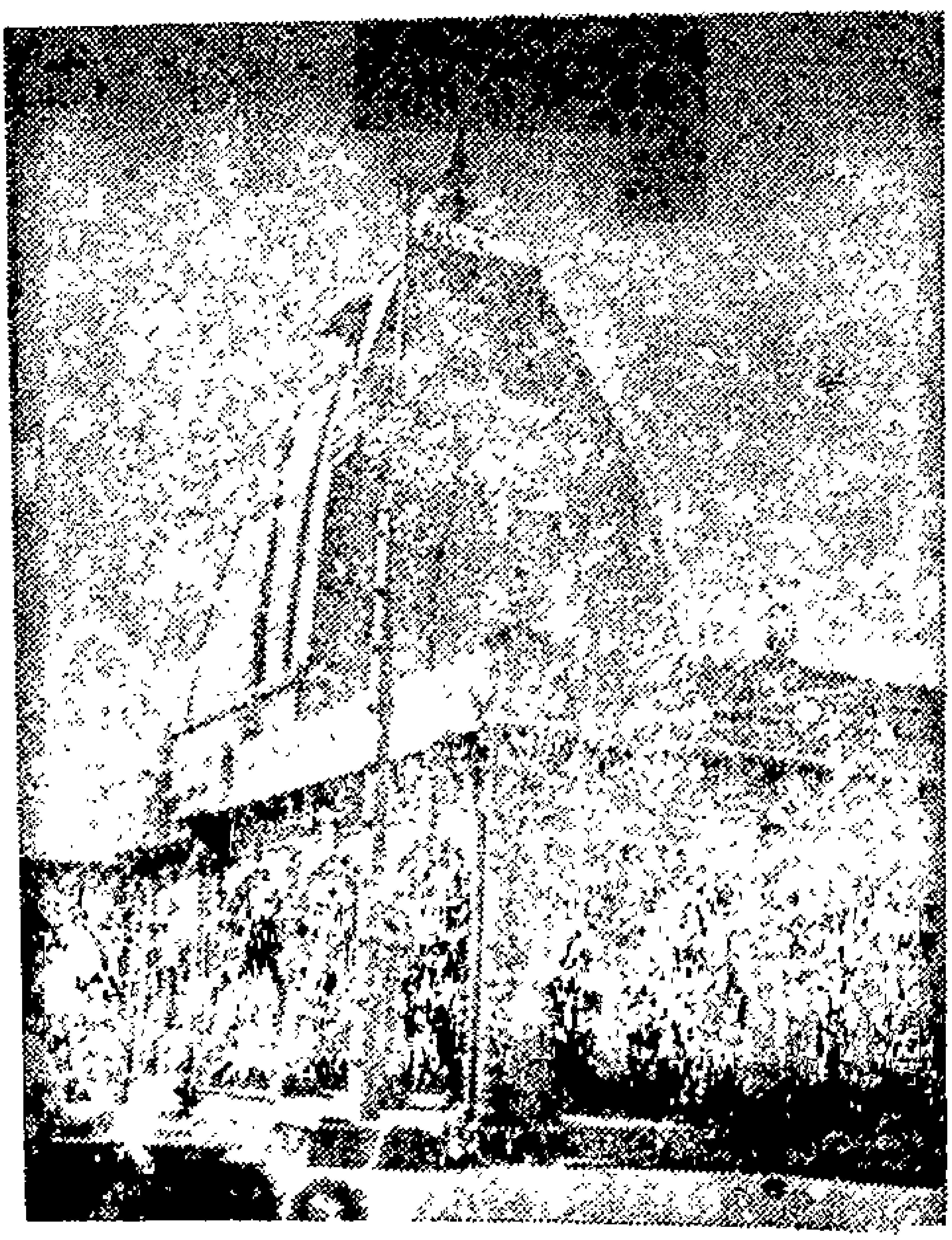

• श्रीमहालक्ष्मी मंदिर

हा आडवा रस्ता मिळतो. हा गवालिया टँक रोड पश्चिमाभिमुखी होऊन जात असल्यामुळें तोही खंबाला हिलला प्रदक्षिणा घालून केम्प्स कॉर्नरकडे येतो व अशा प्रकारें खंबाला हिलभोंवतींची आपण केलेली प्रदक्षिणा पूर्ण झाली.

हॉर्नबी व्हेलार्डजवळ पहाण्यालायक अशीं दोन तीन ठिकाणें आहेत. पहिलें आहे महालक्ष्मी मंदिर. या देवळांत मुंबापुरीची धनदेवता श्रीमहालक्ष्मी व तिच्या दोघी बहिणी श्रीमहाकाली व श्रीमहासरस्वती अधिष्ठित आहेत. या देवता याच जवळच्या समुद्रांत सांपडलेल्या होत्या. महालक्ष्मीच्या सोबतीला येथें धाकलेश्वर, राम, मारुती, महादेव, भीमनाथ, कालिका, विठोबा–रुखमाई, रेमेश्वरी इत्यादि देवतांचीं देवळें आहेत. कांहीं मठ व धर्मशाळा पण तिथें आहेत.

हॉर्नबी व्हेलार्डच्या पश्चिमबाजूस महालक्ष्मी मंदिराजवळच देऊळ व वरळीचा बांध या दोन भागांत अडकवलेल्या पाण्यांत एका खडकावर एक कबर आहे ती हाजी अलि किंवा मामा हजानी या नांवानें ओळखली जाते. हा अवतारी पुरुष लोकांच्या कल्याणार्थ नेहमीं झटत असे. येथल्या समुद्राला कितीही भरती आली तरी पाणी कबरीला कधींच स्पर्श करीत नाहीं.

• रेसचें मैदान

हाजी अलीपासूनची थेट डांबरी सडक वरळीस जाते. जातांना समोर उजवीकडे रेसकोर्स आहे. हें रेसचें मैदान जगांतलें एक उत्कृष्ट मैदान म्हणून ओळखलें जातें. याजवळच वेलिंग्टन स्पोर्टस् क्लब आहे.

हॉर्नबी व्हेलार्डजवळच वल्लभभाई पटेल स्टेडियम आहे. या शहरांतलें हें दुसरें भव्य क्रीडांगण. १९५२ सालीं तें बांधण्यांत आलें व सरदार पटेलांचें नांव त्यास देण्यांत आलें. हॉकी व फुटबॉलचे सामने येथें होतात. त्याशिवाय कुस्त्यांचे जंगी फड येथें हरहमेशा गाजतात. या स्टेडियमसमोरच कांहींशा पाण्यांत ग्वाल्हेरच्या व बडोद्याच्या महाराजांचे टुमदार बंगले आहेत.

• नॅशनल स्पोर्टस क्लब

चला, आतां संध्याकाळ झाली. अंधारही हळूहळू पडत चालला. वरळीच्या बांधावरून फिरत फिरत आपण वरळी नाक्यापर्यंत आलों आहोंत. नाक्यापासूनचा पूर्वेकडे जाणारा रस्ता थेट महालक्ष्मी स्टेशनाकडे जातो. वाटेंत फिल्म लॅबोरेटरी आणि बोहऱ्यांचें स्मशान लागतें

एवढेंच काय तें. त्या रस्त्याच्या विरुद्ध दिशेस जो रस्ता दिसतो तो थेट माहिमपर्यंत जातो. चला, याच रस्त्यानें पुढें गेलांत कीं वळणावर जपानी बौद्ध मंदिर लागेल व त्याच्याच पुढें आयुर्वेदिक इस्पितळ आहे. त्याचें नांव आहे रामबिलास आनंदीलाल पोदार आयुर्वेदिक रुग्णालय. आयुर्वेदिक शिक्षणाची सोयही याच रुग्णालयाला जोडलेल्या महाविद्यालयातर्फे होते. बुद्ध मंदिरापाशीं दोन रस्ते झालेले दिसतात. एक रस्ता पश्चिमेस थेट वरळीच्या समुद्रावर किंवा चौपाटीवर घेऊन जातो. दुसऱ्या रस्त्यानें पुढें गेलें कीं वाटेंत ग्लॅक्सो लॅबॉरेटरी, रॅपटॅकॉस लॅबॉरेटरी या औषधी कंपन्यांच्या प्रयोगशाळा लागतात. जवळच कांहीं अंतरावर कृत्रिम रेशमावर संशोधन करणारी एक प्रचंड संशोधन संस्था आहे. त्याच्यापुढें बेंगाल केमिकल हा औषधी कंपनीचा कारखाना आहे. आतां आपण आलों आहोंत त्या विभागाला प्रभादेवी असें म्हणतात. या विभागांत असलेलें प्रभादेवीचें मंदिर प्रेक्षणीय आहे. चला तिचें दर्शन घेऊं. ही मुंबईतील एक जुनी देवता, विशेषतः आग्री-कोळी-प्रभु जमातीची ही कुळदेवता आहे. दरवर्षीं तिचा उत्सव साजरा होत असतो.

चला, तिचें दर्शन घेतलेंत. आतां पुन्हां मघांच्याच रस्त्यावर या. आणि कोंपऱ्यावरच्या किस्मत टॉकीजवरून पुढें चला. वाटेंत मध्येंच एक पेट्रोल पंप लागेल, तिथें दोन रस्ते झालेले दिसतात. एक रस्ता आहे कॅडल रोड व दुसरा रस्ता आहे आगर बझार. हे दोन रस्ते जिथें फुटतात तिथेंच आहे श्रीसिद्धिविनायकाचें मंदिर. मुंबईतलें हें जुनें गणपतीचें उजव्या सोंडेच्या मूर्तीचें मंदिर. याच आगर बझार रोडनें पुढें जाऊन दादर पोर्तुगीज चर्चजवळ आपण येऊं. येथें चार रस्ते फुटलेले दिसतात. एक आपण आतां आलों तो पश्चिमेकडचा आगर बझार, पूर्वेकडे जाणारा सी. के. बोले रोड, उत्तरेकडे व दक्षिणेकडे जाणारा गोखले रोड. गोखले रोडनें उत्तरेकडे आपण शिवाजी पार्कला

येऊंया. उत्तर मुंबईतलें हें एक विस्तीर्ण मोकळें मैदान आहे. सरकारी, निमसरकारी नि बिन सरकारी असे अनेक कार्यक्रम येथें होत असतात. जवळच 'बालमोहन विद्या-मंदिर' ही मुंबईतीलच नव्हे तर अखिल महाराष्ट्रांतील सुप्रसिद्ध अशी शिक्षण संस्था आहे. एक साधे प्राथमिक शिक्षक प्रयत्नानें नि शिक्षणप्रसाराच्या तळमळीनें काय करूं शकतात याचें मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे ही तिमजली लांबच लांब छानदार शिक्षणसंस्थेची इमारत होय.

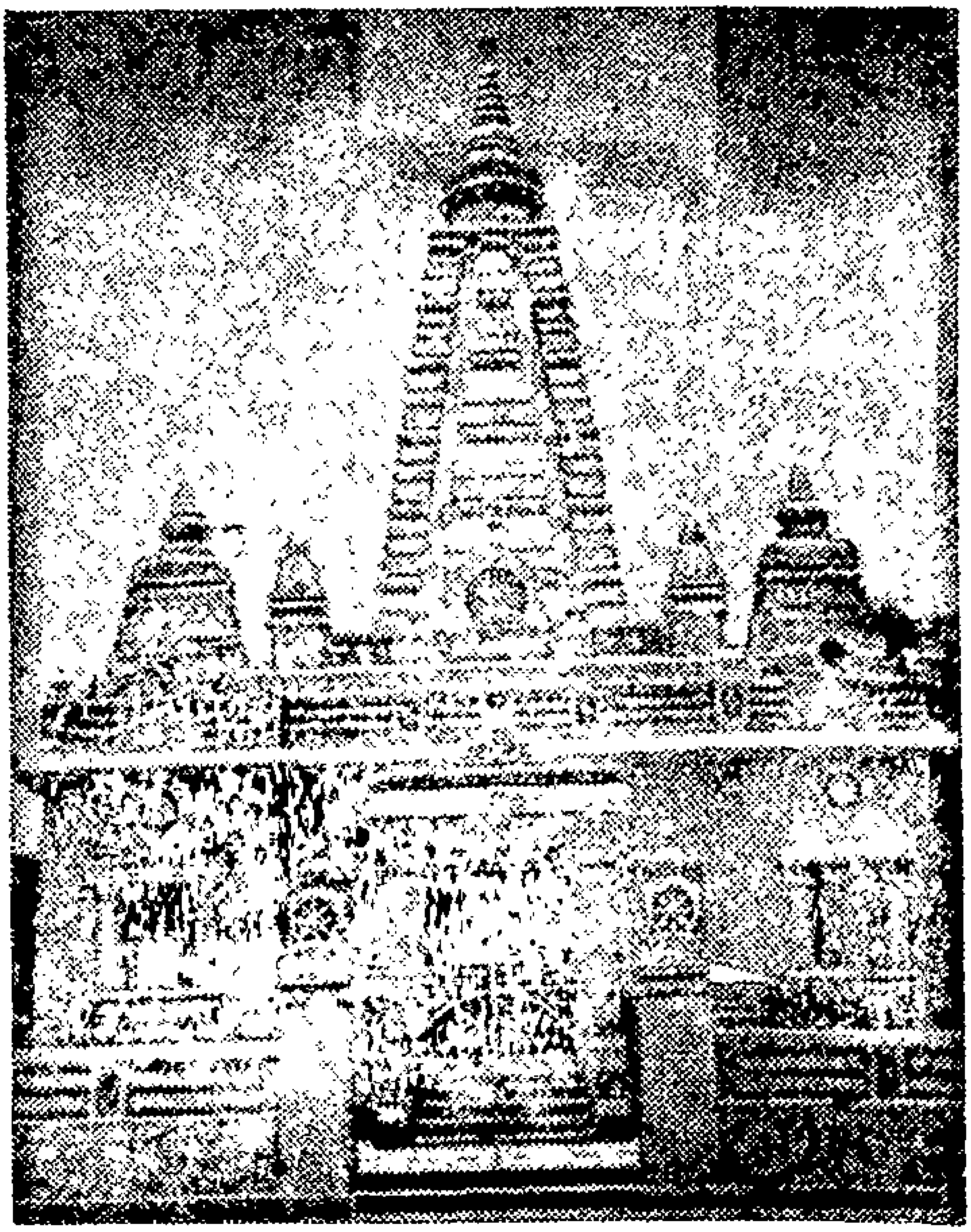

• वरळी येथील श्री बुद्ध मंदिर

आतां खूपच अंधार झाला आहे. आजची ही दुसऱ्या दिवसाची भ्रमंती येथेंच थांबवूंया.

तिसरा दिवस

आज आपल्या भ्रमंतीचा तिसरा दिवस. आज आपण कालच्याच शिवाजी पार्कपासून पुढें सुरुवात करूंया.

शिवाजी पार्क जवळच्या आयलंडला वळसा घालून आपण पुढें

उत्तरेकडे जाऊं या. या रस्त्याला लेडी जमशेटजी रोड असें म्हणतात. सिटीलाइट, पॅरेडाइज हीं रस्त्यावरचीं दोन चित्रपटगृहें ओलांडून आपण माहिम बस स्टेशनपाशीं आलों आहोंत. या बस स्टेशनच्या जवळच पश्चिमेकडे तोंड करून असलेलें प्रसिद्ध प्रार्थना मंदिर आहे, त्याचें नांव सेंट मायकेल चर्च. या ख्रिस्ती प्रार्थना मंदिराचे समोरच पण कांहींशा अंतरावर मुसलमानांचेंही एक पवित्र स्थान आहे. त्याला म्हणतात मुगदम बाबाचा दर्गा. या दर्ग्यांतील कबरी मायलेंकरांच्या आहेत. येथें दरवर्षीं उरूस भरतो.

माहिम बस टर्मिनस, दर्गा व प्रार्थना मंदिर पाहून माहिम चौपाटी-वर आपण जाऊं या. याला माहिम कॉजवे म्हणतात. येथून जी थेट डांबरी सडक गेलेली दिसते तिला घोडबंदर रोड असें नांव आहे. या रस्त्यानें आपल्याला थेट दहिसरपर्यंत जायचें आहे हं!

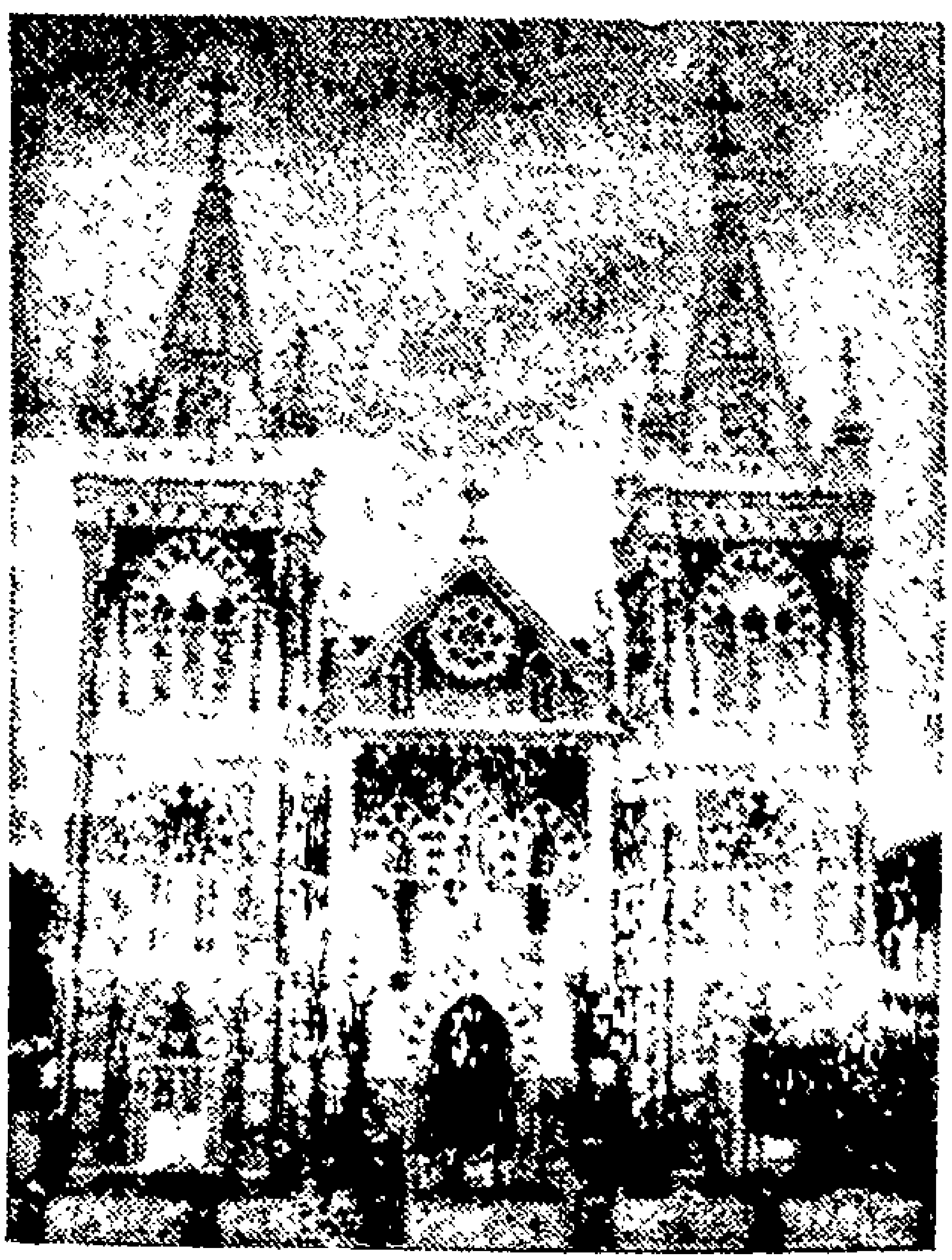

• माऊंट मेरी चर्च

माहिम पाठीमागें टाकल्यावर आपल्याला लागतें वांद्रें. येथें पहाण्याजोगें म्हणजे माऊंट मेरी चर्च. मोतमावली असें पण तिला म्हणतात. माऊंटमेरीचें येथें वास्तव्य बरेंच जुनें म्हणजे पोर्तुगीज कालापासूनचें आहे. तिनें अनेक चमत्कार करून दाखविलेले असल्यानें अनेक भाविकांची तिजवर श्रद्धा आहे.

दरवर्षीं आक्टोबर–नोव्हेंबरच्या सुमारास तिचा उत्सव भरविला जातो. वांद्र्यालाच मुसलमानांचीही एक जंगी मशीद आहे.

वांद्र्याजवळून अलीकडेच नवा तयार केलेला 'वेस्टर्न हायवे' निघतो. मोठ्या मालवाहू गाड्या या रस्त्यानें नेल्या जातात. वांद्र्याचा खाटीकखाना हा मुंबईतला सर्वांत मोठा खाटीकखाना समजला जातो. याच्या खालोखाल खाटीकखाना कुर्ला येथें आहे.

वांद्र्याच्या पुढचें स्टेशन म्हणजे खार रोड व त्यानंतर सांताक्रूझ व पुढें विले पारलें. आज सांताक्रूझ–विले पारलें परिसराला आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठा प्राप्त झालेली आहे. याचें कारण येथें असलेला विमानतळ. येथें लांबलचक व भव्य इमारत उभी आहे, ती आहे या विमानतळावरची. देशोदेशींचे पुढारी, उद्योगपति, साहित्यिक, पत्रपंडित, पुढारी इत्यादि अनेकांचे पाय मुंबईत प्रथम येथें टेंकतात. मुख्य इमारतीच्या दोन बाजू आहेत. डाव्या बाजूला डोमेस्टिक ट्रॅफिक म्हणजे अंतर्गत वाहतुकीसाठीं दालन तर उजव्या बाजूला इंटरनॅशनल ट्रॅफिक म्हणजे आंतरराष्ट्रीय वाहतुकीसाठीं दालन. याशिवाय आणखी पलीकडे बड्या व्यक्तींसाठीं व्ही. आय. पी. रूम व परदेशी पाहुण्यांसाठीं इंटरनॅशनल अरायव्हल्स अशीं दालनें आहेत. अगदीं अलीकडे डाव्या अंगाला अग्निशामक दल सदैव खडें असतें. इंटरनॅशनल अरायव्हलसच्या दालनांत जगांतल्या महत्त्वाच्या अशा अल इतालियापासून बी. ओ. ए. सी. पर्यंत विमान वाहतूक कंपन्यांचे काऊंटर्स आहेत. पण सर्वांत मोठा व सदैव गर्दी असलेला काऊंटर एअर इंडिया इंटरनॅशनलचा होय. या इमारतीच्या प्रवेशद्वाराच्या समोर असलेल्या लॉनभोंवतीं मोटार गाड्यांची नेहमींच रांग दिसून येते.

सांताक्रूझहून जुहू येथें आपण जाऊं या. सांताक्रूझपासून तिथें जाण्यास बस आहे. सांताक्रूझच्या पूर्वेस जुहू आहे. येथून दिसणारा अथांग दर्या; आजूबाजूला असलेलीं नारळीचीं झाडें, यामुळें येथला परिसर रम्य वाटतो. सुटीच्या दिवसांत फिरण्यासाठीं येथें अनेक लोक

येतात. चैनी नि विलासी लोकांसाठीं येथें हॉटेल्सही आहेत. एक दोन दिवस तिथें रहातांही येतें. जुहू येथें कार्तिक पौर्णिमेस तर मनस्वी गर्दी होते व रात्रभर येथें मौजमजा चाललेली असते. चंद्राच्या शीतल प्रकाशांत दुग्धप्राशनच नव्हे, तर विविध प्रकारच्या खाद्य पदार्थांवरही ताव मारतांना मित्रमंडळी दिसून येतात.

सांताक्रूझनंतर अंधेरी व जोगेश्वरी. अंधेरी रेल्वे स्टेशनपासून जुहू-सारख्याच रम्य ठिकाणीं जातां येतें. त्या स्थळास वरसोवा असें म्हणतात. येथें मच्छिमारी पण चालते. जोगेश्वरी स्टेशनाचे पूर्वेस सुमारें मैलावर प्रसिद्ध अशीं कोरींव लेणीं आहेत. त्यांना जोगेश्वरी केव्हज किंवा गुंफा असें म्हणतात. त्यांचा काल इ. स. च्या सातव्या शतका-पर्यंत जातो. येथें दगडांत कोरलेलें शिवमंदिर आहे, पण कालानुसार आज त्याची बरीचशी पडझड झाली आहे. जोगेश्वरीच्या पुढें गोरेगांव. आरें येथें जाण्यासाठीं जोगेश्वरी व गोरेगांव यांपैकीं कुठूनही जातां येतें.

गोरेगांवनंतर लागतें मालाड. येथें अनेक चित्रपट कंपन्यांचे स्टुडिओ आहेत. ते विशेषतः मालाड स्टेशनाचे पूर्वेस आहेत. मालाडचा समुद्रकांठ निसर्गसौंदर्यपरिपूर्ण आहे व तेथून आणखी एका रम्य स्थळीं मार्वे—मनोरीस जातां येतें. मार्वे समुद्रकिनारा मालाड स्टेशनापासून अवघ्या चार मैलांवर आहे व उजवीकडे मनोरी आहे. मार्वे व मनोरी यांचेमध्यें खाडी आहे व एका तीरावरून दुसरीकडे जाण्यासाठीं बोटीची सोय आहे. मालाड रेल्वे स्टेशनापासून मार्वे येथें जाण्यासाठीं नियमित बस वहातूक आहे.

मालाडनंतर कांदीवली व बोरीवली हीं स्थानकें लागतात. बोरीवली-जवळ येतांच पश्चिमेकडे पहा. समोरच एका उंच टेंकडीवर मनोऱ्या-वरचा एक पुतळा दिसेल. एका काळचा मंडपेश्वराचा हा भग्नावशेष आहे. आज त्याला माऊंट पोईसर असें म्हणतात. दगड कोरून

केलेलें येथलें मंदिर जोगेश्वरीच्या मंदिराच्या समकालीन आहे. पोर्तुगीजांनीं मुंबई जिंकतांच त्या मंदिरावर आजच्या चर्चची उभारणी केली. आज हें ठिकाण व आसमंतांतील टापू रम्य नि हवा खाण्याचें ठिकाण म्हणून ओळखला जातो.

चला, आतां दुपार झाली आहे. आज आपण बोरीवली स्टेशनाचे आसपास एखाद्या चांगल्या भोजनगृहांत भोजन करूंया, व नंतर थोडी विश्रांति घेऊन बोरीवलीच्या पूर्वेस जाऊंया.

संध्याकाळीं

बोरीवली स्टेशनाचे पूर्वेस आणखी कांहीं कोरींवलेणीं आहेत. त्यांना 'कान्हेरी केव्हज' असें म्हणतात. येथें जाण्यासाठीं बोरीवली स्टेशनापासून रविवार नि सुटीच्या दिवशीं बसेस असतात. एरवींच्या दिवशीं टांगे मिळतात. जातांना डावीकडे वाटेंत श्रीकृष्णनगर ही नवी वसाहत लागते. त्यानंतर कान्हेरी नॅशनल पार्क किंवा कृष्णगिरी उपवन लागतें. अत्यंत आधुनिक पद्धतीनें या उपवनाचा विकास केलेला असून तें सध्यां पद्धतशीर ठेवलें आहे. सुटीच्या दिवशीं रपेट करण्यास अनेक लोक येतात. येथें भाड्यानें राहण्यासाठीं खोल्याही मिळतात. उपवन सोडलें कीं वाटेंत ओढे, नाले, झाडें, झुडपें लागतात आणि लगेच लेण्यांच्या सान्निध्यांत आपण येऊन पोंचतों. उपवनापासून सुमारें तीन मैलांवर हीं लेणीं आहेत. सुमारें दोन हजार वर्षांपूर्वीं डोंगरांत खोदलेल्या या शिल्पकृति आजही सुस्थितींत आहेत. येथें एकंदर १०९ गुंफा आहेत, त्यांपैकीं क्रमांक १, २ व ३ ह्या विशेष प्रेक्षणीय आहेत. बाकी बरींचशीं लेणीं छोटीं छोटीं असून तीं सामान्य आहेत. येथून मुंबई उपनगराचें मोठें विहंगम दृश्य दिसतें.

चला, बोरीवलीहून आपण आतां माघारी अंधेरीस येऊं या. आज आपण सारी पश्चिम मुंबई–चर्चगेट ते बोरीवलीपर्यंतची–धांवती भेट देऊन पाहिली. आतां आपण अंधेरीहून विहार तलावाकडे जाऊंया. त्यासाठीं अंधेरी स्टेशनाचे पूर्वेस उतरून तिथें कुर्ला गोल बिल्डिंग अशी पाटी असलेल्या बसमध्यें बसून साकी नाक्याकडे उतरूंया आणि विहार तलावाकडे जाऊंया. मुंबईच्या उत्तरेस सुमारें १६ मैलांवर हा शहराला पाणीपुरवठा करणारा तलाव आहे. सभोंवतीं रम्य वनश्री आहे. इ. स. १८४४ सालपर्यंत मुंबईत असलेल्या उथळ विहिरी व कांहीं तलाव यांवरच मुंबईची पाण्याची गरज भागत असे. परंतु वाढत्या लोकवस्ती-मुळें हें पाणी पुरेनासें झालें व १८४५ सालीं पाण्यासंबंधीं शहरांत ओरड सुरू झाली. अनेक सूचना पुढें आल्या व शेवटीं कॅप्टन क्रॉफर्ड, ले. डिलाइल व मि. कोनिबियर यांनीं विहार तलावाचें पाणी नळानें आणण्याची योजना मंजूर केली व १८६० पासून त्या योजनेचा लाभ मिळूं लागला. सुमारें ७० लक्ष गॅलन पाण्याचा पुरवठा रोज त्या वेळीं शहराला होऊं लागला. परंतु मुंबईतील वाढत्या लोकसंख्येच्या वाढत्या मागणीला तो अपुरा पडूं लागला. म्हणून १८७९ मध्यें तुळशी तलाव बांधण्यांत आला. शहरापासून तो २० मैलांवर आहे. या तलावाची योजना मि. रसेल एटकिन्सन यांनीं १८६८ मध्यें केली होती. या तलावा-मुळें मुंबईला रोज १७० लक्ष गॅलन पाणी मिळूं लागलें. त्यानंतर नगर-पालिकेनें तान्सा तलावाची योजना हातीं घेतली. हा तलाव मुंबईपासून ५५ मैलांवर आहे व तो पश्चिम घांटाच्या पायथ्याशीं आहे. या तिन्ही तलावांतून मोठमोठ्या नळांवाटे पाणी मुंबईत आणलें जातें. मुंबई शहराला तान्सा, तुलसी व विहार या तलावांतून पाणी प्रामुख्यानें मिळतें. या तिन्ही तलावांसभोंवतालची शोभा मोठी प्रेक्षणीय आहे.

चला, आज आपल्या तिसऱ्या दिवशींची भ्रमंति या तलावांच्या पहाण्यानें संपवूं या.

चौथा दिवस

आज आपल्या भ्रमंतीचा चौथा दिवस. आज आपण सुरुवात करूंया क्रॉफर्ड मार्केटपासून. या मार्केटला महात्मा फुले मार्केट असें म्हणतात. फळें, फुलें, भाजीपाला, प्राणी वगैरेप्रमाणेंच येथें कापडाचेंही मोठें मार्केट आहे. त्याला मंगळदास मार्केट म्हणतात. या शहरांतलें हें सर्वांत मोठें मार्केट. याच्या खालोखाल कापडाचें मार्केट माटुंग्यास किंग सर्कल पुलापाशीं उघडलेलें आहे. त्याचें नांव आहे गांधी मार्केट.

मंगळदास मार्केटजवळ शेख मेमन स्ट्रीट व प्रिन्सेस स्ट्रीट जिथें एकत्र मिळतात, तिथें आहे या शहरांतली सर्वांत मोठी मुसलमानांची मशीद. तिचें नांव आहे जुम्मा मशीद. प्रिन्सेस स्ट्रीटवर औषधी विक्रेत्यांचीं दुकानें आहेत. कांहीं होमिओपॅथिक दवाखाने पण येथें आहेत. शेख मेमन स्ट्रीटवर कापड खरेदी–विक्रीचा फार मोठा व्यापार चालतो, व त्यासाठीं तिथें लक्ष्मीदास मार्केट व मूळजी जेठा मार्केट अशीं दोन मार्केटस् आहेत. १८७२ सालीं न्यू पीस गुडस् बझार कंपनी लि. येथेंच

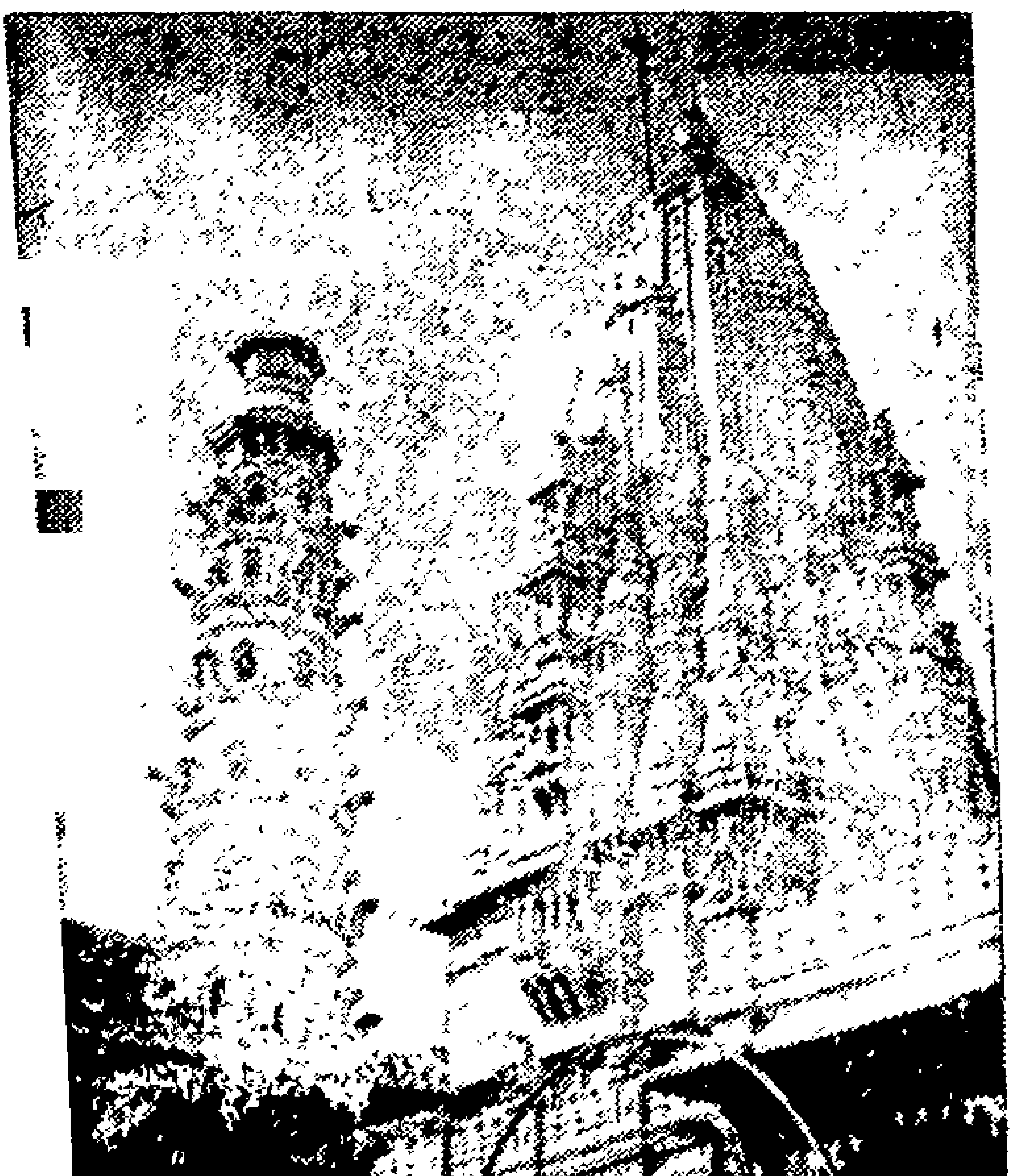

● मुंबादेवी मंदिर

प्रथम स्थापन झाली. त्यापुढेंच उजव्या हातास मुंबापुरीची ग्रामदेवता मुंबादेवी हिचें देवालय आहे. त्यानंतर बुलियन एक्सचेंज व त्याजवळच काळबादेवी रोडवर तांब्यापितळेच्या व ॲल्युमिनियमच्या भांड्यांचीं असंख्य दुकानें आहेत. आणि म्हणूनच कीं काय, या विभागास तांबाकाटा असें म्हणतात. या विभागांत नेहमींच गर्दी असते आणि कांहीं कांहीं वेळां चालणें सुद्धां अशक्य होऊन बसतें.

आतां आपण पुन्हां आल्या वाटेनें परत माघारे क्रॉफर्ड मार्केटपर्यंत येऊं आणि मग थेट उत्तरेकडे जाणाऱ्या रस्त्यानें पुढें सरळ जाऊं. या रस्त्याला नांव आहे महमदअली रोड. या रस्त्याला हें नांव खिलाफत चळवळींतले प्रसिद्ध अली बंधूंपैकीं महमदअली यांचे नांवावरून देण्यांत आलें आहे. या महमदअली रोडवर कांच सामानाचीं, फर्निचरचीं दुकानें आहेत. याच रस्त्यावर आणखी एक मशीद आहे, तिला जकेरिया मशीद असें नांव आहे. त्यापुढें जे. जे. इस्पितळ लागतें. या शहरांतलें हें सर्वांत मोठें रुग्णालय. आज या रुग्णालयाचा व्याप वाढलेला आहे आणि म्हणून या मूळ रुग्णालयाला जोडूनच नवी इमारत बांधलेली आहे. या रुग्णाल्याला जोडूनच जें वैद्यकीय महाविद्यालय आहे, त्याला म्हणतात ग्रँट मेडिकल कॉलेज. डॉक्टरीचें शिक्षण देणारें हें शहरांतलें महाविद्यालय होय. जे. जे. हॉस्पिटल व ग्रँट मेडिकल कॉलेज ज्या विभागांत आहेत, त्या विभागास भायखळा असें म्हणतात.

या इस्पितळावरून आपण आणखी पुढें गेलों कीं भायखळा पूल लागतो व पुलाच्या पायथ्याशींच फायरब्रिगेडचें मुख्य कार्यालय एका रस्त्याच्या कोपऱ्यावर लागतें. त्या रस्त्याला सांखळी स्ट्रीट म्हणतात. त्यासमोरच पारशाचा उभा पुतळा आहे. महमदअली रोडच्या सुरवातीपासून तों या पुलापर्यंतच्या भागांत बहुतेक सारी वस्ती मुसलमानांची आहे. पूल उतरला कीं एक ख्रिस्ती प्रार्थना मंदिर लागतें. त्याचें नांव ग्लोरिया चर्च. समोर मशीद आहे व लगतच मारुतीचें देऊळही आहे.

या मारुतीला दंग्यामारुती म्हणतात. कारण मुंबईतले अनेक दंगे या मंदिर–मशिदींवरून उद्भवलेले आहेत. जवळच सेंट्रल रेल्वेचें भायखळा रेल्वे स्टेशन, त्याच्यापुढें रेल्वेवाटे माल वाहून नेण्याकरितां उघडण्यांत आलेलें स्थान–गुडस् डेपो, लगतच रेल्वेचें इस्पितळ हीं लागतात.

या इमारतीसमोरच मुंबापुरींतलें एक प्रेक्षणीय असें स्थान आहे. तें म्हणजे राणीचा बाग. या बागेची जमीन ४८ एकर आहे. त्यापैकीं २४ एकर जमिनींत बगीचा असून बाकीच्या २४ एकर जमिनींत प्राणिसंग्रहालय आहे. बागेची रचना कलात्मक, मनोहारी नि आकर्षक अशी आहे. २४ एकर जागेत ४८ पिंजरे असून त्यांपैकीं ३६ पिंजऱ्यांत पशु व १२ पिंजऱ्यांत पक्षी ठेवण्यांत आलेले आहेत. हरण, सांबर, काळवीट, माकडें, कोल्हा, झेब्रा, उंट, जिराफ, अस्वल यांसारखे पशु; सिंह, वाघ, डुक्कर, वगैरे-सारखीं हिंस्र श्वापदें; पोपट, मैना, कोकिळा, बुलबुल, शामा, हॉर्नबील, मोर, रॉबिन, मॅकॉव, कबुतरें वगैरेसारखे पक्षी; साप, सुसर, घोरपड, कांसव वगैरे सरपटणारे प्राणी या संग्रहालयांत ठेवण्यांत आलेले आहेत. या बागेच्या चोहोंबाजूंस लोखंडी गजांचें कुंपण असून पश्चिमेस भव्य प्रवेशद्वार आहे. या प्रवेशद्वारावरील कमानीचा खर्च रुस्तमजी जीजीभाई यांनीं केला. लोखंडी गजांच्या आवरणाचा खर्च जगन्नाथ शंकरशेट व प्रेमाभाई हेमाभाई यांनीं केला. ता. १९ नोव्हेंबर १८६२ रोजीं लेडी फ्रियर यांचे शुभहस्तें राणीचा बाग जनतेकरितां खुला करण्यांत आला.

व्हिक्टोरिया गार्डन ऊर्फ राणीच्या बागेच्या कमानी दरवाजांतून आंत गेल्यावर डावीकडच्या अंगास इटालियन स्थापत्य रचनेनें बांधलेली छानदार इमारत आहे, तिला ‘ व्हिक्टोरिया ॲण्ड अल्बर्ट म्युझियम ’ म्हणतात. या इमारतीला चार लक्ष तीस हजार रु. खर्च आला. ता. १९ नोव्हेंबर १८६२ रोजीं सर बार्टल फ्रियर यांचे हस्तें या इमारतीचा कोनशिला समारंभ होऊन मे १८७२ मध्यें सर सिमॉर फिट्झेरॉल्ड यांचे हस्तें इमारतीचें उद्घाटन झालें. या इमारतीच्या

अनेक भव्य दालनांत पुराणकालीन वस्तूंचा संग्रह करण्यांत आलेला आहे. या बागेच्या बाहेरच्या कंपाऊंडमध्यें दाराजवळच निळ्या दगडांचा एक चौथरा असून त्यावर ६७ फूट उंच मनोरा आहे व त्याच्या चोहोंबाजूंस जमिनीपासून ४२ फुटांवर ४ घड्याळांच्या तबकड्या आहेत. हा मनोरा बांधण्याकरितां ५१ हजार ६५३ रु. खर्च आला. त्यांपैकीं ३० हजार रुपये श्री. डेव्हिड ससून यांनीं दिले आणि यामुळें त्या घड्याळाच्या मनोऱ्यास त्यांचेंच नांव—'डेव्हिड ससून क्लॉक टॉवर' असें देण्यांत आलें आहे.

राणीच्या बागेकडे आपण थोडी विश्रांति घेऊंया, भोजन करूंया आणि मग दुपारच्या भ्रमंतीला सुरुवात करूंया.

राणीच्या बागेपासून तों थेट परळ—नायगांव विभागापर्यंत बहुसंख्य सारी वस्ती गिरणी कामगारांची दिसून येते. या विभागांत अनेक गिरण्याही आहेत. येथील इमारती उंचच उंच, जुन्या थाटाच्या, बुरसटलेल्या, कित्येक वर्षांत रंग, सफेती, दुरुस्ती इत्यादि न केलेल्या दिसून येतात.

लालबागला कांद्या—बटाट्यांचा व्यापार चालतो. या विभागांत हिंदूंचे सारेच उत्सव मोठ्या प्रमाणावर साजरे केले जातात. विशेषतः गणेशोत्सव तर येथें चांगलाच साजरा करतात. लालबागच्या नाक्यावरून मुख्य रस्त्यानें सरळ न जातां त्याच रस्त्यास समांतर अशा असलेल्या रस्त्यानें गेलें कीं त्या रस्त्यावर लवजी कॅसल आहे. एका काळीं गव्हर्नमेंट गेस्ट हाऊस येथें होतें. सध्यां येथें श्री. व्ही. शांताराम यांचा राजकमल स्टुडिओ आहे. या रस्त्यास गव्हर्नमेंट गेट रोड असें म्हणतात. राजकमल स्टुडिओच्या पुढेंच खास प्राण्यांसाठीं उघडलेलें ॲनिमल हॉस्पिटल, व्हेटरनरी कॉलेज, किंग एडवर्ड मेमोरियल हॉस्पिटल व त्यालाच संलग्न असलेलें गोवर्धनदास सुंदरदास मेडिकल कॉलेज इत्यादि मुंबईतील प्रमुख इमारती लागतात. किंग एडवर्ड

रोडकडे वळतांच उजव्या हातास हॉफकिन इन्स्टिटयूट लागते. डॉ. विल्डेमार मोरडेकाय हॉफकिन या रशियन शास्त्रज्ञाचें नांव या प्रमुख संशोधनात्मक संस्थेस देण्यांत आलें आहे. येथें प्लेगवर, सर्पविषावर, कुत्र्याचे व आणखी कांहीं प्राण्यांचे विषावर उतार पाडणारी प्रतिबंधक लस टोंचली जाते. या संस्थेच्या पुढें एक आडवा रस्ता सोडून दोन हॉस्पिटलें लागतात. एकाचें नांव नौरोजी वाडिया मॅटरनिटी हॉस्पिटल व दुसऱ्याचें नांव बाई जेरबाई वाडिया हॉस्पिटल फॉर चिल्ड्रेन. याच जेरबाई वाडिया रोडवर भारतांतील एकमेव असें टाटा मेमोरियल कॅन्सर हॉस्पिटल आहे. येथील विज्ञानशाखेंत किरणोत्सर्गाचा अभ्यास केला जातो. याच्या पाठीमागच्या बाजूस कांहीं अंतरावर अगदीं अलीकडे उघडण्यांत आलेलें गांधी मेमोरियल हॉस्पिटल आहे. नौरोजी वाडिया हॉस्पिटल व मुलांसाठींच्या जेरबाई वाडिया हॉस्पिटल यांच्या-समोरच असलेल्या गोखले सोसायटी लेनमध्यें कामगार मैदान आहे. सार्वजनिक व राजकीय सभा येथें नेहमींच होत असतात. समोरच हाजी बचुअली डोळ्यांचें हॉस्पिटल आहे. परळच्या मुख्य नाक्यास पोयबावडी नाका म्हणतात. येथून एक रस्ता परळ स्टेशन, एलफिन्स्टनरोड स्टेशन येथें जातो.

परळवरून आपण दादरवर येतों. वाटेंत रंगमंदिर हें खुलें नाट्यगृह नायगांव क्रॉस रोडवर कोहिनूर मिलपाशीं आहे. त्याच्याच जवळ मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयाचें वाचनालय व संदर्भशाखा आहे. मराठींतील बहुतेक सारीं जुनीं जुनीं मासिकें, पुस्तकें येथें बसून वाचावयास मिळतात. दादर खोदादाद सर्कलवरून आपण माटुंग्यास जाऊंया. एका वेळचा हा दलदलीचा विभाग होता; पण सध्यां येथें सुंदर सुंदर इमारती बांधल्या गेल्या आहेत. येथली बहुसंख्य वस्ती गुजराती आढळते. माटुंग्याला भारत कापूस समिति आहे. त्यातर्फे कापसावर प्रयोग केले जातात.

मुंबई विद्यापीठाची माटुंग्याला असलेली रसायन प्रयोगशाळा जगप्रसिद्ध आहे. तिथें सर्व प्रकारच्या अद्ययावत् उपकरणांनीं सुसज्ज अशा प्रयोगशाळा आहेत. व्हिक्टोरिया ज्युबिली टेक्निकल इन्स्टिटयूट ही नामांकित संस्था पण येथेंच आहे. डॉन बॉस्को, रुइया व खालसा या शिक्षण संस्था पण येथें आहेत. माटुंग्याच्या मुख्य नाक्यास किंग सर्कल असें म्हणतात. येथें जें सुंदर उद्यान अलीकडे तयार करण्यांत आलेलें आहे, त्याचें नांव महेश्वरी उद्यान. या उद्यानाला वळसा घालून आपण शीवला जाऊंया. वाटेंत लोकमान्य टिळक हॉस्पिटल लागतें. शीव येथें बसचें टर्मिनस जंक्शन आहे. जवळच टेंकडीवर ब्रिटिशांनीं बांधलेला जुना किल्ला आहे व जवळच लेडी ऑफ गुड काउन्सेलचें चर्च आहे. हें चर्च फ्रॅन्सिस्कन पंथाच्या भिक्षूंनीं इ. स. १५८० त बांधलें. शीव येथून चेंबूर, मानखुर्द, तुर्भे येथें जाण्यासाठीं बसेस नियमितपणें सुटत असतात. चेंबूरची सारी वस्ती अगदीं अलीकडची आहे. तुर्भे येथें दोन अणुभट्ट्या आहेत. एका भट्टीचें नांव अप्सरा व दुसरीचें नांव भारत कॅनडा भट्टी. तिथें देशांतील व परदेशांतील शास्त्रज्ञ काम करीत असतात. या प्रयोगशाळा भारत सरकारच्या अणुशक्ति खात्यातर्फे चालविल्या जातात.

शीववरून कुर्ला, घाटकोपर, विक्रोळी, भांडूप, मुलुंड या ठिकाणीं बसेस्नें जातां येतें. परंतु येथें कांहीं प्रेक्षणीय अशीं स्थानें नाहींत. फक्त विक्रोळीजवळ टाटा इन्स्टिटयूट ऑफ सोशल सायन्सेस ही आशियांतील मोठी अशी संशोधन संस्था आहे एवढेंच काय तें. कुर्ल्यापासून तों थेट मुलुंडपर्यंतच्या मार्गावर प्रिमियर ऑटोमोबाइल्स, कमाणी, मुकुंद आयर्न, सिबा, 'बूटस्, आगफा, होस्टश्च इ. कारखाने आहेत.

चला, आज आपण आपली मुंबापुरीची भ्रमंती येथें संपवूंया.

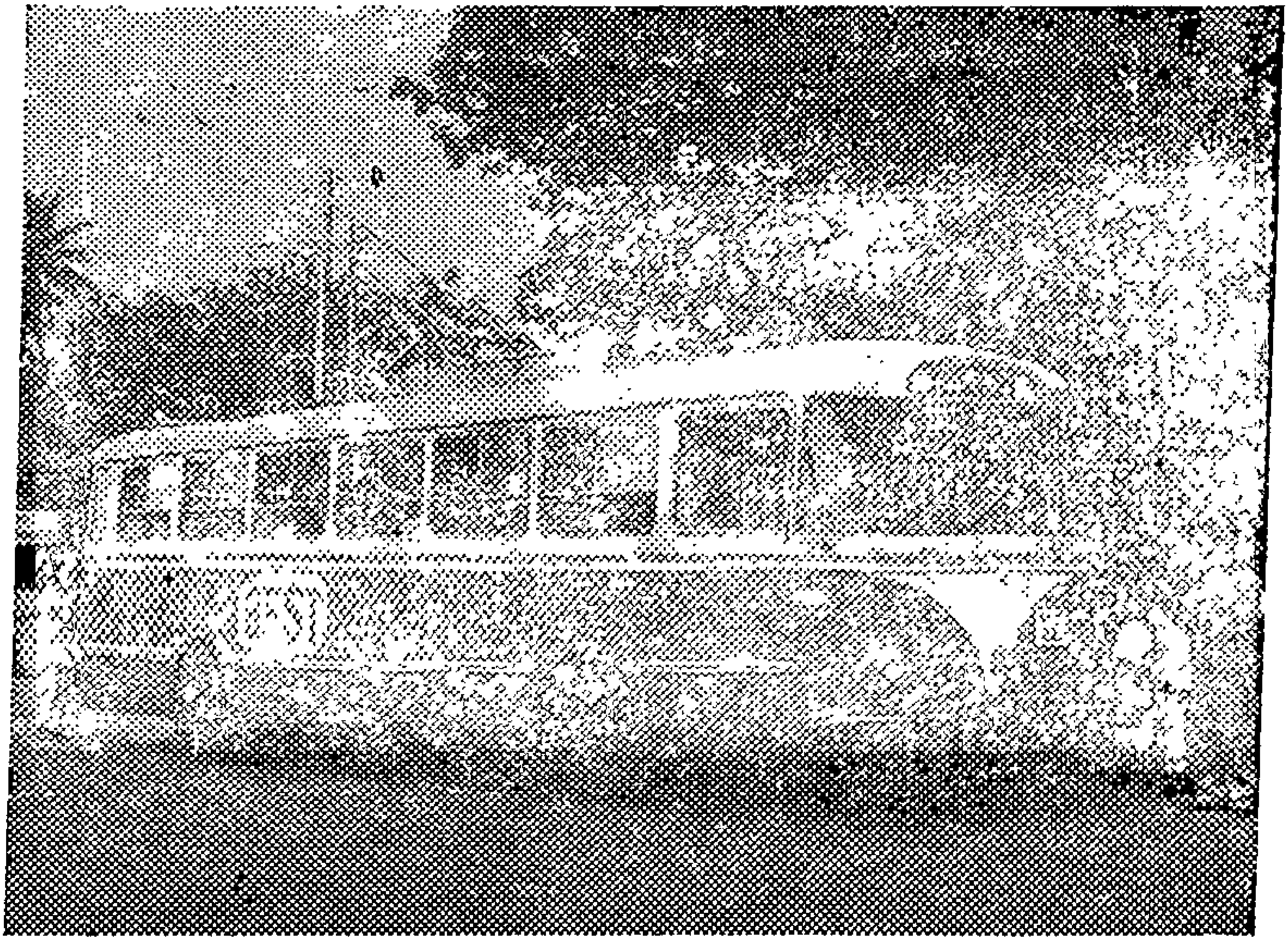

बृहन्मुंबईतील बस वहातूक

रूट (A) क्रमांक १ : (कुलाबा बसस्टेशन ते माहिम) वुडहाऊस रोड, किट्रीज रोड, इलेक्ट्रिक हाऊस, कुलाबा रोड, कुलाबा कॉजवे, रीगल सिनेमा, म्युझियम, काळा घोडा, म. गांधी रोड, फ्लोराफाऊंटन, बोरीबंदर स्टेशन, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, महमदअली रोड, जकेरिया मशीद, भेंडीबाजार, इब्राहीम रहिमतुल्ला रोड, जे. जे. हॉस्पिटल, भायखळा पूल, भायखळा रेल्वे स्टेशन, राणीचा बाग, लालबाग, परळ-पोयबावडी, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर ट्रॅमटर्मिनस, टिळक पूल, प्लाझा, शिवाजीपार्क, हरिनिवास, लेडी जमशेटजी रोड—माटुंगा, सिटी लाइट, शीतळादेवी मंदिर, पॅरेडाइज, माहिम.

रूट (A 1) क्रमांक २ : (इलेक्ट्रिक हाऊस ते माहीम) मेरी वेदर रोड मार्गानें—ऑर्थर बंदर रोड, कुलाबा कॉजवे, महात्मा गांधी रोड,

दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, महमद अली रोड, सर इब्राहीम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, टिळकपूल, लेडी जमशेटजी रोड, हरिनिवास, शिवाजीपार्क रोड क्र. ५, कॅडल रोड, शीतळादेवी मंदिर, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम.

रूट (A 2) क्रमांक ३ : (फोर्ट मार्केट ते भायखळा पूल) बॅलार्ड रोड मार्गानें–स्प्रॉट रोड, विटेट रोड, फोर्ट स्ट्रीट, बोरीबंदर, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, महमदअली रोड, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, नेसबिट रोड, माझगांव रोड, माऊंट रोड, व्हिक्टोरिया रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, भायखळा पूल.

रूट (A 3) लिमिटेड, क्रमांक ४ : (फ्लोराफाऊंटन ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन–पश्चिम). वॉडबी रोड मार्गानें–दादाभाई नौरोजी रोड, पलटन रोड, महमदअली रोड, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, टिळक पूल, लेडी-जमशेटजी रोड, माहिम, माहिम कॉजवे, घोडबंदर रोड, अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पश्चिम).

रूट (A 4) क्रमांक ५ : (सचिवालय ते सायन) फोर शोअर रोड मार्गानें–बँड स्टँड, क्विन्स रोड, दिनशा वाच्छा रोड, जमशेटजी टाटा रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, वीर नरीमन रोड, फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, बोरीबंदर, क्रुकशँक रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, पायधुणी, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन जंक्शन.

रूट (A 5) लिमिटेड, क्रमांक ६ : (इलेक्ट्रिक हाऊस ते रिफायनरीज)—मेरी वेदर रोड मार्गानें–गार्डन रोड, कुलाबा कॉजवे, महात्मा गांधी रोड, वॉडबी रोड, दादाभाई नौरोजी रोड, पलटन रोड, महमदअली रोड, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड,

किंगसर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन, वॉटर फ्रंट रोड, चेंबूर कॉलनी, मरोली चर्च, वाशी नाका, कॉरिडर रोड, रिफायनरीज.

रूट (A 6) लिमिटेड क्रमांक ७ : (फ्लोरा फाऊंटन ते घाटकोपर रेल्वे स्टेशन–पश्चिम). बॉडवी रोड मार्गानें–दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, महमदअली रोड, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, किंगसर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन, मुंबई आग्रा रोड, कुर्ला पोस्ट कचेरी, कुर्ला बस डेपो, जयंतीलाल वैष्णव रोड, घाटकोपर (पश्चिम).

रूट (A 7) लिमिटेड, क्रमांक ८ : (इलेक्ट्रिक हाऊस ते चेंबूर रेल्वे स्टेशन–पश्चिम). मेरी वेदर रोड मार्गानें–गार्डन रोड, कुलाबा कॉजवे, महात्मा गांधी रोड, वॉडबी रोड, दादाभाई नौरोजी रोड, पलटन रोड, महमदअली रोड, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन, ईस्टर्न एक्सप्रेस हायवे, चेंबूर नाका, सेंट्रल ॲवेन्यू ते चेंबूर रेल्वे स्टेशन (पश्चिम).

रूट (A 8) क्रमांक ९ : (म्युझियम ते किंगसर्कल). महात्मा गांधी रोड, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रूकशँक रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, पायधुणी, भेंडीबाजार, सर इब्राहिम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, लेडी जहांगीर रोड, पांच गार्डन्स्, वडाळा रेल्वे स्टेशन, रफी अहमद किडवाई रोड, किंग सर्कल.

रूट (A 9) लिमिटेड, क्रमांक १० : (फ्लोरा फाऊंटन ते घाटकोपर रेल्वे स्टेशन–पश्चिम). महात्मा गांधी रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी, पायधुणी, जे. जे. हॉस्पिटल, डॉ. आंबेडकर रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, मुंबई–आग्रारोड, कुर्ला पोस्ट कचेरी, जयंतीलाल वैष्णव रोड, घाटकोपर रेल्वे स्टेशन (पश्चिम).

रूट (B) क्रमांक १२१ : (कुलाबा बसस्टेशन ते ताडदेव) कुलाबा रोड मार्गानें–कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, महात्मा गांधी रोड,

फ्लोरा फाऊंटन, वीर नरीमन रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेराहाऊस, सॅन्डहर्स्ट पूल, ह्यूजेस रोड, हार्वे रोड, गोवालिया टँक रोड, भुलाभाई देसाई रोड, हॉर्नबी वेलार्ड (पश्चिम), ताडदेव रोड ते ताडदेव.

रूट (B 1) **क्रमांक** १२२ : (बॅलार्ड पियर ते हार्कनेस रोड). बॅलार्ड रोड मार्गानें—मिंटरोड, हॉर्निमन सर्कल, वीर नरीमन रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट पूल, ह्यूजेस रोड, हार्वे रोड, गोवालिया टँक रोड, भुलाभाई देसाई रोड, नेपियन्सी रोड, हार्कनेस रोड.

रूट (B 2) **क्रमांक** ४०१ : (गोवालिया टँक ते माझगांव). (ट्रॉली बस फक्त). गोवालिया टँक रोड, फ्रियर पूल, ग्रँट रोड, बाबुला टँक रोड, हॅन कॉक पूल, माजगांव.

रूट (C) **क्रमांक** १२३ : (रोमन कॅथालिक चर्च ते ताडदेव). अफगाण चर्च मार्गानें–कुलाबा बस स्टेशन, कुलाबा रोड, कुलाबा पोस्ट कचेरी, वुड हाऊस रोड, किट्रीज रोड, कुलाबा कॉजवे, रिगल, म्युझियम, म. गांधी रोड, फ्लोरा फाऊंटन, वीर नरीमन रोड, नेताजी सुभाष रोड, मरीन ड्राइव्ह, चौपाटी, स्विमिंग बाथस्, चौपाटी सी फेस, विल्सन कॉलेज, हार्वे रोड, नाना चौक, ताडदेव रोड ते ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस.

रूट (D) **क्रमांक** ६१ : (बॅलार्डपियर–बोरीबंदर ते माहीम) बॅलार्ड रोड मार्गानें–स्प्रॉट रोड, डुगल रोड, विटेट रोड, फोर्ट स्ट्रीट, बोरीबंदर, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, प्रिन्सेस स्ट्रीट, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, लॅमिंग्टन रोड, मुंबई सेंट्रल, जेकब सर्कल, ऑर्थर रोड, लालबाग, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर ट्रॅम टर्मिनस, टिळक पूल, शिवाजी पार्क, हरिनिवास, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम.

रूट (E) **क्रमांक** १०१ : (म्यूझियम–बोरीबंदर ते मलबारहिल).

अपोलो स्ट्रीट मार्गानें—मेयो रोड, ओल्ड कस्टम हाऊस रोड, बँक स्ट्रीट, हॉर्निमन सर्कल, वीर नरीमन रोड, फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, बोरीबंदर, क्रूकशँक रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, पायधुणी, भेंडी बाजार, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी सी फेस, वाळकेश्वर रोड, तीन बत्ती, मलबार हिल.

रूट (E 1) क्रमांक १०२ : (कारनॅक बंदर ते मलबारहिल). फ्रियर रोड मार्गानें—मशीद बंदर रोड, मुंबादेवी, पायधुणी, भेंडी बाजार, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, गोलपिठा, फॉकलंड रोड, ग्रँटरोड कॉर्नर, ग्रँटरोड, नाना चौक, हार्वे रोड, चौपाटी सी फेस, वाळकेश्वर रोड, मलबार हिल.

रूट (E 2) क्रमांक १२४ : (कुलाबा बस स्टेशन ते जेकब सर्कल). वुडहाऊस रोड मार्गानें—किट्रीक रोड, कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, महात्मा गांधी रोड, फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, पायधुणी, सर इब्राहीम रहिमतुल्ला रोड, जे. जे. हॉस्पिटल, दिमतिमकर रोड, नवा नागपाडा, बेलासिस रोड, ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस, ताडदेव रोड, हॉर्नबी वेलार्ड, क्लॉर्क रोड, जेकब सर्कल.

रूट (F) क्रमांक ६२ **:** (फ्लोरा फाऊंटन ते माहिम). महात्मा गांधी रोड मार्गानें—बॉम्बे जिमखाना, धोबी तलाव, पहिला मरीन रस्ता, क्वीन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, लॅमिंग्टन रोड, बॉम्बे सेन्ट्रल स्टेशन, बेलासिस रोड, नवा नागपाडा, क्लेअर रोड, भायखळा पूल, हेन्स रोड, डिलाईल रोड, सयानी रोड जंक्शन, गोखले रोड, शिवाजी पार्क रोड क्रमांक ३, रानडे रोड, कॅडल रोड, शीतळादेवी टेंपल रोड, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम.

रूट (F) लिमिटेड, क्रमांक १२ : (बॅलार्ड पिअर ते जुहू चर्च). बॅलार्ड रोड मार्गानें—स्प्रॉट रोड, विटेट रोड, (येतांना ग्रॅहॅम रोड, दुगल रोड, विटेट रोड,) फोर्ट स्ट्रीट, बोरी बंदर, पलटन रोड, महमद

अली रोड, सर इब्राहीम रहिमतुल्ला रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, परळ ट्रॅम टर्मिनस, एलफिन्स्टन रोड, गोखले रोड, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम, माहिम कॉजवे, घोडबंदर रोड, वांद्रे टॉकीज, विठ्ठलभाई पटेल रोड, जुहू रोड, जुहू चर्च.

रूट (G) क्रमांक ६३ : (नाना चौक ते किंग सर्कल). ताडदेव रोड मार्गानें—ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस, बेलासिस रोड, नवा नागपाडा, क्लेअर रोड, भायखळा पूल, हेन्स रोड, डिलाईल रोड, सयानी रोड जंक्शन, गोखले रोड, दादर पोर्तुगीज चर्च स्ट्रीट, डिसिल्व्हा हायस्कूल, टिळक पूल, दादर ट्रॅम टर्मिनस, कात्रक रोड. वडाळा रेल्वे स्टेशन–(पश्चिम), रफि अहमद किडवाई रोड, किंग सर्कल.

रूट (G 1) क्रमांक १६१ : (टाटा ऑइल मिल्स) – (शिवडी ते वडाळा रेल्वे स्टेशन – पूर्व). हे बंदर रोड मार्गानें–शिवडी रेल्वे स्टेशन, बॉम्बे पोर्ट ट्रस्ट ऑइल डेपो रोड, फोर्ट रोड, सॉल्ट पॅन रोड (मिठागर रोड), अँटॉप हिल रोड, वडाळा रेल्वे स्टेशन.

रूट (G 2) क्रमांक ६४ : ऑपेरा हाऊस ते किंग सर्कल–लॅमिंग्टन रोड मार्गानें–फ्रियर ब्रिज, नाना चौक, ताडदेव रोड, ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस, बेलासिस रोड, नवा नागपाडा, क्लेअर रोड, भायखळा पूल, डॉ. आंबेडकर रोड, जिजीभाय लेन, परळ गव्हर्नमेंट गेट रोड, के. ई. एम. रोड, परळ ट्रॅम टर्मिनस, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर ट्रॅम टर्मिनस, कात्रक रोड, वडाळा चर्च, माटुंगा रोड, किंग सर्कल.

रूट (G 3) क्रमांक १२५ : (कुलाबा बस स्टेशन ते ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस). वुड हाऊस रोड मार्गानें–किट्रीज रोड, (परत येतांना कुलाबा रोडनें) कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, महात्मा गांधी रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, प्रार्थना समाज, चर्नीरोड, बाळाराम स्ट्रीट, फोरास रोड जंक्शन, फॉकलंड रोड, ताडदेव ब्रिज, ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस.

रूट (G 4) क्रमांक ६५ : (म्युझियम ते किंग सर्कल). महात्मा गांधी रोड मार्गानें—फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, बोरीबंदर, क्रुकशँक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, चर्नीरोड, प्रार्थना समाज, चर्नीरोड जंक्शन, बाळाराम स्ट्रीट, फोरास रोड, बेलासिस रोड, क्लेअर रोड, भायखळा पूल, डॉ. आंबेडकर रोड, परळ, दादर, किंग सर्कल.

रूट (G 5) क्रमांक १२६ : (नरीमन पॉइंट ते ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस). फोर शोअर रोड मार्गानें—नरीमन पॉइंट, सचिवालय, मेयो रोड, म्युझियम, महात्मा गांधी रोड, फ्लोरा फाऊंटन, बोरीबंदर, क्रुकशँक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, चर्नीरोड, प्रार्थना समाज, चर्नीरोड जंक्शन, ग्रँट रोड, फ्रियर ब्रीज, नाना चौक, ताडदेव रोड, ताडदेव ट्रॅम टर्मिनस.

रूट (H) क्रमांक १०३ : (कुलाबा बस स्टेशन ते मलबारहिल) कुलाबा रोड मार्गानें (परत येतांना किट्रीज रोडनें) कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, महात्मा गांधी रोड, फ्लोरा फाऊंटन, बोरीबंदर, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, ठाकुरद्वार रोड, खत्तरआळी लेन, सी. पी. टँक, विठ्ठलभाई पटेल रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी सी फेस, वाळकेश्वर रोड, तीनबत्ती, मलबारहिल.

रूट (H 1) क्रमांक १०४ : (कुलाबा बस स्टेशन ते मलबारहिल हँगिंग गार्डन) एच्. रूटप्रमाणेंच. फक्त धोबीतलावनंतर महात्मा गांधी रोडनें फ्लोरा फाऊंटन.

रूट (I) क्रमांक १६२ : (शिवडी रेल्वे स्टेशन ते वरळी व्हिलेज) किंग एडवर्ड रोड मार्गानें—परळ ट्रॅम टर्मिनस, एलफिन्स्टन रोड, सयानी रोड, प्रभादेवी, बंगाल केमिकल्स, कॅडल रोड, नेवरहूड रोड, कोळीवाडा रोड, वरळी व्हिलेज.

रूट (I 1) क्रमांक १६३ : (शिवडी टी. बी. हॉस्पिटल ते वरळी व्हिलेज) जेरबाई वाडिया रोड मार्गानें—हॉस्पिटल एवेन्यू, किंग एडवर्ड

रोड, परळ ट्रॅम टर्मिनस, एलफिन्स्टन रोड, सयानी रोड, कॅडल रोड, बेंगाल केमिकल्स, नेबरहूड रोड, वरळी कोळीवाडा, वरळी व्हिलेज.

रूट (I 2) सर्व्हिस : (परळ ट्रॅमटर्मिनस ते वरळी डी. डी. चाळ) एलफिन्स्टन ब्रिज रोड, प्रभादेवी, बेंगाल केमिकल्स, ग्लॅक्सो लॅबॉरेटेरीज व बी. डी. डी. चाळ. (तेथून पुढें टी. बी. हॉस्पिटल) ग्लोब मिल्स पॅसेज मार्गानें–डिलाइलरोड, एलफिन्स्टन रोड व ब्रिज, परळ ट्रॅम टर्मिनस्, किंग एडवर्ड रोड, हॉस्पिटल एवेन्यू, जेरबाई वाडिया रोड, टी. बी. हॉस्पिटल.

रूट (J) क्रमांक १६५ : (जेकब सर्कल ते सायन) महालक्ष्मी पुलाच्या मार्गानें–हेन्स रोड, वरळी नाका, वरळी डी. डी. चाळ, ग्लोब मिल्स् पॅसेज, डॉ. ॲनी बेझंट रोड, बेंगाल केमिकल्स, कॅडल रोड, प्रभादेवी, आगरबाजार, दादर पोर्तुगीजचर्च स्ट्रीट, डिसिल्व्हा हायस्कूल, टिळक पूल, डॉ. आंबेडकर रोड, खोरघाट रोड, एडनवाला रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन रोड, सायन.

रूट (J 1) क्रमांक १६६ : (माहिम ते सायन) मोरी रोड मार्गानें–रेल्वे क्रॉसिंग, धारावी रोड, सायन रेल्वे, सायन ब्रिज, सायन.

रूट (J 3) सर्व्हिस : (माहिम ते शीव–सायन). लेडी जमशेटजी रोड मार्गानें–शिवाजी पार्क, प्लाझा, टिळक पूल, डॉ. आंबेडकर रोड, लेडी जहांगीर रोड, पांच गार्डन्स, वडाळा चर्च, वडाळा रेल्वे स्टेशन, रफी अहमद किडवाई रोड, स्किम नं. ५७, रोड नं. ९, माटुंगा रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, जैन सोसायटी, सायन रोड, सायन.

रूट (K) क्रमांक १२७ : (म्युझियम–फ्लोरा फाऊंटन ते गिरगांव प्रार्थना समाज). महात्मा गांधी रोड मार्गानें–धोबी तलाव, गिरगांव रोड, प्रिन्सेस स्ट्रीट, क्विन्स रोड, ठाकुरद्वार, गिरगांव रोड, चर्नी रोड, प्रार्थना समाज.

रूट (K 1) क्रमांक १२८ : (फलोरा फाउंटन ते फोरास रोड जंक्शन). दादाभाई नौरोजी रोड मार्गानें—बोरी बंदर, क्रूकशँक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, चर्नीरोड, प्रार्थना समाज, चर्नीरोड जंक्शन, बाळाराम स्ट्रीट, फोरास रोड जंक्शन.

रूट (K 2) क्रमांक १२९ : (फोर्ट मार्केट ते फोरास रोड जंक्शन). मिंट रोड मार्गानें—बोरीबंदर, क्रूकशँक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, चर्नीरोड, बाळाराम स्ट्रीट, फोरास रोड जंक्शन.

रूट (L) व (L 1) क्रमांक १३१ व १३२ : (फोर्ट मार्केट ते फोर्ट मार्केट – रिंग सर्व्हिस). मिंट रोड मार्गानें—हार्निमन सर्कल, वीर नरीमन रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स् रोड, प्रिन्सेस स्ट्रीट, काळबादेवी रोड, मुंबादेवी, मशीद बंदर रोड, कार्नाक बंदर, फ्रियर रोड, फोर्ट मार्केट. ही चक्री सर्व्हिस फोर्ट मार्केट पासून सुरू होऊन वीर नरीमन रोड, चर्चगेट स्टेशन इ. वरून जाते. ती 'एल्' रूट या नांवानें ओळखली जाते. त्याचप्रमाणें फोर्ट मार्केट पासून निघून फ्रियर रोड, कार्नाक बंदर या मार्गानें जाणारी चक्री सर्व्हिस "एल वन" या नांवानें ओळखली जाते.

रूट (L 2) क्रमांक १३३ : (फ्लोरा फाऊंटन ते मुंबादेवी). महात्मा गांधी रोड मार्गानें—धोबीतलाव, काळबादेवी रोड, मुंबादेवी.

रूट (M) क्रमांक ४१ : (भाऊचा धक्का ते ऑपेरा हाऊस). कार्नाक बंदर मार्गानें—पश्चिम रेल्वे गुडस् डेपो, कारनॅक रोड, कार्नाक बंदर, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, गिरगांव चर्च, चर्नी रोड, न्यू क्विन्स् रोड, ऑपेरा हाऊस.

रूट (M 1) क्रमांक ४२ : (भाऊचा धक्का ते ताडदेव ट्राम टर्मिनस). कार्नाक बंदर मार्गानें—कारनॅक बंदर, फ्रियर रोड, वाडी बंदर, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, ऑपेरा हाऊस, केनेडी ब्रीज, नाना चौक, ताडदेव रोड, ताडदेव टी. टी.

रूट (N) क्रमांक ६६ : (बॅलार्ड पियर–बोरीबंदर ते सायन). बॅलार्ड रोड मार्गानें–(परत येतांना दुगल रोड मार्गानें) फोर्ट मार्केट, मिंट रोड, बोरीबंदर, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, चर्नी रोड, न्यू क्विन्स् रोड, ऑपेरा हाऊस, लॅमिंग्टन रोड, बॉम्बे सेंट्रल, जेकब सर्कल, आर्थर रोड, लालबाग, डॉ. आंबेडकर रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन.

रूट (N 1) क्रमांक १६८ : (टाटा ऑइल मिल्स्, शिवडी ते किंग सर्कल). हे बंदर रोड मार्गानें–सिव्हल हिल अॅवेन्यू, रे रोड, रे रोड रेल्वे स्टेशन, व्हिक्टोरीया रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, भायखळा पूल, हेन्सरोड, वरळी नाका, वरळी चाळ रोड, वरळी डी. डी. चाळ, ग्लोब मिल्स् पॅसेज, डॉ. अॅनी बेझंट रोड, बेंगाल केमिकल्स्, कॅडल रोड, खेडगल्ली, गोखले रोड (दक्षिण), भवानीशंकर रोड, दादर रेल्वे स्टेशन, टिळक पूल, डॉ. आंबेडकर रोड, खारेघाट रोड, एडनवाला रोड, किंग सर्कल.

रूट (N 2) क्रमांक ६७ : (ऑपेरा हाऊस ते किंग सर्कल). लॅमिंग्टन रोड मार्गानें–बॉम्बे सेंट्रल, जेकब सर्कल, आर्थर रोड, डिलाइल रोड, करी रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, परळ ट्रॅम टर्मिनस्, दादर मेन रोड, दादर रेल्वे स्टेशन (मध्यरेल्वे), लखमसी नप्पू रोड, रुइया कॉलेज, भांडारकर रोड, तेलंग रोड, भाऊ दाजी रोड, किंग सर्कल.

रूट (O) क्रमांक ८१ : (बॅलार्ड पिअर, फ्लोरा फाऊंटन ते माहिम). बॅलार्ड रोड, मार्गानें–सचिवालय, जमशेटजी टाटा रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, वीर नरीमन रोड, फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबीतलाव, पहिला मरिन रस्ता, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, ह्यूजेस रोड, केम्पस् कॉर्नर, भुलाभाई देसाई रोड, महालक्ष्मी मंदिर, हाजी अलि, हॉर्नबी वेलार्ड, वल्लभभाई पटेल स्टेडियम्, वरळी नाका, प्रभादेवी रोड, गोखले रोड

(उत्तर), शिवाजी पार्क, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम, घोडबंदर रोड ते वान्द्रे टॉकीज.

रूट (O 1) क्रमांक ८२ : (सचिवालय, ऑपेरा हाऊस ते वरळी सी फेस). जमशेटजी टाटा रोड मार्गानें–चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, केनेडी ब्रीज, नाना चौक, ताडदेव रोड, हॉर्नबी वेलार्ड (दक्षिण), क्लार्क रोड, महालक्ष्मी रेल्वे स्टेशन, हेन्स रोड, वरळी नाका, वरळी कॅलटॅक्स् पेट्रोल पंप, अब्दुल गफार खान रोड, वरळी सी फेस (उत्तर).

रूट (O 2) क्रमांक ८३ : (बेलार्ड पिअर, फ्लोरा फाऊंटन ते सांताक्रूझ डेपो). बॅलार्ड रोड मार्गानें–(परत येतांना बॅलार्ड रोड, स्प्रॉट रोड, विटेट रोड) फोर्ट मार्केट, हॉर्निमन सर्कल, फ्लोरा फाऊंटन, महात्मा गांधी रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, प्रिन्सेस स्ट्रीट, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रीज, ह्यूजेस रोड, केम्पस् कॉर्नर, पेडर रोड, हॉर्नबी वेलार्ड, वरळी नाका, प्रभादेवी, कॅडल रोड, शीतळादेवी मंदिर रोड, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम, माहिम कॉजवे, घोडबंदर रोड, सांताक्रूझ डेपो.

रूट (O 2) (Exp.) एक्स्प्रेस. **क्रमांक** ८४ : (फ्लोरा फाऊंटन ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन–पश्चिम). महात्मा गांधी रोड मार्गानें–धोबीतलाव, पहिला मरीन रस्ता, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रीज, ह्युजेस रोड, केम्पस् कॉर्नर, पेडर रोड, हॉर्नबी वेलार्ड, वरळी नाका, प्रभादेवी, कॅडल रोड, शीतळादेवी मंदिर रोड, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम, माहिम कॉजवे, घोडबंदर रोड, अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पश्चिम).

रूट (O 3) क्रमांक ८५ : (फ्लोरा फाऊंटन ते सायन). वीर नरीमन रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रीज, ह्युजेस रोड, हार्वे रोड, नाना चौक, ताडदेव रोड,

हार्नबी वेलार्ड, वरळी नाका, प्रभादेवी रोड, दादर पोर्तुगीज चर्च, गोखले रोड, शिवाजी पार्क, न. चिं. केळकर रोड, प्लाझा, टिळक पूल, दादर ट्रॅम टर्मिनस, डॉ. आंबेडकर रोड, किंग सर्कल, सायन हॉस्पिटल, सायन रोड, सायन.

रूट (O 4) क्रमांक ८६ : (बेलार्ड पिअर, फ्लोरा फाऊंटन ते शिवाजी पार्क). बॅलार्ड रोड मार्गानें–(परत येतांना बेलार्ड रोड, स्प्रॉट रोड, विटेट रोड) फोर्ट मार्केट, हॉर्निमन सर्कल, फ्लोरा फाऊंटन, महात्मा गांधी रोड, धोबीतलाव, गिरगांव रोड, प्रिन्सेस स्ट्रीट, क्विन्स रोड, न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रीज, ह्युजेस रोड, केम्पस् कॉर्नर, पेडर रोड, हॉर्नबी वेलार्ड, वरळी नाका, प्रभादेवी, दादर पोर्तुगीज चर्च, गोखले रोड (उत्तर), शिवाजी पार्क.

रूट (P) क्रमांक १०५ : (म्युझियम ते मलबार हिल). महात्मा गांधी रोड मार्गानें–फ्लोरा फाऊंटन, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, बोरी बंदर, कॉफर्ड मार्केट, कारनॅक रोड, धोबी तलाव, गिरगांव रोड, चर्नीरोड, न्यू क्विन्स रोड, (परत येतांना गिरगांव रोडनें) ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, हयुजेस रोड, हार्वे रोड, नानाचौक, गवालिया टँक रोड, केम्पस् कॉर्नर, गिब्स् रोड, हँगिंग गार्डन, रिज रोड, मलबार हिल.

रूट (P 1) क्रमांक १०७ : (कुलाबा बस स्टेशन ते हँगिंग गार्डन). कुलाबा रोड मार्गानें–(परत येतांना किट्रीज रोडनें) कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, म. गांधी रोड, फ्लोरा फाऊंटन, वीर नरीमन रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, क्विन्स रोड, चर्नीरोड, प्रार्थना समाज, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी सी फेस, वाळकेश्वर रोड, मलबार हिल बस टर्मिनस्, रिज रोड, हँगिंग गार्डन.

रूट (R) क्रमांक ४३ : (अफगाण चर्च ते किंगसर्कल).

कुलाबा रोड मार्गानें–वुडहाऊस रोड, किट्रीज रोड, (परत येतांना कुलाबा रोडनें), कुलाबा कॉजवे, म्युझियम, अपोलो स्ट्रीट, कस्टम हाऊस रोड, फोर्ट मार्केट, बॅलार्ड रोड, स्प्रॉट रोड, विटेट रोड, जनरल पोस्ट ऑफिस, फ्रिअर रोड, कारनॅक बंदर, वाडी बंदर, डाकयार्ड रोड, रे रोड, अल्बर्ट रोड, काळा चौकी, लालबाग, डॉ. आंबेडकर रोड, परळ, दादर, किंग सर्कल.

रूट (R1) क्रमांक ४४ : म्युझियम ते वरळी व्हिलेज–कस्टम हाऊस रोड मार्गानें–फोर्ट मार्केट, फ्रियर रोड, कारनॅक रोड, वाडीबंदर, डॉकयार्ड रोड, रे रोड, टॅंक बंदर रोड, अल्बर्ट रोड, काळा चौकी, लालबाग, करी रोड, फर्ग्युसन रोड, वरळी डी. डी. चाळ रोड, ग्लोब मिल्स् पॅसेज, डॉ. ॲनी बझंट रोड, बेंगाल केमिकल्स्, वरळी व्हिलेज.

रूट (R3) क्रमांक १३४ : (इलेक्ट्रिक हाऊस ते बोरीबंदर) गार्डन रोड मार्गानें–मिअर वेदर रोड, गार्डन रोड, कुलाबा कॉजवे, आर्मिस्टन रोड, कूपरेज, बॅंडस्टॅंड, क्विन्स रोड, दिनशा वाच्छा रोड, जमशेटजी टाटा रोड, चर्चगेट रेल्वे स्टेशन, वीर नरीमन रोड, फ्लोरा फाऊंटन, दादाभाई नौरोजी रोड, सर फेरोजशहा मेथा रोड, बॅलार्ड रोड, स्प्रॉट रोड, विटेट रोड, फोर्ट स्ट्रीट, बोरी बंदर.

रूट (S) क्रमांक ४६ : (बाबुलनाथ रोड ते शिवडी रेल्वे स्टेशन) चौपाटी सी फेस मार्गानें—सॅंडहर्स्ट ब्रिज, ऑपेरा हाऊस, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, वाडी बंदर, डाकयार्ड रोड, रे रोड, जकेरिया बंदर रोड, जुबिली मिल्स, टोकरसी जीवराज रोड, किंग एडवर्ड रोड, शिवडी रेल्वे स्टेशन.

रूट (T) क्रमांक ६८ : (बोरीबंदर ते वरळी डी. डी. चाळी-पर्यंत) क्रूकशॅंक रोड मार्गानें—धोबी तलाव, गिरगांव रोड, ठाकुरद्वार, ठाकुरद्वार रोड, खत्तर गली, (परत येतांना कुंभार तुकडा किंवा भुलेश्वर

नाका), सी. पी. टँक, नळबाजार, डंकन रोड, नवा नागपाडा, रिपन रोड, जेकब सर्कल, आर्थर रोड, लालबाग, करीरोड, लोअर परळ, फर्ग्युसन रोड, वरळी नाका, वरळी डी. डी. चाळ रस्ता, वरळी डी. डी. चाळ.

रूट (T I) क्रमांक १५१ : (सी. पी. टँक ते जेकब सर्कल) नळ बाजार रोड मार्गानें—नळ बाजार, डंकन रोड, नवा नागपाडा, रिपन रोड, जेकब सर्कल.

रूट (V) क्रमांक ४७ : (फोर्ट मार्केट ते बाबुलनाथ रोड). फ्रियर रोड मार्गानें—कर्नाक बंदर, वाडी बंदर, वल्लभभाई पटेल रोड, ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी सी फेस, बाबुलनाथ रोड.

क्रमांक ६९ : (फ्लोरा फाऊंटन ते परळ ट्रॅम टर्मिनस) दादाभाई नौरोजी रोड मार्गानें—बोरी बंदर, क्रूकशँक रोड, धोबी तलाव, गिरगांव रोड, चर्नी रोड, प्रार्थना समाज, बाळाराम स्ट्रीट, फोरास रोड, बेलासिस रोड, क्लेअर रोड, डॉ. आंबेडकर रोड, जिजिभाय लेन, परळ गव्हर्नमेंट गेट रोड, किंग एडवर्ड रोड, परळ ट्रॅम टर्मिनस.

सुरू करण्यांत आलेले नव्या क्रमांकाचे नवे मार्ग

क्रमांक १३० : (म्युझियम ते ताडदेव टी. टी.) मिंट रोड मार्गानें—फोर्ट मार्केट, बोरीबंदर, दादाभाई नौरोजी रोड, क्रॉफर्ड मार्केट, अब्दुल रहेमान स्ट्रीट, (परत येतांना नागदेवी स्ट्रीट) पायधुणी, बापू खोटे स्ट्रीट, नळ बाजार, फॉकलंड रोड, ताडदेव टी. टी.

क्रमांक १८१ : (सी. पी. टँक ते हँगिंग गार्डन) वल्लभभाई पटेल रोड मार्गानें-ऑपेरा हाऊस, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी सी फेस, वाळकेश्वर रोड, मलबारहिल बस टर्मिनस, रिज रोड, हँगिंग गार्डन.

क्रमांक १८२ : (माहिम ते जुहूबीच) माहिम कॉजवे मार्गानें—घोडबंदर रोड, विठ्ठलभाई पटेल रोड, जुहू रोड, जुहू बीच.

क्रमांक १८३ : (विहार तलाव स्पेशल—सायन ते विहार तलाव)

मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–कुर्ला पोस्ट कचेरी, कुर्ला–मरोळ रोड, साकी नाका, विहार रोड, विहार सरोवर.

क्रमांक १८४ : (अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पूर्व) ते विहार लेक) सहार रोड मार्गानें–मथुरादास वसनजी रोड, अंधेरी–कुर्ला रोड, साकी नाका, विहार रोड, विहार सरोवर.

क्रमांक १८५ : (घाटकोपर ते विहार लेक) मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–कुर्ला–अंधेरी रोड, साकी नाका, विहार रोड,–विहार सरोवर.

क्रमांक १८५ : (जेकब सर्कल ते वरळी सी फेस–उत्तर). आर्थर रोड मार्गानें–लालबाग, करी रोड, लोअर परळ, फर्ग्युसन रोड, वरळी नाका, वरळी कॅलटॅक्स पेट्रोल पंप, अब्दुल गफारखान रोड, वरळी सी फेस (उत्तर).

क्रमांक १८७ : (बोरीवली ते नॅशनल पार्क) कान्हेरी गुंफा रोड, नॅशनल पार्क.

क्रमांक १८८ : (बोरीवली ते कान्हेरी केव्हज्) कान्हेरी गुंफा रोड, कान्हेरी कोरीव लेणीं.

उपनगरांतील बस वहातूक

रूट (A) सब क्रमांक २०१ : परळ ट्रॅम टर्मिनस ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन. दादर रोड मार्गानें–दादर ट्रॅम टर्मिनस, शिवाजी पार्क, शीतळादेवी टेंपल रोड, माहिम कॉजवे, प्रिन्सेस ॲवेन्यू, घोडबंदर रोड, सांताक्रूझ, इर्ला ब्रिज, अंधेरी रेल्वे स्टेशन.

रूट (A 1) सब क्रमांक २०३ : माहिम ते ओशिवरा ब्रिज. माहिम कॉजवे मार्गानें—घोड बंदर रोड ते ओशिवरा ब्रिज.

रूट (B) सब क्रमांक २०२ : अंधेरी रेल्वे स्टेशन ते बोरीवली डेपो. घोडबंदर रोड मार्गानें.

रूट (B 1) सब क्रमांक २९१ : बोरीवली रेल्वे स्टेशन ते दहिसर चेक नाका.

रूट (C) सब क्रमांक २११ : बॅंड स्टॅंड ते डॉ. आंबेडकर रोड. बैरामजी जिजिभाय रोड मार्गाने-हिल रोड, बान्द्रा रेल्वे स्टेशन रोड, बान्द्रा स्टेशन, टर्नर रोड, पाली रोड, पाली हिल व डॉ. आंबेडकर रोड.

रूट (C 1) सब क्रमांक २१२ : गव्हर्नमेंट सर्व्हंटस् कॉलनी ते वान्द्रें रेल्वे स्टेशन (पश्चिम). वेस्टर्न एक्सप्रेस हायवे मार्गाने-माहिम कॉजवे ते वान्द्रा रेल्वे स्टेशन.

रूट (D) सब क्रमांक २१३ : हिल रोड ते पेरी रोड. वान्द्रा स्टेशन रोड मार्गाने-वान्द्रें स्टेशन, टर्नर रोड, पेरी रोड, पेरी रोड टर्मिनस.

क्रमांक २१४ : वान्द्रें रेल्वे स्टेशन ते पाली हिल. घोडबंदर रोड मार्गाने-विठ्ठलभाई पटेल रोड मार्गाने नॅशनल कॉलेज, ३२ वा रस्ता, २४ वा रस्ता, ३० वा रस्ता, पाली हिल.

रूट E सब क्रमांक २७१ : मालाड रेल्वे स्टेशन ते मढ. आनंद रोड मार्गाने-कस्तुरबा रोड, (परत येतांना मालाड स्टेशन रोड मार्गाने) घोडबंदर रोड, मालाड-मार्वे-मढ रोड ते मढ.

रूट E 1 सब क्रमांक २७२ : मालाड रेल्वे स्टेशन ते मार्वे. आनंद रोड मार्गाने-कस्तुरबा रोड, (परत येतांना मालाड स्टेशन रोड मार्गाने) घोडबंदर रोड, मालाड-मार्वे रोड ते मार्वे.

रूट F सब क्रमांक २३१ : सांताक्रूझ ते जुहू चर्च. रेल्वे स्टेशन मार्गाने-स्टेशन रोड, घोडबंदर रोड, जुहू रोड, जुहू चर्च.

रूट G सब क्रमांक २९२ : बोरीवली रेल्वे स्टेशन ते वल्लभनगर. घोडबंदर रोड मार्गाने-सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, एल्. आय. सी. रोड, माऊंट पोइसर चर्च ते वल्लभनगर.

रूट H सब क्रमांक २२१ : खार रेल्वे स्टेशन ते दांडा. स्टेशन रोड मार्गाने-दांडा रोड, दांडा.

रूट K सब क्रमांक २५१ : अंधेरी रेल्वे स्टेशन ते वर्सोवा. घोडबंदर

रोड मार्गानें–वरसोवा रोड, हंसराज रोड, भवन्स कॉलेज, दादाभाई रोड, (परत येतांना वर्सोवा रोड) वरसोवा रोड ते वर्सोवा.

रूट K 1 सब क्रमांक २५२ : अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पश्चिम) ते अंबोली व्हिलेज. घोडबंदर रोड मार्गानें–सिझर रोड, अंबोली व्हिलेज.

पूर्वेकडील उपनगरांतील बस वहातुक

रूट (L) सब क्रमांक ३६१ : माहूल व्हिलेज ते कुर्ला रेल्वे स्टेशन (पूर्व). माहूल–घाटकोपर रोड मार्गानें–सायन ट्रॉम्बे रोड, सिंधी सोसायटी, सी. एस. टी. रोड, कुर्ला रेल्वे स्टेशन.

रूट (M) सब क्रमांक ३५१ : सायन ते स्टँडर्ड व्हॅक्युम रिफायनरीज–चेंबूर सायन रोड मार्गानें–वॉटरफ्रंट रोड, चेंबूर कँप, मरोली चर्च, वाशी नाका, कॉरिडर चर्च, स्टँडर्ड व्हॅक्युम रिफायनरी ते ॲटॉमिक एनर्जी एस्टॅब्लिशमेंट.

रूट (M) सब क्रमांक ३५१ : सायन ते ॲटॉमिक एनर्जी एस्टॅब्लिशमेंट तुर्भे पर्यंत, फक्त ही वहातुक कारखाना उघडा असेल तोंपर्यंतच असते.

रूट (N) सब क्रमांक ३५२ : सायन ते तुर्भे. चेंबूर–सायन रोड मार्गानें तुर्भे–चेंबूर रोड ते तुर्भे.

रूट (N) सब क्रमांक ३७१ : सायन ते चेंबूर रेल्वे स्टेशन. चेंबूर रोड मार्गानें–चुनाभट्टी, चेंबूर नाका, सेंट्रल ॲवेन्यू, चेंबूर रेल्वे स्टेशन.

रूट (O) सब क्रमांक ३०१ : सायन ते मुलुंड. मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–कुर्ला कोर्ट, कुर्ला डाक घर, बाळकराम रोड, जुना आग्रा रोड, मुंबई–आग्रा रोड, जयंतीलाल विष्णु रोड, जेठालाल पारीख रोड, हिराचंद देसाई रोड, मुंबई–आग्रा रोड ते मुलुंड.

रूट (O 1) सब क्रमांक ३९१ : मुलुंड रेल्वे स्टेशन ते मुलुंड कॉलनी. भांडुप–मुलुंड कॉलनी मार्गानें- मुलुंड पेट्रोल पंप, भालेश्वर मंदिर ते मुलुंड कॉलनी.

अनुक्रमांक ...२८८३७... दि: ...
क्रमांक ...३८८२... ग्रं: वि: ...

रूट (O 2) सब क्रमांक ३०२ : सायन ते मुलुंड बस स्टेशन. मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–कुर्ला कोर्ट, कुर्ला डाक घर, जयंतीलाल वैष्णव रोड, जेठालाल पारेख रोड, हिराचंद देसाई रोड, मुंबई–आग्रा रोड, डॉ. राजेंद्रप्रसाद रोड, म. गांधी रोड, सरदार वल्लभभाई पटेल रोड, मुलुंड रेल्वे स्टेशन, नेताजी सुभाषचंद्र बोस रोड, डॉ. राजेंद्र प्रसाद रोड, मुंबई–आग्रा रोड, मुलुंड बस स्टेशन.

रूट (P) सब क्रमांक ३८१ : बर्माशेल रिफायनरीज ते घाटकोपर रेल्वे स्टेशन. वडाळा रोड मार्गानें–स्टॅनव्हॅक नगर, वाशी नाका, मरोली चर्च, सुखी निवास, शांति बाग, अमर महाल, सिंधु वाडी, घाटकोपर रेल्वे स्टेशन (पूर्व).

रूट (R) सब क्रमांक ३११ : कुर्ला गोल बिल्डिंग ते सांताक्रूझ रेल्वे स्टेशन (पूर्व). कुर्ला रेल्वे स्टेशन रोड मार्गानें—जुना आग्रारोड, मुंबई–आग्रारोड, कोली कालिना रोड, जुना मिलीटरी रोड, जवाहरलाल नेहरू रोड, सांताक्रूझ रेल्वे स्टेशन रोड ते सांताक्रूझ (पूर्व).

रूट (S) सब क्रमांक ३१२ : विलेपारलें रेल्वे स्टेशन (पूर्व) ते सांताक्रूझ रेल्वे स्टेशन (पूर्व). दयाळदास रोड मार्गानें—टर्मिनल बिल्डिंग, सिग्नल केबिन, एअरपोर्ट हॅंगर्स, पाईप लाईन, गव्हर्नमेंट हाऊसिंग कॉलनी ते सांताक्रूझ रेल्वे स्टेशन (पूर्व).

रूट (T) सब क्रमांक ३२१ : सहार व्हिलेज ते विलेपारलें (पूर्व). सहार व्हिलेज रोड मार्गानें—चकला रोड, टॅक्सी ट्रॅक रोड, नेहरू रोड, तेजपाळ रोड, विलेपारलें (पूर्व).

रूट (T 1) सब क्रमांक ३३१ : सहार व्हिलेज ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन. सहार रोड मार्गानें–कोल डोंगरी, सालसेत टॅंकरोड, अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पूर्व).

रूट (T 2) सब क्रमांक ३२२ : चकला सिगारेट फॅक्टरी ते विलेपारलें रेल्वे स्टेशन. न्यू लिंक रोड मार्गानें–न्यू टर्मिनल बिल्डिंग, नेहरू रोड, तेजपाळ रोड, विलेपारलें रेल्वे स्टेशन (पूर्व)

रूट (V) सब क्रमांक ३३२ : कुर्ला गोल बिल्डिंग ते अंधेरी (पूर्व). पार्ले स्टेशन रोड मार्गानें–जुना आग्रा रोड, मुंबई आग्रा रोड, डी प्रॉव्हिन्शि-अलाइज्ड रोड, कुर्ला अंधेरी रोड, मथुरादास विसनजी रोड, कोल डोंगरी रोड, अंधेरी (पूर्व).

रूट (V 1) सब क्रमांक ३३३ : मरोळ व्हिलेज ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पूर्व). मरोळ रोड मार्गानें–मथुरादास विसनजी रोड, कोल डोंगरी रोड, अंधेरी (पूर्व).

रूट (V 2) सब क्रमांक ३३४ : पवई ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पूर्व). विहार रोड मार्गानें–साकी नाका, मथुरादास विसनजी रोड, सहार रोड क्रमांक १, अंधेरी रेल्वे स्टेशन.

सब क्रमांक ३८२ : घाटकोपर रेल्वे स्टेशन (पश्चिम) ते अंधेरी रेल्वे स्टेशन. मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–कुर्ला–अंधेरी रोड, मथुरादास विसनजी रोड, सहार रोड क्रमांक १, अंधेरी रेल्वे स्टेशन (पूर्व).

रूट (V 3) सब क्रमांक ३४१ : सायन ते गोरेगांव रेल्वे स्टेशन (पूर्व). मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें–डी प्रॉव्हिन्शिअलाइज्ड रोड, कुर्ला अंधेरी रोड, मरोळ व्हिलेज, मरोल–मोर्शी रोड, आरे सेंट्रल डेअरी, दिनकरराव देसाई ॲवेन्यू, गोरेगांव रेल्वे स्टेशन (पूर्व).

सब क्रमांक ३८४ : घाटकोपर रेल्वे स्टेशन (पश्चिम) ते वान्द्रें रेल्वे स्टेशन. मुंबई-आग्रा रोड मार्गानें–एरोड्रम रोड, कोली कालिना रोड, लिंक रोड, जी. बी. रोड, जुहू रोड, विठ्ठलभाई पटेल रोड, वॉटरफिल्ड रोड, हिलरोड, वान्द्रें स्टेशन रोड, वान्द्रें स्टेशन.

रविवारीं आणि इतर सुटीच्या दिवशीं हीच बस घाटकोपर रेल्वे स्टेशन ते जुहू बीच अशी वहातूक करते, व ती मुंबई–आग्रा रोड मार्गानें पुढीलप्रमाणें जाते–एरोड्रम रोड, कोली कालिना रोड, लिंक रोड, टर्मिनल बिल्डिंग, लिंक रोड, जी. बी. रोड, जुहू रोड, जुहू बीच.

बसचे नवे क्रमांक आणि जुने रूटस्

क्रमांक	रूट	क्रमांक	रूट	क्रमांक	रूट
१	A	४६	S	१०१	E
२	A_1	४७	V	१०२	E_1
३	A_2	६१	D	१०३	H
४	A_3	६२	F	१०४	H_1
५	A_4	६३	G	१०५	P
६	A_5	६४	G_2	१०६	P_1
७	A_6	६५	G_4	१२१	B
८	A_7	६६	N	१२२	B_1
९	A_8	६७	N_2	१२३	C
१०	A_9	६८	T	१२४	E_2
१२	F Ltd.	८१	O	१२५	G_3
४१	M	८२	O_1	१२६	G_5
४२	M_1	८३	O_2	१२७	K
४३	R	८४	O_2 Exp.	१२८	K_1
४४	R_1	८५	O_3	१२९	K_2
४५	R_2	८६	O_4	१३०	म्युझियम
१३१	L	२०१	A	३३२	V
१३२	L_1	२०२	B	३३३	V_1
१३३	L_2	२०३	A_1	३३४	V_2
१३४	R_3	२११	C	३४१	V_3
१६१	G_1	२१२	C_1	३५१	M
१६२	I	२१३	D	३५२	N
१६३	I_1	२२१	H	३६१	L
१६४	I_2	२५१	K	३७१	N_2
१६५	J	२५२	K_1	३८१	P
१६६	J_1	२७१	E	३९१	O_1
१६७	J_3				
१६८	N_1				

कोणत्या ठिकाणीं कोणत्या क्रमांकाच्या बसेस जातात.

(१) **कुलाबा बस स्टेशनः**—क्रमांक–१, ४३, ४५, १०३, १०४, १०६, १२१, १२३, १२४, १२५.

(२) **म्युझियमः**—क्रमांक–१, २, ६, ७, ९, ४३, ४४, ६५, १०१, १०३, १०४, १०५, १०६, १२१, १२३, १२४, १२५, १२६, १३०.

(३) **फ्लोरा फाऊंटनः**—क्रमांक–१, २, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ४५, ६२, ६५, ८१, ८३, ८४, ८५, ८६, १०१, १०३, १०४, १०५, १०६, १२१, १२२, १२३, १२४, १२५, १२६, १२७, १२८, १३१, १३२, १३३, १३४.

(४) **फोर्ट मार्केटः**—क्रमांक–३, ४३, ४४, ४७, ६६, ८१, ८३, ८६, १२१, १२२, १२९, १३०, १३१, १३२, १३४.

(५) **बोरीबंदरः**—क्रमांक–१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १२, ४५, ६१, ६५, ६६, ६८, ८१, १०१, १०३, १०५, १२४, १२६, १२८, १२९, १३०, १३४.

(६) **धोबीतलावः**—क्रमांक–५, ९, १०, ४१, ४५, ६१, ६२, ६५, ६६, ६८, ८१, ८३, ८४, ८६, १०१, १०३, १०४, १०५, १२४, १२५, १२६, १२७, १२८, १२९, १३३.

(७) **क्रॉफर्ड मार्केटः**—क्रमांक–१, २, ३, ४, ६, ७, ८, १२, ४१, ४५, ६१, ६६, ८१, १०३, १०५, १२४, १३०.

(८) **कार्नाक बंदरः**—क्रमांक–४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४७, १०२, १३१, १३२.

(९) **ऑपेरा हाऊसः**—क्रमांक–४१, ४२, ४६, ४७, ६१, ६२, ६४, ६६, ६७, ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६, १०१, १०३, १०४, १०५, १०६, १२१, १२२, १८१.

(१०) **केम्पस् कॉर्नरः**—क्रमांक–८१, ८३, ८४, ८६, १०५, १२१, १२२.

(११) **ताडदेव टी. टी.ः**—क्रमांक–४२, ६३, ६४, ८२, ८५, १२१, १२३, १२४, १२५, १२६, १३०.

(१२) **वरळी नाकाः**—क्रमांक–४४, ६८, ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६, १६५, १६८, १८६.

(१३) **जेकब सर्कल**—क्रमांक–६१, ६६, ६७, ६८, १५१, १६५, १६८, १८६.

(१४) **भायखळा पूल**—क्रमांक–१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, १२, ६२, ६३, ६४, ६५, १६८.

(१५) **लालबाग**—क्रमांक–१, २, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, १२, ४३, ४४, ६१, ६४, ६५, ६६, ६८, १८६.

(१६) **परेल टी. टी.**—क्रमांक–१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, १२, ४३, ६१, ६४, ६५, ६६, ६७, १६२, १६३, १६४, २०१.

(१७) **शिवाजी पार्क**—क्रमांक–१, २, ४, १२, ६१, ६२, ८१, ८५, ८६, १६७, २०१.

(१८) **माहिम**—क्रमांक–१, २, ४, १२, ६१, ६२, ८१, ८३, ८४, १६६, १६७, १८२, २०१.

(१९) **किंग सर्कल**—क्रमांक–५, ६, ७, ८, ९, १०, ४३, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ८५, १६५, १६७, १६८.

(२०) **सायन**—क्रमांक–५, ६, ७, ८, १०, ६६, ८५, १६५, १६६, १६७.

(२१) **सायन**—क्रमांक–६, ७, ८, १०, ३५१, ३५२, ३७१, ३०१, ३०२, ३४१, १८३.

(२२) **कुर्ला रिलिफ पॉइंट**—क्रमांक–७, १०, ३०१, ३०२, ३११, ३३२, ३४१, १८३.

(२३) **सांताक्रूझ रेल्वे स्टेशन (पूर्व)**:—क्रमांक–३११, ३१२.

(२४) **घाटकोपर रेल्वे स्टेशन (पश्चिम)**:—क्रमांक–७, १०, ३०१, ३०२, १८५.

(२५) **चेंबूर रेल्वे स्टेशनः**—क्रमांक–८, ३७४.

(२६) **रिफायनरीजः**—क्रमांक–६, ३५१, ३८१.

(२७) **चेंबूर कॉलनीः**—क्रमांक–६, ३६१, ३५१, ३८१.

(२८) **मुलुंड रेल्वे स्टेशनः**—क्रमांक–३०१, ३९१, ३०२.

(२९) **वांद्रा टॉकीजः**—क्रमांक-४, २०१, २०३, २११, २१३, १२, ८१, ८३, ८४.

(३०) **सांताक्रूझ स्टेशन रोडः**—क्रमांक-४, २०१, २०३, २३१, ८३, ८४.

(३१) **खारः**—क्रमांक-४, २०१, २०३, २२१, ८३, ८४.

(३२) **विलेपारलें पूर्वः**—क्रमांक-३१२, ३२१, ३२२

(३३) **अंधेरी रेल्वे स्टेशन पूर्वः**—क्रमांक-३३१, ३३२, ३३३, ३३४, १८४.

(३४) **अंधेरी रेल्वे स्टेशन पश्चिमः**—क्रमांक-४, ८४, २०१, २०३, २०२, २५१, २५२.

(३५) **जोगेश्वरीः**—क्रमांक-२०२, २०३.

(३६) **मालाड रेल्वे स्टेशन पश्चिमः**—क्रमांक-२०२, २७१, २७२.

(३७) **बोरीवली रेल्वे स्टेशनः**—क्रमांक-१८७, १८८, २०२, २९१, २९२.

मुंबई शहरांतील वॉर्ड व नगरपित्यांच्या जागा

वॉर्ड विभाग	क्रमांक	वॉर्डचें नांव	नगरपित्यांसाठीं जागा
ए	१	कुलाबा	२
ए	२	कोट	२
ए	३	बोरीबंदर	३
सी	४	मांडवी	२
बी	५	डोंगरी	२
बी	६	उमरखाडी	३
सी	७	खारातळा	३
बी व सी	८	कुंभारवाडा	३
सी	९	मार्केट	३
सी	१०	धोबीतलाव	३
सी	११	फणसवाडी	३
सी व डी	१२	गिरगांव	३
डी	१३	खेतवाडी	३
डी	१४	वाळकेश्वर	३
डी	१५	महालक्ष्मी	३
डी	१६	ताडदेव	३
इ	१७	कामाठीपुरा	२
इ	१८	नागपाडा	२
इ	१९	माझगांव	३
इ	२०	भायखळा पश्चिम	४
इ	२१	भायखळा पूर्व	३
इ	२२	घोडपदेव	२
इ व एफ्	२३	शिवडी	३
एफ्	२४	लालबाग	२

वॉर्ड विभाग	क्रमांक	वॉर्डांचे नांव	नगरपित्यांसाठी जागा
इ व एफ्	२५	परळ	२
एफ्	२६	नायगांव	५
एफ्	२७	माटुंगा	२
एफ्	२८	शिव	३
एफ्	२९	लव्ह ग्रोव्ह	४
जी	३०	लोअर परळ	३
जी	३१	वरळी	४
जी	३२	प्रभादेवी	४
जी	३३	दादर	४
जी	३४	माहिम	५
एच्	३५	वांद्रे पूर्व	४
एच्	३६	वांद्रे प.	५
के	३७	अंधेरी-पार्ले पूर्व	३
के	३८	अंधेरी-पार्ले प.	४
एल्	३९	कुर्ला	३
एम्	४०	चेंबूर	२
एन्	४१	घाटकोपर	३
पी	४२	मालाड-गोरेगांव	३
आर्	४३	बोरीवली-कांदिवली	३
टी	४४	मुलुंड-तुळसी विहार तलाव विभाग	१

मुंबईतील टपाल कचेऱ्या व त्यांचे क्रमांक

नांव	नवे क्रमांक	नांव	नवे क्रमांक
जनरल पोस्ट ऑफिस, व कोट	१	वडाळा	३१
काळबादेवी	२	सचिवालय	३२
मांडवी	३	वांद्रा	५०
गिरगांव	४	खार	५२
कुलाबा	५	सांताक्रूझ पश्चिम	५४
मलबार हिल	६	सांताक्रूझ पूर्व	५५
ग्रँटरोड	७	विलेपार्ले	५७
भायखळा	८	अंधेरी	५८
चिंचबंदर	९	जे. बी. नगर	५९
माझगांव	१०	जोगेश्वरी	६०
जेकब सर्कल	११	गोरेगांव	६२
परळ	१२	मालाड	६४
डिलाइल रोड	१३	आरे मिल्क कॉलनी	६५
दादर (पूर्व विभाग)	१४	बोरीवली	६६
शिवडी	१५	कांदिवली	६७
माहिम	१६	दहीसर	६८
धारावी	१७	कुर्ला	७०
वरळी	१८	चेंबूर	७१
माटुंगा	१९	तुर्भे	७३
शींव, सायन	२२	इंडियन इन्स्टिटयूट	७६
खंबाला हिल	२६	राजावाडी, घाटकोपर	७७
व्हिक्टोरिया गार्डन्स, भायखळा	२७	भांडूप	७८
दादर-पश्चिम, भवानीशंकर पथ	२८	विक्रोळी	७९
मुंबई सांताक्रूझ विमानतळ	२९	मुलुंड	८०
पोस्टमास्तर जनरलची कचेरी	३०	मलुंड कॉलनी	८२

मुंबई व उपनगरांतील रेल्वेचीं स्थानकें

मध्य रेल्वे बोरीबंदर ते कल्याण	पश्चिम रेल्वे चर्चगेट ते विरार	हार्बर ब्रँच मुंबई ते ठाणें	हार्बर ब्रँच मुंबई ते वांद्रें	मध्य रेल्वे कुर्ला ते मानखुर्द
१. बोरीबंदर व्ही. टी.	चर्चगेट	बोरीबंदर	बोरीबंदर	कुर्ला
२. मशीदबंदर	मरीन लाइन्स	मशीदबंदर	मशीदबंदर	चेंबूर
३. सँडहर्स्ट रोड	चर्नीरोड	डॉकयार्ड रोड	सँडहर्स्ट रोड	गोवंडी
४. भायखळा	ग्रँटरोड	रे रोड	डॉकयार्ड रोड	मानखुर्द
५. चिंचपोकळी	बॉम्बे सेंट्रल	कॉटनग्रीन	रे रोड	
६. करीरोड	महालक्ष्मी	शिवडी	कॉटनग्रीन	
७. परळ	लोअर परळ	वडाळा रोड	शिवडी	
८. दादर	एलफिन्स्टन रोड	कोळीवाडा	वडाळा रोड	
९. माटुंगा	दादर	चुनाभट्टी	किंगसर्कल	
१०. शींव	माटुंगा रोड	कुर्ला	माहीम	
११. कुर्ला	माहिम	विद्याविहार	वांद्रें	
१२. विद्याविहार	वांद्रा	घाटकोपर		
१३. घाटकोपर	खार रोड	विक्रोळी		
१४. विक्रोळी	सांताक्रूझ	भांडूप		
१५. भांडूप	विलेपारलें	मुलुंड		
१६. मुलुंड	अंधेरी	ठाणें		
१७. ठाणें	जोगेश्वरी			
१८. मुंब्रा	गोरेगांव			
१९ दिवा	मालाड			
२०. डोंबिवली	कांदिवली			
२१. ठाकुरली	बोरीवली			
२२. कल्याण	दहीसर			
२३.	भाईंदर			
२४.	वसई रोड			
२५.	नालासोपारा			
२६.	विरार			

मुंबापुरींतील प्रसिद्ध लॉजिंग बोर्डिंग

(१) दादर गेस्ट हाऊस : हुकमतनगर, तुळशी पाईप रोड, दादर
(२) बॉम्बे गेस्ट हाऊस : टिळक पुलाजवळ, दादर, मुंबई २८
(३) विष्णु लॉज : वसंत भुवन, दादर वेस्टर्न रेल्वे स्टेशन समोर
(४) सरदार गृह : क्रॉफर्ड मार्केटजवळ, मुंबई २
(५) स्टार ऑफ कोचीन : लॉजिंग ॲण्ड बोर्डिंग हाऊस, शिवाजी भुवन, ब्रॉडवे सिनेमासमोर, दादर, मुंबई १४
(६) श्रीकृष्ण बोर्डिंग हाऊस : हिंदु कॉलनी, १ ली गल्ली, टिळक पुलाच्या पायथ्याशीं, दादर, मुंबई १४
(७) रॉयल गेस्ट हाऊस : लेडी हार्डिंज रोड, रिवोली सिनेमा-समोर, माटुंगा, मुंबई १६
(८) जानेवारी १५ लॉज : खोताची वाडी, गिरगांव, मुंबई ४
(९) प्रशान्त लॉज : शेणवीवाडी, खाडिलकर रोड, मुंबई ४
(१०) नारायण बोर्डिंग ॲण्ड लॉजिंग हाऊस : प्रार्थना समाजजवळ, मुंबई ४
(११) नॅशनल होस्टेल : झावबाची वाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २
(१२) आर्य भुवन हिंदु लॉज : काळबादेवी रोड, मुंबई २
(१३) लोकमान्य लॉजिंग ॲण्ड बोर्डिंग हाऊस : पार्ले स्टेशनजवळ, विलेपार्ले
(१४) हॉटेल फिरपो : बेल लेन, काळाघोडा, मुंबई १
(१५) रवि लॉज : हॉर्नबी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१६) हॉटेल ॲस्टोरिया : चर्च गेट स्टेशन जवळ
(१७) सी ग्रीन हॉटेल : मरीन ड्राइव्ह
(१८) सी ग्रीन साऊथ : ,, ,,
(१९) वेस्ट एण्ड हॉटेल : लिबर्टी सिनेमाजवळ, धोबीतलाव
(२०) कोहिनूर लॉज : चिराबाजार, मुंबई २
(२१) काश्मीर हॉटेल : जेर महाल, धोबीतलाव, मुंबई २

(२२) **मे फेअर हॉटेल** : रॅम्पार्ट रोड, फोर्ट, मुंबई १
(२३) **स्ट्रॅण्ड हॉटेल** : कुलाबा, मुंबई ५
(२४) **पिकनिक कॉटेजेस्** : वरसोवा, अंधेरी
(२५) **मे हॉटेल** : जुहू सांताक्रूझ
(२६) **सन् शाईन हॉटेल** : वाकोला, सांताक्रूझ
(२७) **गेस्ट हाऊस** : कांदिवली
(२८) **पथिकाश्रम** : नेहरू रोड, विलेपार्ले
(२९) **हॉटेल एव्हरग्रीन** : खार स्टेशन जवळ, खार, मुंबई ५२
(३०) **बांद्रा हॉटेल** : बांद्रा स्टेशन जवळ
(३१) **फ्रेंडस् लॉज** : भायखळा, जे. जे. हॉस्पिटल जवळ
(३२) **श्रीकृष्ण बोर्डिंग हाऊस** : चर्नीरोड, गिरगांव मुंबई ४
(३३) **माधवाश्रम** : पारेख स्ट्रीट, गिरगांव पोलीस कोर्टाचे मार्गे, गिरगांव, मुंबई ४
(३४) **अमृत हॉटेल** : सिटी लाईट सिनेमा समोर, माटुंगा, मुंबई १६
(३५) **पंजाब नॅशनल हॉटेल** : फ्रिअर रोड, मुंबई १
(३६) **पंजाब-काश्मीर हॉटेल** : ,,
(३७) **जयहिंद लॉज** : फोर्ट मार्केट, मुंबई १

बृहन् मुंबईतील प्रमुख रुग्णालयें

(१) **ॲडाम्स् वायली मेमोरियल हॉस्पीटल,**
वायली रोड, पोस्ट जेकब सर्कल, मुंबई १०
(२) **अडाटियाज् जनरल ॲण्ड मॅटरनिटी हॉस्पीटल,**
जयहिंद इस्टेट, भुलेश्वर, मुंबई २
(३) **डॉ. अजिंक्य मॅटरनिटी ॲण्ड गायनेकॉलॉजिकल हॉस्पीटल,**
२०४ चर्नीरोड, मुंबई ४; अजिंक्य मॅनशन, ह्यूजेस रोड मुंबई ७ व ११ वा रस्ता, खार एक्स्टेंशन

(४) **अलब्लेस ऑब्स्टेट्रीक हॉस्पीटल,**
क्रूकशँक रोड, फोर्ट, मुंबई १

(५) **आयुर्वेद भवन** (आयुर्वेदिक हॉस्पीटल)
माटुंगा, (वेस्टर्न रेल्वे) मुंबई १९

(६) **आयुर्वेदिक हॉस्पीटल,**
सावित्री भुवन, ८७ मुगभाट स्ट्रीट, मुंबई ४

(७) **बाई जेरबाई वाडिया हॉस्पीटल,** (खास मुलांसाठीं)
जेरबाई वाडिया रोड, परळ, मुंबई १२

(८) **बाई मोटलीबाई ॲण्ड सर डी. एम्. पेटीट हॉस्पीटल,**
(प्राण्यांसाठीं) गव्हर्नमेंट गेट रोड, परळ, मुंबई १२

(९) **बाई यमुनाबाई एल्. नायर चॅरीटेबल हॉस्पीटल,**
डॉ. ए. एल्. नायर रोड, बॉम्बे सेंट्रल

(१०) **डॉ. बाळाभाई नानावटी हॉस्पीटल,**
घोडबंदर रोड, विलेपारलें (पश्चिम) मुंबई ५६

(११) **भाटीया जनरल हॉस्पीटल,**
चिखलवाडी, ताडदेव रोड, मुंबई ७

(१२) **बी. एम्. सी. मोफत डोळ्यांचे हॉस्पीटल,**
कामाठीपुरा, मुंबई ८

(१३) **बमनजी दिनशा पेटीट पारशी जनरल हॉस्पीटल,**
बमनजी पेटीट रोड, खंबाला हिल, मुंबई २६

(१४) **बॉम्बे हॉस्पीटल,**
मरीन लाइन्स, मुंबई १

(१५) **बॉम्बे म्युनिसिपल कारपोरेशन डॉ. भाजेकर हॉस्पीटल,**
डॉ. भाजेकर स्ट्रीट, सरदार पटेल रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(१६) **ब्राह्मण सभा, डॉ. म्हसकर सूतिकागृह,**
९ बनाम हॉल लेन, गिरगांव, मुंबई ४

(१७) **बैरामजी जीजीभाई हॉस्पीटल** (खास मुलांसाठीं),
जे. जे. हॉस्पीटल, भायखळा, मुंबई ८

(१८) **कामा ॲण्ड अलब्लेस हॉस्पीटल,**
क्रूकशँक रोड, मुंबई नं. १

(१९) **चिल्ड्रेन्स् ऑरथोपिडीक हॉस्पीटल,**
हाजी अली पार्क, क्लार्क रोड, मुंबई ११

(२०) **चौपाटी मॅटरनिटी अॅण्ड गायनेकॉलॉजिकल हॉस्पीटल,**
४ चौपाटी, मुंबई ७

(२१) **आयक्लिनिक अॅण्ड हॉस्पीटल,**
३७५ हॉर्नबी रोड, फ्लोरा फाऊंटन समोर, मुंबई १

(२२) **फ्रॅक्चर अॅण्ड ऑरथोपिडीक हॉस्पीटल,**
३९५ लॅमिंग्टन रोड, मुंबई ४

(२३) **गोकुळदास तेजपाळ हॉस्पीटल,**
कारनॅक रोड, मुंबई १

(२४) **टी. बी. (क्षयरोग) हॉस्पीटल,**
खिश्चन स्मशान भूमीसमोर, जेरबाई वाडिया रोड, शिवडी, मुंबई १५

(२५) **जमशेटजी जीजीभाय हॉस्पीटल,**
बाबुला टॅंक रोड, भायखळा, मुंबई ८

(२६) **कंचनगौरी मंगळदास पारेख मॅटरनिटी अॅण्ड गायनेकॉलॉजीकल हॉस्पीटल अॅण्ड डिस्पेन्सरी,**
डॉ. भाजेकर स्ट्रीट, सरदार पटेल रोड, मुंबई ४

(२७) **कस्तुरबा हॉस्पीटल** (आर्थर रोड हॉस्पीटल) (खास सांसर्गिक रोगांकरितां) आर्थर रोड, जेकब सर्कल, मुंबई ११

(२८) **खान बहादूर हाजी बचुअली फ्री ऑपथॅलमिक हॉस्पीटल**
(डोळ्यांचें) पोयबावडी, परळ मुंबई १२

(२९) **खान बहादूर होरमसजी भाभा हॉस्पीटल,**
जुना आग्रा रोड, कुर्ला, मुंबई ७०

(३०) **किंग एडवर्ड मेमोरियल हॉस्पीटल,**
हॉस्पीटल अॅव्हेन्यू, परळ, मुंबई १२

(३१) **लक्ष्मीबाई मॅटरनिटी हॉस्पीटल,**
९६ डिसोझा स्ट्रीट, वडगादी

(३२) **लोकमान्य टिळक म्युनिसिपल जनरल हॉस्पीटल,**
सायन रोड, सायन, मुंबई २२

(३३) **महादेवी आनंदीलाल पोदार हॉस्पीटल** (आयुर्वेदिक)
वरळी नाका, वरळी

(३४) **मसीना हॉस्पीटल,**
व्हिक्टोरिया रोड, भायखळा, मुंबई २७

(३५) **डॉ. मेहता एच. टी. एस्. हॉस्पीटल,** (खास स्त्रियांकरितां)
६ विल्सन स्ट्रीट, मुंबई ४

(३६) **एन्. एम्. मेंटल हॉस्पीटल** (वेड्यांचें रुग्णालय)
नौपाडा, ठाणें

(३७) **न्यू हॉस्पीटल फॉर वुईमेन** (स्त्रियांकरितां)
न्यू क्विन्स रोड, मुंबई ४

(३८) **नॉर्थकोट पोलीस हॉस्पीटल,**
न्यू नागपाडा, भायखळा

(३९) **नौरोजी वाडिया मॅटरनिटी हॉस्पीटल,**
किंग एडवर्ड रोड, परळ, मुंबई १२

(४०) **पार्सी लाईंग-इन हॉस्पीटल,**
ऑटरॅम रोड, फोर्ट, मुंबई १

(४१) **पिपल्स् मोबाइल हॉस्पीटल,**
डॉ. ॲनी बेझंट रोड, वरळी, मुंबई १८

(४२) **डॉ. पुरंदरे मॅटरनिटी गायनेकॉलॉजीकल हॉस्पीटल ॲण्ड रेडियम इन्स्टिटयूट, " अरविंद निवास "**
४ चौपाटी समोर, चौपाटी, मुंबई ७

(४३) **रामवाडी फ्री आय हॉस्पीटल** (डोळ्यांचें रुग्णालय)
२६/६९ कॅम्हेल क्रॉस लेन, काळबादेवी रोड, मुंबई २

(४४) **सर्वोदय हॉस्पीटल,**
रायफल रेंज, आग्रारोड, घाटकोपर, मुंबई ७७

(४५) **सर. सी. जे. ऑपथॅल्मिक हॉस्पीटल** (डोळ्यांचें हॉस्पीटल)
(जे. जे. हॉस्पीटल) भायखळा, मुंबई ८

(४६) **सर कावसजी जहांगीर रेडीमनी डिस्पेन्सरी ॲण्ड करसेटजी वहेरामजी भाभा हॉस्पीटल,**
वॉटर फिल्ड रोड, वांद्रें, मुंबई ५०

(४७) **करीमभाय इब्राहीम मेमोरियल डेंटल कॉलेज व हॉस्पीटल,**
जे. जे. हॉस्पीटल कंपौंड, भायखळा, मुंबई ८

(४८) **सर हरकिसनदास नरोत्तमदास हॉस्पीटल,**
न्यू चर्नी रोड, मुंबई ४

(४९) **एस्. के. पाटील आरोग्यधाम,**
मालाड, मुंबई ६४

(५०) **सेंट जॉर्जस् हॉस्पीटल,**
फ्रियर रोड, फोर्ट, मुंबई १

(५१) **सबसिडीयरी पोलीस हॉस्पीटल,**
नवी बी. डी. डी. चाळ क्रमांक ६, नायगांव, मुंबई १४

(५२) **तळवलकर नार्सिंग होम, ॲण्ड मॅटरनिटी हॉस्पीटल,**
रुइया कॉलेज जवळ, मुंबई १९

(५३) **डॉ. जी. एम्. फडके यांचें न्यू कॉलनी नार्सिंग होम,**
रुइया कॉलेजचे पाठीमागें, माटुंगा, मुंबई १९

(५४) **टाटा मेमोरियल हॉस्पीटल,**
हॉस्पीटल ॲवेन्यू, परळ, मुंबई १२

(५५) **वरळी जनरल हॉस्पीटल,**
सी फेस कॉर्नर, वरळी, मुंबई १८

(५६) **डॉ. बच्चाज मेमोरियल नार्सिंग होम,**
"ला सिटडिल", गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया ऑफिसेस शेजारीं,
क्विन्स रोड, मरीन लाईन्स, मुंबई १

(५७) **बिल नार्सिंग होम,** दादर

(५८) **ब्रिच कॅंडी हॉस्पीटल ॲण्ड नार्सिंग होम,**
६० भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६

(५९) **कलकत्ता नार्सिंग होम,** (वेड्यांचें हॉस्पीटल)
सीता निवास, मुंबई १२

(६०) **सेंट्रल हॉस्पीटल ॲण्ड नार्सिंग होम,**
३३१ चर्नी रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(६१) **डॉ. हिरालाल ॲण्ड डिसा सर्जिकल नार्सिंग होम. खातू मकनजी फ्री डिस्पेन्सरी ॲण्ड भाटिया मॅटरनिटी ॲण्ड नार्सिंग होम,** ६५ बझार गेट स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(६२) **मरीन हॉस्पीटल ॲण्ड मॅटरनिटी होम,**
५ न्यू मरीन लाइन्स्, मुंबई १

(६३) **मॉडर्न नार्सिंग होम.**
फ्रामरोज कोर्ट, ६० मेन रोड, दादर, मुंबई १४

(६४) **दि नॉर्थकोट नार्सिंग होम प्रायव्हेट लिमिटेड,**
ऑर्मीस्टॉन रोड, अपोलो बंदर, मुंबई १

(६५) **पार्क नार्सिंग होम** (डॉ. नायन यांचें),
२०४ शिवाजी पार्क रोड क्रमांक ५ दादर, मुंबई २८

(६६) **सेन्ट एलिझाबेथस् नार्सिंग होम.**
" कुंजनिवास ", हार्कनेस रोड, मलबार हिल, मुंबई ६

(६७) **सर्जिकल नार्सिंग होम ॲण्ड फ्रॅक्चर क्लिनिक,**
८ न्यू क्विन्स रोड, ऑपेरा हाऊस शेजारीं, गिरगांव, मुंबई ४

बृहन् मुंबईतील पोहण्याचे तलाव

(१) **बिच कँडी स्वीमिंग बाथ ट्रस्ट,**
६६ भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई

(२) **गोलवालाज् व्हिक्टोरिया स्वीमिंग बाथ,**
बॅक बे, फोर्ट, मुंबई

(३) **मफतलाल पार्क स्वीमिंग पूल,**
भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई

(४) **महात्मा गांधी मेमोरियल ऑलिंपिक स्वीमिंग पूल**
कॅडल रोड, दादर, मुंबई २८

(५) प्राणसुखलाल मफतलाल हिंदु स्वीमिंग बाथ अॅन्ड बोट क्लब,
नेताजी सुभाष रोड, मुंबई ७

(६) वेलिंग्टन स्पोर्टस क्लब स्वीमिंग पूल
मुंबई ११

प्रमुख विमान कंपन्या व त्यांच्या कचेऱ्या

(१) एअर इंडिया इंटरनॅशनल, न्यू इंडिया बिल्डिंग, महात्मा गांधी रोड, मुंबई १. टे. क्र. २५९१९१

(२) एअर सिलोन, स्टेडियम हाऊस, वीर नरीमन रोड, मुंबई १
टे. क्र. २४५५३७.

(३) एअर फ्रान्स, धनराज महाल, अपोलो बंदर, मुंबई १
टे. क्र. २५३८००.

(४) ब्रिटीश ओव्हरसिज एअर कारपोरेशन, (बी. ओ. ए. सी.), ताज महाल हॉटेल, अपोलो बंदर, मुंबई १
टे. क्र. २४२२११.

(५) इंडियन एअर लाइन्स कारपोरेशन, आर्मी अॅण्ड नेव्ही बिल्डिंग, महात्मा गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १
टे. क्र. २५९२३१.

(६) के. एल्. एम्. रॉयलडच लाइन्स, ताज महाल हॉटेल, अपोलो बंदर, फोर्ट, मुंबई १. टे. क्र. ३९९९३

(७) पॅन अमेरिकन एअरवेज, (पी. ए. ए.) ताज महाल हॉटेल, मुंबई १. टे. क्र. २११०६३

(८) पाकिस्तान इंटरनॅशनल एअर लाइन्स, एअर लाइन्स हॉटेल, चर्च गेट, मुंबई १. टे. क्र. २४५०११

(९) **स्वीस एअर**, माणेक व्हिला, वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १.
टे. क्र. २४१०६७

(१०) **ट्रान्सवर्ल्ड एअर लाइन्स**, (टी. डब्ल्यू. ए.) ताज महाल हॉटेल, अपोलो बंदर, मुंबई १. टे. क्र. २११०४१

(११) **इराणीयन एअरवेज**, (इंडियन एअर लाइन्स कारपोरेशन) आर्मी ॲण्ड नेव्ही बिल्डिंग, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(१२) **युनायटेड अरब एअर लाइन्स**, एरॉस बिल्डिंग, क्विन्स रोड, चर्च गेट मुंबई. १. टे. क्र. २४५९६२

(१३) **अलइतालिया**, चर्च गेट स्टेशन जवळ, फोर्ट, मुंबई १
टे. क्र. २४२००५

(१४) **लुफ्त हंसा**, (जर्मन एअर लाइन्स), हॉटेल नटराज, नेताजी सुभाष रोड, मुंबई १. टे. क्र. २४२६९४

(१५) **इटालियन, जर्मन व फ्रेंच एअर लाइन्स**, कार्यालय, इंडस्ट्रियल ॲशुअरन्स बिल्डिंग, चर्च गेट स्टेशन समोर, फोर्ट, मुंबई १

(१६) **मिडल इस्ट एअर लाइन्स**, २ B जे. टाटा रोड, चर्चगेट, मुंबई १
टे. क्र. २४३३५४

(१७) **झेकोस्लोव्हाक एअर लाइन्स**, स्टेडियम हाऊस, वीर नरीमन रोड, मुंबई १. टे. क्र. २४३३५४

(१८) **कुवेट एअर वेज**, आर्मी ॲण्ड नेव्ही बिल्डिंग, म. गांधी रोड, मुंबई १. टे. क्र. २५२९४६

(१९) **जपान एअर लाइन्स**, ताजमहाल हॉटेल, मुंबई १
टे. क्र. २१२८२२

(२०) **स्कॅंडिनेव्हीयन एअर लाइन्स सिस्टिम**, कैसर-इ-हिंद बिल्डिंग, करीमभाय रोड, मुंबई १. टे. क्र. २६३६९७

बृहन् मुंबईतील कापड गिरण्या

(१) **अपोलो मिल लिमिटेड,** डिलाइल रोड, चिंचपोकळी.

(२) **बिहारीलाल रामचंद्र कॉटन मिल लिमिटेड,** फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(३) **बॉम्बे डाईंग ॲण्ड मॅन्युफॅक्चरिंग कंपनी लिमिटेड,** नायगांव रोड, दादर (स्प्रिंग)

(४) **बॉम्बे डाईंग ॲण्ड मॅन्युफॅक्चरिंग कंपनी लिमिटेड,** (टेक्स्टाइल) एलफिन्स्टन रोड, परळ

(५) **ब्रॅडबरी मिल लि.,** रिपन रोड, जेकब सर्कल

(६)

(७) **सेंच्युरी स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग मिल्स लि.,** परळ व वरळी.

(८) **कुलाबा टेक्सटाइल मिल्स प्रा. लि.;** व्हिक्टोरिया बंदर रोड, कुलाबा ५

(९) **कुलाबा लॅंड ॲण्ड मिल कं. लि.** (जहांगिर वाडिया मिल), व्हिक्टोरिया बंदर, कुलाबा ५

(१०) **कुर्ला स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.,** जुना कुर्ला

(११) **क्राउन स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि,** न्यू प्रभादेवी रोड, परळ

(१२) **डॉन मिल्स कं. लि.,** फर्ग्युसन रोड, मुंबई १३

(१३) **धनराज मिल्स लि.,** (पूर्वीची असूर विरजी) सनमिल रोड, लोअर परळ

(१४) **दिग्विजय स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.,** (पूर्वीची दिनशा पेटीट मिल) लालबाग, परळ, मुंबई

(१५) **एडवर्ड टेक्स्टाइल लि.,** फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(१६) **एलफिन्स्टन स्पिनिंग अॅण्ड विव्हिंग मिल्स कं. लि.,** एलफिन्स्टन रोड, परळ

(१७) **फिन्ले मिल्स लि.,** गव्हर्नमेंट गेट रोड, परळ

(१८) **गोल्ड मोहोर मिल्स लि.,** मेन रोड, दादर, परळ स्टेशन जवळ

(१९) **हिंद मिल्स लि.;** कॅरोल रोड, परळ

(२०) **हिंदुस्तान स्पिनिंग अॅण्ड विव्हिंग मिल्स कं. लि.,** रिपन रोड, जेकब सर्कल

(२१) **इंडियन मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि.,** लॅमिंग्टन रोड, (नॉर्थ) जेकब सर्कल

(२२) **इंडिया युनायटेड मिल्स लि. मिल क्रमांक १;** (जेम्ब मिल) सुपारीबाग रोड, परळ

(२३) **इंडिया युनायटेड मिल्स लि. मिल क्रमांक २;** (पूर्वीची अलेक्झांड्रा मिल) घोडपदेव रोड, चिंचपोकळी

(२४) **इंडिया युनायटेड मिल क्रमांक ३,** (पूर्वीची इ. डी. मिल) घोडपदेव रोड, चिंचपोकळी

(२५) **इंडिया युनायटेड मिल क्रमांक ४,** (पूर्वीची रेचेल मिल किंवा हाँगकाँग मिल) चिंचपोकळी रोड, काळाचौकी.

(२६) **इंडिया युनायटेड मिल क्रमांक ५,** (पूर्वीची मॅचेस्टर मिल) चिंचपोकळी क्रॉसलेन, काळाचौकी

(२७) **जाम मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि. मिल क्रमांक १;** लालबाग, परळ.
,, ,, ,, ,, ,, ,, २, (पूर्वीची बिर्ला मिल) टोकरसी जीवराज रोड, शिवडी

(२८) **जुबिली मिल्स लि.;** टोकरसी जीवराज रोड, शिवडी.

(२९) **कमला मिल्स् लि.;** (पूर्वीची इब्राहीमभाय पावने मिल) तुळशी पाईप रोड, डिलाईल रोडच्या शेवटास

(३०) **खटाव मकनजी स्पिनिंग अॅड विव्हिंग मिल्स् लि.;** हेन्सरोड, भायखळा–मुंबई

(३१) **कोहिनूर मिल्स् कं. लि.**; क्रमांक १, २, ३.
क्रमांक ११२ नायगांव क्रॉसरोड, दादर, क्रमांक ३ शिवाजी पार्क, दादर २८

(३२) **मॉडर्न मिल्स् लि. क्रमांक** १ ; एलफिन्स्टन रोड, परळ.

(३३) ,, ,, ,, ,, २ (पूर्वीची बमनजी पेटीट मिल) महालक्ष्मी

(३४) **मून मिल्स् लि.**; टोकरशी जीवराव रोड, शिवडी.

(३५) **मुरारजी गोकुळदास स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.**, डॉ. आंबेडकर रोड, परळ, मुंबई १२

(३६) **न्यू सिटी ऑफ बॉम्बे मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि.**; ६३ चिंचपोकळी रोड

(३७) **न्यू ग्रेट इस्टर्न स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.**; व्हिक्टोरिया गार्डन रोड, मुंबई २६

(३८) **न्यू कैसर-इ-हिंद स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.**; घोडपदेव रोड, चिंचपोकळी

(३९) **न्यू प्रल्हाद मिल्स** (पूर्वीची फ्लॅनेट मिल); फर्ग्युसनरोड, लोअर परळ

(४०) **फोनिक्स मिल्स लि.**; तुळशी पाईप रोड, लोअर परळ, मुंबई १३.

(४१) **पोदार मिल्स लि.**; (पूर्वीची होयो पोदार कॉटन मिल्स लि.) डिलाइल रोड

(४२) **प्रकाश कॉटन मिल्स कं. प्रा. लि.**; फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(४३) **रघुवंशी मिल्स लि.**; हेन्स रोड, महालक्ष्मी, मुंबई १३

(४४) **रुबी मिल्स लि.**; लेडी जमशेटजी रोड, दादर

(४५) **ससून स्पिनिंग ॲण्ड विव्हिंग कं. लि.**;

(४६) **सयाजी मिल्स लि.**; फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(४७) **सक्सेरिया कॉटन मिल्स लि.**; डिलाइल रोड, लोअर परळ, मुंबई १३

(४८) **श्रीमाधव मिल्स लि.**; फोरास रोड

(४९) **श्रीमधुसूदन मिल्स लि.**; ग्लोबमिल्स पॅसेज, डिलाइल रोड, मुंबई १३

(५०) **श्रीनिवास कॉटन मिल्स लि.**; (पूर्वीची फाजलभाय मिल्स् लि.) डिलाइल रोड

(५१) **श्रीराम मिल्स लि.**; फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(५२) **श्रीसीताराम मिल्स लि.**; डिलाइल रोड, चिंचपोकळी

(५३) **सिद्धपुर मिल्स कं. लि.**; ५२-५४ नाखोडा स्ट्रीट, पायधुणी

(५४) **सिंप्लेक्स मिल्स कं. लि.**; क्लार्क रोड, जेकब सर्कल, भायखळा

(५५) **स्टँडर्ड मिल्स कं. लि.**; प्रभादेवी रोड, लोअर परळ

(५६) **स्वदेशी मिल्स कं. लि.**; नवा कुर्ला, कुर्ला, मुंबई ७०

(५७) **स्वान मिल्स लि.**; न्यू शिवडी रोड, शिवडी

(५८) **स्वस्तिक टेक्सटाइल मिल्स लि.**; फर्ग्युसन रोड, लोअर परळ

(५९) **टाटा मिल्स लि.**; डॉ. आंबेडकर रोड, दादर

(६०) **व्हिक्टोरिया मिल्स लि.**; डिलाइल रोड, परळ

(६१) **वेस्टर्न इंडिया स्पिनिंग ॲण्ड मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि.**; काळाचौकी रोड, चिंचपोकळी

मुंबईतील प्रमुख बँका

(१) **अफगाण नॅशनल बँक लिमिटेड**, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(२) **अमेरिकन एक्सप्रेस कंपनी**, ३८४ डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३) **अलाहाबाद बँक लिमिटेड**, ३५-३९ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(४) **बँक ऑफ बडोदा लिमिटेड**, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(५) **बँक ऑफ चायना**, लक्ष्मी इन्शुरन्स बिल्डिंग, सर फेरोजशहा मेथा रोड, मुंबई १

(६) **बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड**, ७०–८० म. गांधी रोड, मुंबई १
(७) **बँक ऑफ टोकिओ लिमिटेड**, 'जीवन प्रकाश' सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १
(८) **दि बॉम्बे मर्कंटाइल को–ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड**, ७८ महंमदअली रोड, मुंबई ३
(९) **दि ब्रिटिश बँक ऑफ दि मिडल इस्ट**, ३१४ डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१०) **कॅनरा इन्डस्ट्रियल ॲण्ड बँकींग सिंडीकेट लि.**; होमजी स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(११) **कॅनरा बँक लिमिटेड**, सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१२) **कॅनरा बँकींग कारपोरेशन लिमिटेड**, वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१३) **कलकत्ता नॅशनल बँक लिमिटेड**, सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१४) **दि सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड**, म. गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१५) **दि चार्टर्ड बँक**, महात्मा गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१६) **दि चेस मॅनहॅट्टन बँक न्यूयार्क**, न्यू इंडिया ॲशुअरन्स बिल्डिंग, म. गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(१७) **कॉमटॉइट नॅशनल डी एस्काम्पटी डी पॅरिस**, फ्रेंच बँक बिल्डिंग, ६२ होमजी स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(१८) **दक्षिणी ब्राह्मण को–ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड**, जयंत निवास, १६३–१६५ गिरगांव रोड, मुंबई ४
(१९) **देवकरण नानजी, बँकींग कंपनी लिमिटेड**, हॉर्निमन सर्कल, फोर्ट, मुंबई १
(२०) **ईस्टर्न बँक लिमिटेड**, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(२१) **फर्स्ट नॅशनल सिटी बँक**, बॉम्बे म्युच्युअल बिल्डिंग, २९३ दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(२२) **गडोदिया बँक लिमिटेड**, काळबादेवी रोड

(२३) **ग्रिंडलेज बँक लिमिटेड,** मिंट रोड व फेरोजशहा मेथा रोडचा कोपरा, फोर्ट, मुंबई १

(२४) **इंडियन ओव्हरसिज बँक लिमिटेड,** वीर नरीमन रोड

(२५) **इंडियन बँक लिमिटेड,** सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १

(२६) **स्टेट बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड,** अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(२७) **जोधकर कमर्शिअल बँक लिमिटेड,** २०७ काळबादेवी रोड

(२८) **महाराष्ट्र स्टेट को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड,** ९ बेंक हाऊस लेन, फोर्ट, मुंबई १

(२९) **मर्कंटाईल बँक लिमिटेड,** फ्लोरा फाऊंटन, मुंबई १

(३०) **दि मिटस् बँक लिमिटेड,** ६ वॉलेस स्ट्रीट, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३१) **नॅशनल अँड ग्रिंडलेज बँक लिमिटेड,** मिंटरोड व फेरोजशहा मेथा रोडचा कोपरा, फोर्ट, मुंबई १

(३२) **नॉर्थ कॅनरा गौड सारस्वत ब्राह्मण को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड,** ३६१ लक्ष्मी सदन, विठ्ठल भाई पटेल रोड, मुंबई ४

(३३) **पंजाब नॅशनल बँक लिमिटेड,** सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३४) **रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड,** फोर्ट, मुंबई १

(३५) **प्रभाकर बँक लिमिटेड,** मशीद बंदर रोड

(३६) **स्टेट बँक ऑफ हैद्राबाद,** न्यू इंडिया ॲशुअरन्स बिल्डिंग, महात्मा गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३७) **स्टेट बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड,** फोर्ट, मुंबई १

(३८) **युनियन बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड,** ६६-८० अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(३९) **न्यू सिटीझन बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड,** कावसजी पटेल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(४०) **नेदरलँडस् ट्रेडिंग सोसायटी,** वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १

(४१) नॅशनल सेव्हिंग्ज बँक लिमिटेड, म. गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(४२) नॅशनल सिटि बँक ऑफ न्यूयार्क, दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(४३) नॅशनल हॅंडल्स् बँक, एन्. व्ही. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(४४) प्रेसिडेन्सी इंडस्ट्रियल बँक लिमिटेड, मेडोज स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(४५) बँक ऑफ इंदोर लिमिटेड, हमाम स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(४६) बँक ऑफ कोल्हापूर लिमिटेड, सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, १
(४७) बँक ऑफ जयपूर लिमिटेड, कुक्स बिल्डिंग, दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १
(४८) बँक ऑफ बिकानेर लिमिटेड, सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १
(४९) बँक ऑफ महाराष्ट्र लिमिटेड, दलाल स्ट्रीटं, फोर्ट, मुंबई १
(५०) बँक ऑफ कऱ्हाड लिमिटेड, बेल लेन, मेडोज स्ट्रीट, फोर्ट, १
(५१) बँक ऑफ म्हैसूर लिमिटेड, दलाल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(५२) बँको नॅशनल अल्ट्रामॅरिनो, पटेल हाऊस, वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १
(५३) बांठिया बँक लिमिटेड, जव्हेरी बाजार, मुंबई
(५४) मर्कंटाइल बँक ऑफ हैद्राबाद लि., हमाम स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(५५) मोरवी मर्कंटाइल बँक लिमिटेड, घोगा स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(५६) युनायटेड कमर्शिअल बँक लिमिटेड, दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(५७) युनायटेड बँक ऑफ इंडिया लिमिटेड, सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १
(५८) युनायटेड वेस्टर्न बँक लिमिटेड, सर फेरोजशहा मेथा रोड, मुंबई १
(५९) लक्ष्मी बँक लिमिटेड, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(६०) **लॉइडस् बँक लिमिटेड,** दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १.
(६१) **सांगली बँक लिमिटेड,** बझारगेट स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.
(६२) **सिटी को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड,** जिवादेवजी बिल्डिंग, रानडे रोड, दादर.
(६३) **सेफ बँक लिमिटेड,** अब्दुल रहिमान स्ट्रीट.
(६४) **हबिब बँक लिमिटेड,** महंमद अली रोड.
(६५) **हाँगकाँग अॅण्ड शांघाय बँकिंग कारपोरेशन,** वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १.
(६६) **हिंद बँक लिमिटेड,** सर फेरोजशहा मेथा रोड, फोर्ट, मुंबई १.
(६७) **हिंदुस्थान कमार्शीअल बँक लिमिटेड,** अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.
(६८) **हिंदुस्थान मर्कंटाइल बँक लिमिटेड,** मेडोज स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.
(६९) **डेक्कन मर्चंटस् बँक लिमिटेड,** बिसिल्ला बिल्डिंग, दादर, मुंबई २८.

बृहन् मुंबईतील चित्रपटगृहें

(१) **अप्सरा टॉकीज,** ग्रँट रोड, मुंबई
(२) **आकाश टॉकीज,** कुर्ला
(३) **अलंकार टॉकीज,** सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव
(४) **अलेक्झांड्रा सिनेमा,** बेलासिस रोड, भायखळा
(५) **आलफ्रेड टॉकीज,** ग्रँटरोड कोपरा
(६) **आरोरा सिनेमा,** किंग सर्कल, माटुंगा
(७) **बान्द्रा टॉकीज,** घोडबंदर रोड, वांद्रे
(८) **भारत चित्र मंदिर,** कुर्ला
(९) **भारतमाता सिनेमा,** सुपारी बाग रोड, परळ
(१०) **ब्रॉडवे टॉकीज,** खोदादाद सर्कल जवळ, दादर
(११) **कॅपिटॉल सिनेमा,** बोरीबंदर स्टेशन समोर

(१२) सेन्ट्रल सिनेमा, चर्नीरोड जंक्शन, गिरगांव पोर्तुगीज चर्चजवळ.
(१३) चित्रा टॉकीज, व्हिन्सेंट रोड, दादर
(१४) सिटी लाईट सिनेमा, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम
(१५) दौलत टॉकीज, फॉकलंड रोड.
(१६) दीपक टॉकीज, डिलाइलरोड, परळ, मुंबई
(१७) डिफेन्स सर्व्हिस सिनेमा, कुलाबा
(१८) डायमंड टॉकीज, लोकमान्य टिळकरोड, बोरीवली
(१९) डायना टॉकीज, ताडदेव बस टर्मिनस
(२०) डर्बी टॉकीज, डोंगरी
(२१) एडवर्ड टॉकीज, काळबादेवी रोड
(२२) एरॉस सिनेमा, चर्चगेट स्टेशन समोर
(२३) एक्सलसिअर सिनेमा, बॅस्टन रोड, फोर्ट, मुंबई.
(२४) गणेश चित्र मंदिर, मुलुंड
(२५) गणेश टॉकीज, लालबाग
(२६) गोरेगांव टॉकीज, गोरेगांव
(२७) हिंदमाता सिनेमा, परळ
(२८) इंपिरीयल सिनेमा, लॅमिंग्टन रोड
(२९) जय हिंद टॉकीज, भायखळा मालवाहू स्टेशनाजवळ, परळ,
(३०) जवाहर टॉकीज, मुलुंड
(३१) जया टॉकीज, घोडबंदर रोड, बोरीवली.
(३२) कस्तुरबा टॉकीज, स्टेशन रोड, मालाड.
(३३) किस्मत टॉकीज, प्रभादेवी नाका, कॅडल रोड.
(३४) कोहिनूर सिनेमा, रानडे रोड, दादर.
(३५) कृष्ण सिनेमा, त्रिभुवन रोड व चर्नीरोड जंक्शन.
(३६) कुम कुम टॉकीज, हेन्स रोड, वरळी.
(३७) लॅमिंग्टन टॉकीज, लॅमिंग्टन रोड.
(३८) लिबर्टी सिनेमा, ४१-४२ मरीन लाइन्स.
(३९) लिडो सिनेमा, जुहू रोड, सांताक्रूझ.
(४०) लोटस सिनेमा, वरळी.

(४१) **मॅजेस्टिक सिनेमा**, गिरगांव रोड
(४२) **मराठा मंदिर सिनेमा**, क्लब रोड, बॉम्बे सेंट्रल.
(४३) **मीना टॉकीज**, कांदीवली.
(४४) **मेट्रो सिनेमा**, धोबीतलाव.
(४५) **मिनर्व्हा सिनेमा**, लॅमिंग्टन रोड
(४६) **नाझ टॉकीज**, लॅमिंग्टन रोड
(४७) **नटराज सिनेमा**, गोवंडी, चेंबूर.
(४८) **नॅशनल टॉकीज**, सँडहर्स्ट रोड कोपरा
(४९) **नेपच्यून टॉकीज**, टर्नर रोड, वांद्रें
(५०) **न्यू एम्पायर सिनेमा**, बोरीबंदर स्टेशन समोर.
(५१) **न्यू इरा टॉकीज**, घोडबंदर रोड, मालाड.
(५२) **न्यू मॉडेल टॉकीज**, कुर्ला.
(५३) **न्यू रोशन टॉकीज**, ग्रँटरोड.
(५४) **न्यू शिरीन टॉकीज**, जेकब सर्कल.
(५५) **न्यू टॉकीज**, वान्द्रें.
(५६) **न्यू व्यंकटेश टॉकीज**, विलेपारलें
(५७) **निशात टॉकीज**, ग्रँटरोड.
(५८) **नॉव्हेल्टी सिनेमा**, ग्रँटरोड.
(५९) **पॅलेस सिनेमा**, राणीचा बाग रस्ता, भायखळा.
(६०) **पॅरेडाइज सिनेमा**, लेडी जमशेटजी रोड, माहिम.
(६१) **प्लाझा सिनेमा**, टिळक पुलाच्या पायथ्यापाशीं, दादर.
(६२) **प्रकाश टॉकीज**, डिलाइल रोड.
(६३) **रेडिओ टॉकीज**, फलटण रोड.
(६४) **रिगल सिनेमा**, अपोलो बंदर.
(६५) **रेक्स टॉकीज**, फोर्ट स्ट्रीट, फोर्ट.
(६६) **रिव्होली सिनेमा**, लेडी हार्डिंग्ज रोड, माटुंगा (पश्चिम)
(६७) **रूप टॉकीज**, सांताक्रूझ.
(६८) **रॉक्सी सिनेमा**, न्यू क्विन्स रोड.
(६९) **रॉयल टॉकीज**, प्लेहाऊस, ग्रँट रोड.

(७०) **श्री सिनेमा**, लेडी हार्डिंग्ज रोड, माटुंगा (पश्चिम).
(७१) **श्रीलक्ष्मी टॉकीज**, विलेपारलें.
(७२) **श्रीकृष्ण टॉकीज**, आग्रा रोड, भांडुप.
(७३) **सिल्व्हर टॉकीज**, फाकलंड रोड.
(७४) **स्टार टॉकीज**, माझगांव.
(७५) **स्ट्रँड सिनेमा**, कुलाबा कॉजवे.
(७६) **सुपर टॉकीज**, ग्रँट रोड.
(७७) **सूर्य सिनेमा**, परळ, पोयबावडी.
(७८) **स्वस्तिक सिनेमा**, लॅमिंग्टन रोड.
(७९) **ताज टॉकीज**, ग्रँट रोड.
(८०) **उदय टॉकीज**, घाटकोपर.
(८१) **उषा टॉकीज**, अंधेरी.
(८२) **विजय टॉकीज**, चेंबूर नाक्याजवळ, चेंबूर.

बृहन् मुंबईतील महाविद्यालयें

(१) **बांद्रा कॉलेज, ऑफ कॉमर्स् अॅण्ड इकॉनॉमिक्स्,**
विठ्ठलभाई पटेल रोड, बान्द्रा, मुंबई ५०
(२) **भारतीय विद्याभवन**, एम्. एम्. कॉलेज ऑफ आर्टस् अँड
एन्. एम्. इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्स्, मुंबई ५८
(३) **भवन्स कॉलेज**, चौपाटी, मुंबई ७
(४) **बॉम्बे कॉलेज ऑफ जर्न्यालिझम,**
किशनचंद चेलाराम कॉलेज बिल्डिंग, चर्चगेट, मुंबई १
(५) **बॉम्बे कॉलेज ऑफ फार्मसी,**
भारती भवन, तिसरा मजला, २१३-२१९ फ्रियर रोड, मुंबई १
(६) **बॉम्बे होमिओपॅथिक मेडिकल कॉलेज,**
१०३ सायन (पूर्व) मुंबई २२
(७) **बॉम्बे व्हेटरनरी कॉलेज**, परळ, मुंबई १२

(८) **कॉलेज ऑफ नर्सिंग**, द्वारा सर्जन जनरल महाराष्ट्र राज्य, नर्सेस क्वॉर्टर्स, जे. जे. इस्पितळ कंपौंड, भायखळा, मुंबई ८

(९) **कॉलेज ऑफ फिजिशियन्स् ॲण्ड सर्जन्स्**, हॉस्पिटल ॲव्हेन्यू, परळ, मुंबई १२

(१०) **दावर्स कॉलेज ऑफ कॉमर्स, लॉ, इकॉनॉमिक्स व बॅंकींग**, जहांगिर वाडिया बिल्डिंग, ५१ महात्मा गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १.

(११) **करीमभाय इब्राहीम मेमोरियल डेंटल कॉलेज**, भायखळा, मुंबई ८.

(१२) **एलफिन्स्टन कॉलेज**, १५६ महात्मा गांधी रोड, मुंबई १

(१३) **गव्हर्नमेंट लॉ कॉलेज**, चर्चगेट, मुंबई १

(१४) **ग्रँट मेडिकल कॉलेज**, परळ रोड, मुंबई ८

(१५) **इस्मायल युसुफ कॉलेज**, जोगेश्वरी, मुंबई ६०

(१६) **जयहिंद कॉलेज, ॲण्ड बसन्तसिंग इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स्** २३–२४ बॅक बे रेक्लमेशन, 'अे' रोड, मुंबई १

(१७) **खालसा कॉलेज**, किंग सर्कल, मुंबई १९

(१८) **कीर्ति एम्. डोंगरसी कॉलेज**, काशिनाथ धुरु रोड, दादर, मुंबई २८

(१९) **किशिनचंद चेलाराम कॉलेज**, दिनशा वाच्छा रोड, चर्चगेट, मुंबई १

(२०) **किशिनचंद चेलाराम लॉ कॉलेज**, दिनशा वाच्छा रोड, चर्चगेट रेक्लमेशन, मुंबई १

(२१) **महर्षि दयानंद आर्टस् ॲण्ड सायन्स कॉलेज**, परळ, मुंबई १२

(२२) **मरीन कॉलेज ॲण्ड सीमेन्स् ऑर्फनेज**, नव्ह आयलंड, मुंबई बंदर

(२३) **नायर हॉस्पीटल डेंटल कॉलेज**, डॉ. ए. एल्. नायर रोड, मुंबई ८

(२४) **दि न्यू लॉ कॉलेज**, तुळशीपाईप रोड, मुंबई १६

(२५) **पार्ले कॉलेज ऑफ कॉमर्स**, विलेपार्ले, मुंबई ५७

(२६) **पार्ले टिळक विद्यालयाचें कॉलेज**, विलेपार्ले, मुंबई ५७

(२७) **पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीचें सिद्धार्थ कॉलेज ऑफ कॉमर्स अॅण्ड इकॉनॉमिक्स्**
आनंदभवन, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १

(२८) **प्रभुराम आयुर्वेदिक कॉलेज,**
९२ आत्माराम रोड, भुलेश्वर, मुंबई २

(२९) **रामविलास आनंदीलाल पोदार कॉलेज फॉर आयुर्वेदिक**
वरळी मुंबई

(३०) **रामनारायण रुइय्या कॉलेज,** माटुंगा, मुंबई १९ (मध्यरेल्वे)

(३१) **रामनिरंजन आनंदीलाल पोदार कॉलेज ऑफ कॉमर्स अॅण्ड इकॉनॉमिक्स्,** माटुंगा, मुंबई १९ (मध्यरेल्वे)

(३२) **ऋजिद्याराम अॅण्ड सेठ हस्साराम नॅशनल कॉलेज, अॅण्ड सेठ वासुमल आसुमल सायन्स कॉलेज,**
वान्द्रा मुंबई ५०

(३३) **रुपारेल कॉलेज,** तुळशी पाईप रोड, मुंबई १६

(३४) **सेकंडरी ट्रेनिंग कॉलेज,** ३ क्रुकशॅंक रोड, मुंबई १

(३५) **सेठ गोवर्धनदास सुंदरदास मेडिकल कॉलेज,**
किंग एडवर्ड रोड, परळ, मुंबई १२

(३६) **श्री विलेपारलें केळवणी मंडल्स् एम. एम. कॉलेज ऑफ आर्टस् अॅण्ड एम. डी. सी. इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्स.**
विले पारलें, मुंबई ५७

(३७) **सिद्धार्थ कॉलेज ऑफ आर्टस् अॅण्ड सायन्स**
"आनंद भवन", डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३८) **सिद्धार्थ कॉलेज ऑफ लॉ**
आनंद भवन, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट मुंबई १

(३९) **साऊथ इंडियन सोसायटीज कॉलेज ऑफ आर्टस् अॅण्ड सायन्स,** सायन मुंबई २२

(४०) **सर जे. जे. कॉलेज ऑफ आर्किटेक्चर,**
डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १

(४१) **सेठ नाथीबाई दामोदर ठाकरसी वुइमेन्स् युनिव्हर्सिटी**
नाथीबाई ठाकरसी रोड, क्विन्स रोड, मुंबई १

(४२) **सोमय्या कॉलेज ऑफ आर्टस् ॲण्ड सायन्स**
विद्याविहार, मुंबई

(४३) **सोफिया कॉलेज फॉर वुइमेन**
भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६

(४४) **सेंट झेवियर्स कॉलेज,** क्रूकशँक रोड, मुंबई १

(४५) **सेंट झेवियर्स इनस्टिटयूट ऑफ एज्युकेशन,**
१५ न्यू मरीन लाइन्स मुंबई १

(४६) **सिडेनहॅम कॉलेज ऑफ कॉमर्स ॲण्ड इकॉनॉमिक्स्**
क्रॉफर्ड मार्केट जवळ मुंबई १

(४७) **टोपीवाला नॅशनल मेडिकल कॉलेज,**
डॉ. ए. एल. नायर रोड, भायखळा, मुंबई ८

(४८) **विल्सन कॉलेज,** चौपाटी, मुंबई १

(४९) **झुनझुनवाला आर्टस ॲण्ड सायन्स कॉलेज,**
घाटकोपर स्टेशन समोर, मुंबई ७७

विवाहादि मंगलकार्यांसाठीं सभागृहें

(१) **लक्ष्मीबाग,** अवंतिकाबाई गोखले रोड, मारवाडी विद्यालयाजवळ, गिरगांव, मुंबई ४

(२) **ब्राह्मणसभा,** राजाराममोहन रॉय रोड, प्रार्थनासमाज शेजारीं, मुं. ४

(३) **डी. जी. टी. हायस्कूल हॉल,** कॉंग्रेस हाऊस जवळ, गिरगांव ४

(४) **मारवाडी विद्यालय हॉल,** वि. प. रोड, गिरगांव ४

(५) **विष्णुबाग,** शेणवीवाडी, खाडिलकर रोड, गिरगांव ४

(६) **दैवज्ञ ब्राह्मणसभा,** गिरगांव

(७) **दादोबा जगन्नाथ सभागृह,** गांवदेवी

(८) तालिमकी वाडी सभागृह, ताडदेव
(९) चित्तपावन ब्राह्मण संघ, निकदवरी लेन, गिरगांव ४
(१०) सुरेश विठ्ठल मेमोरियल हॉल, ठाकुरद्वार २
(११) श्री कच्छी दशा, श्रीमाळीवाडी, ४६ खाडिलकर रोड मुंबई ४,
(१२) श्री. शिरोडकर हायस्कूल हॉल, परळ, मुंबई १२
(१३) किंग जॉर्ज हायस्कूल हॉल, हिंदुकॉलनी, दादर १४
(१४) छबिलदास हायस्कूल हॉल, छबिलदास रोड, दादर २८
(१५) अँटोनिया द. डिसिल्व्हा हायस्कूल हॉल, न. चिं. केळकर रोड, दादर २८
(१६) ब्राह्मण सहाय्यक संघ हॉल, शिवाजीपार्क, दादर २८
(१७) बालमोहन विद्यामंदिर हॉल, मधुकर राऊत रोड, शिवाजीपार्क दादर २८
(१८) वनमाळी हॉल, छबिलदास रोड, दादर २८
(१९) धुरु हॉल, छबिलदास रोड, दादर २८
(२०) हेटकरी भंडारी हॉल, अॅश लेन, दादर २८
(२१) किर्ते भंडारी हॉल, गोखले रोड, (नॉर्थ) दादर २८
(२२) चिकित्सक समूह हायस्कूल हॉल, गिरगांव ४
(२३) सरदार हायस्कूल हॉल, खेतवाडी १२ वी गल्ली, गिरगांव ४
(२४) ब्राह्मण सहाय्यक संघ हॉल, गणेशवाडी, डी. एल्. वैद्य रोड, दादर २८
(२५) चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु हॉल, राममारुति रोड, दादर २८
(२६) पिपल्स जीना हॉल, कॉंग्रेस हाऊस जवळ, गिरगांव ४
(२७) स्काऊट पॅव्हेलियन हॉल, शिवाजीपार्क, कॅडेल रोड, दादर २८
(२८) नप्पू हॉल, माटुंगा
(२९) पालमकोट हॉल, पार्शी कॉलनी, दादर २८
(३०) द्वारकानाथ भवन, कात्रज रोड, वडाळा, मुंबई
(३१) ब्राह्मण सेवा संघ, ब्राह्मणवाडी, कुर्ला, मुंबई ७०

कांहीं महत्त्वाच्या कचेऱ्यांचे दूरध्वनिक्रमांक

(१) वहातूक खातें (पोलीस) न्यू हटमेंटस्, नरीमन पॉईंट, दिनशा वाच्छा रोड, मुंबई ३२	२६८१११
(२) सुपरिंटेंडींग इंजिनियर बॉम्बे सर्कल, सेंट्रल टेलिग्राफ कचेरी समोर, वीर नरीमन रोड, चर्चगेट, फोर्ट, मुं. १.	२५५३४१
(३) रजिस्ट्रार मुंबई विश्वविद्यालय, महात्मा गांधी रोड, फोर्ट मुंबई १	
(४) दि डायरेक्टोरेट ऑफ पब्लिसिटी व टूरिझम, गव्हर्नमेंट ऑफ महाराष्ट्र सचिवालय, मुंबई ३२	२४१३३४
(५) ऑल इंडिया रेडिओ, मिनिस्ट्री ऑफ इनफरमेशन अॅण्ड ब्रॉडकास्टींग गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया, १०१ क्विन्स रोड, मुंबई १	२४२३३१
(६) पोलिस खातें (तांतडीनें)	१००
(७) आग	१०१
(८) अॅम्ब्युलन्सची मदत	१०१
(९) मध्यरेल्वे चौकशी	२६४३२१
(१०) स्टेट ट्रान्सपोर्ट चौकशी	७४२७२
(११) पश्चिम रेल्वे चौकशी	७११२२
(१२) एअरइंडिया इंटर नॅशनल चौकशी	६२८२१
(१३) विमान वहातुकीसंबंधींची चौकशी	८८१४१
(१४) भारतीय हवाई वहातुकीसंबंधीं चौकशी	८९७८०
(१५) वेळेसंबंधींची चौकशी	१७४
(१६) शिवडी स्मशानभूमि, जेरबाई वाडिया रोड, मुं. १५	६०३२६
(१७) विद्युत्दहन विभाग, चंदनवाडी, मुंबई २	२८६७७
(१८) कॉरोनर्स कोर्ट, जे. जे. हॉस्पीटल, परळ मुंबई १२	४०११५
(१९) फिल्मस् डिव्हिजन, (भारत सरकार), गुलशन मॅनशन, पेडर रोड, मुंबई १	७००६१

(२०) **पोर्ट हेल्थ ऑर्गनायझेशन,**
कन्स्ट्रक्शन हाऊस, बॅलार्ड इस्टेट २६३२९५

(२१) **प्रेस इनफरमेशन ब्युरो,**
युनायटेड इंडिया बिल्डिंग, फेरोजशहा मेथा रोड, मुं. १. २५३७४३

(२२) **ओव्हरसीज कम्युनिकेशन सर्व्हिस, ट्रॅफिक विभाग,** सेंट्रल टेलिग्राफ कचेरी बिल्डिंग, फोर्ट, मुं. १. २५१२५१

(२३) **ऑटोमिक एनर्जी डिपार्टमेंट, ओल्ड याचक्लब,**
अपोलो बंदर मुंबई १ २५३८०७

(२४) **टूरिस्ट ऑफिस, (भारत सरकार),**
१२३ क्विन्स रोड, मुंबई १ २४२१४४

(२५) **स्टेट बँक ऑफ इंडिया,** अपोलो स्ट्रीट, मुं. १ २५९१०१

(२६) **रिझर्व्ह बँक,** मिंट रोड, मुंबई १ २५९१११

(२७) **पासपोर्ट ऑफिस, (भारत सरकार) आर्मी अॅण्ड नेव्ही बिल्डिंग,** महात्मा गांधी रोड, मुंबई १ २५३८०१

(२८) **बॉम्बे पोर्टट्रस्ट,** बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई १ २६८०११

(२९) **रजिस्ट्रार ऑफ मॅरेजिस / स्पेशल मॅरेज ऑफिसर** } ओल्डकस्टम हाऊस फोर्ट, मुंबई १ २५१८६१

(३०) **कमिशनर ऑफ पोलिस,**
डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट १ २६८१११

प्रमुख लोकोपयोगी संस्था

(१) **ॲक्वर्थ लेप्रसी होम,** वडाळा, मुंबई (महारोग्यांसाठी आश्रम)

(२) **ऑल इंडिया ॲनिमल वेलफेअर असोसिएशन,**
१४९ ऑफ बझार, मुंबई २

(३) **अंजुमान-इ-मुफिदुल यत्म,** मदनपुरा, मजिद जमेल, मुंबई ८

(४) **औद्योगिक कला विद्या भवन**, सेंट्रल सिनेमा समोर, २६२ चर्नी रोड, मुंबई ४

(५) **आवाबाई होरमसजी टाटा चॅरिटी ट्रस्ट द्वारा मेसर्स आर्देसर होरमसजी दिनशा कं;** ११३ म. गांधी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(६) **बाई आवाबाई फ्रामजी पेटीट पारसी गर्लस् ऑरफनेज,** २१ पाली हिल, वान्द्रे, मुंबई ५०

(७) **बालविकास केंद्र,** टिळक विद्यालय रोड, विलेपारलें (पूर्व), मुं. ५७

(८) **बापनु घर,** १२, ॲनी बेझंट रोड, वल्लभभाई पटेल स्टेडियम जवळ, हॉर्नबी वेलार्ड, वरळी.

(९) **बेगर्स होम फॉर फिमेल्स,** चेंबूर, मुंबई ७१

(१०) **बेने-इस्रायल कॉन्फरन्स एज्युकेशन फंड,** C|o फायर ब्रिगेड हेडक्वार्टर्स, भायखळा, मुंबई ८

(११) **भगिनी समाज,** भगिनी समाज, मंगल धिया बिल्डिंग, २२५ खेतवाडी मेनरोड.

(१२) **भारतीय वनिता समाज,** नागर महाल, तुळशी पाईप रोड, मुंबई १६

(१३) **बिलावर असोसिएशन,** १७ रघुनाथ दादाजी स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(१४) **ब्लाइंड रिलिफ असोसिएशन,** ४८१ बोटावाला बिल्डिंग, काळबादेवी रोड

(१५) **ब्लाइंडमेन्स असोसिएशन,** १७७-७९ लॅमिंग्टन क्रॉस रोड, मुंबई ७

(१६) **बॉम्बे सिटी रेडक्रॉस ब्लड ट्रान्सफ्युजन सर्व्हिस,** रेडक्रॉस ऑफिस, १४१ मिंट रोड, मुंबई १

(१७) **बॉम्बे ह्युमॅनिटेरियन लीग,** (जीवदया मंडळ) १४९ श्रॉफ बझार, मुंबई २

(१८) **बॉम्बे इन्स्टिट्युशन फॉर डेफ ॲण्ड म्युटस्,** नेसबिट रोड, माझगांव

(१९) **बॉम्बे लिगल सोसायटी,** इमाम स्ट्रीट, इमाम हाऊस, फोर्ट, मुंबई १

(२०) **दि बॉम्बे मदर्स अॅण्ड चिल्ड्रेन वेलफेअर सोसायटी,** बी. डी डी. चाळ क्रमांक १० डिलाइल रोड, मुंबई ११

(२१) **बॉम्बे नर्सिंग कौन्सिल,** झोरास्ट्रियन बिल्डिंग, दुसरा मजला, १६ हॉर्निमन सर्कल, मुंबई १

(२२) **बॉम्बे पांजरापोळ,** गिरगांव, मुंबई ४

(२३) **बॉम्बे सोसायटी फॉर दि प्रिव्हेंशन ऑफ क्रुअेल्टी टू ॲनिमल्स अॅण्ड बाय साकरबाय दिनशा पेटीट हॉस्पीटल फॉर ॲनिमल्स,** गव्हर्नमेंट गेट रोड, क्रमांक १; परळ, मुंबई १२

(२४) **बेरामजी जिजीभाय पारसी चॅरिटेबल इन्स्टीट्युशन,** चर्नीरोड रेल्वे स्टेशनासमोर, गिरगांव, मुंबई ४

(२५) **हाफकिन इनस्टिटयूट,** जेरबाई वाडिया रोड, परळ १२

मुंबईंत कुठे काय मिळतें

ॲल्युमिनियमची भांडीं, तांबाकाटा

बॅटरीज, सॅडहर्स्ट रोड, चौपाटी, ऑपेरा हाऊस

बांगड्या, (कांचेच्या, प्लॅस्टिकच्या) गुलालवाडी, पायधुणी, भुलेश्वर, सी. पी. टॅंक.

पुस्तकें, गिरगांव रोड, चर्नी रोड, लॅमिंग्टन रोड, दादर, दादाभाई नौरोजी रोड.

औषधें, दवाबाजार, प्रिन्सेस स्ट्रीट

रसायनें, वडगादी, प्रिन्सेस स्ट्रीट

खाणींतील कोळसा, गॅस कं; लालबाग

चाकू, कात्र्या वगैरे, लोहार स्ट्रीट, अब्दुल रहिमान स्ट्रीट, नळ बाजार, चकला.

पिंजरे, लोहार स्ट्रीट, क्रॉफर्ड मार्केट
मातीचीं भांडीं, क्रॉफर्ड मार्केट, लोहार स्ट्रीट, नळ बाजार.
सर्व प्रकारचीं फळें, क्रॉफर्ड मार्केट.
रंग, पारसी बाजार स्ट्रीट, नळ बाजार.
घड्याळें, कोट.
हिंग, वडगादी, नागदेवी, मांडवी.
उदबत्ती, मशीद बंदर, वडगादी, नागदेवी.
एअरकंडीशण्ड, रेफ्रिजेटर्स यंत्रें, मरीन लाइन्स्, चौपाटी.
मोटारी, स्कूटर्स, चौपाटी, ह्यूजेस रोड
मोटारीचे सुटे भाग, चौपाटी, ऑपेरा हाऊस, सॅंडहर्स्ट रोड, त्रिभुवन रोड.
विटा, घोड बंदर रोड, अंधेरी, माझगांव, कुर्ला रोड, डंकन रोड, नळ बाजार.
मासळी, क्रॉफर्ड मार्केट, कुलाबा, चौपाटी
सुकी मासळी, शिवडी मार्केट, कालिना, कुर्ला, मरोळ
विजेचें साहित्य, लोहार स्ट्रीट, लॅमिंग्टन रोड
फर्निचर-लांकूड सामान, चोर बाजार, महमदअल्ली रोड
कांच सामान, अब्दुल रहिमान स्ट्रीट.
पक्षी, क्रॉफर्ड मार्केट, कोंबडी गल्ली, नळबाजार, ग्रॅंट रोड मार्केट
चपला, बूट, भेंडीबाजार, कारनॅक रोड, पायधुणी.
दोरखंड, जाळी इ., अब्दुल रहिमान स्ट्रीट.
बंदुका व दारुगोळा, ,, ,, ,,
टोप्या, चर्नीरोड, धोबीतलाव, क्रॉफर्ड मार्केट, आंबेडकर रोड,
संगीत वाद्यें, धोबीतलाव, कोट, सरदार पटेल रोड, दादर
खेळांचें सामान, धोबीतलाव, काळबादेवी, प्रिन्सेस स्ट्रीट,

★

ख्रिस्ती प्रार्थना मंदिरें

(१) **ऑल इंडिया फेडरेशन ऑफ नॅशनल चर्चेस् सेंट पॉल इंडियन नॅशनल हिंदुस्तानी चर्च,**
२८७ बेलासिस रोड, भायखळा, मुंबई ८

(२) **सेंट पॉल्स इंडियन नॅशनल हिंदुस्तानी चर्च,**
२८७ बेलासिस रोड, भायखळा मुंबई ८

(३) **बॉम्बे बॅपटीस्ट चर्च,** कुलाबा पोस्ट कचेरी समोर, कुलाबा, ५

(४) **ख्रिश्चन सायन्स सोसायटी, मुंबई**
३१ मर्झबान रोड, मुंबई १

(५) **चर्च ऑफ इंडिया, पाकिस्तान, बर्मा अॅण्ड सिलोन,**
२१ बॉडबी रोड, मुंबई

(६) **ऑल सेंटस् चर्च,** मलबार हिल, मुंबई ६

(७) **ख्रिस्त चर्च,** क्लेअर रोड, भायखळा मुंबई ८

(८) **चर्च ऑफ सेंट जॉन दि इव्हॅंजलिस्ट,** कुलाबा.

(९) **चर्च ऑफ सेंट मेरी दि व्हर्जिन,** एलफिन्स्टन रोड, परळ

(१०) **इमॅन्युअल चर्च,** सी. एम. एस. हाऊस, प्रॉक्टर रोड, मुंबई ७

(११) **हॉली रेडेमर चर्च,** दादर

(१२) **सेंट निकोलस चर्च,** निकोल रोड, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई

(१३) **सेंट स्टिफेन्स चर्च,** वान्द्रा हिल, वान्द्रा

(१४) **सेंट थॉमस कॅथेड्रल,** वीर नरीमन रोड, मुंबई १

(१५) **चर्च ऑफ स्कॉटलंड,** दि स्कॉटस् कर्क, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट मुं. १

(१६) **मेथॉडिस्ट चर्च,** मुंबई

(१७) **मेथॉलिस्ट चर्च,**
इन सदर्न इंडिया, रॉबिनसन मेमोरियल, भायखळा, मुंबई ८

(१८) **ऑर्थोडक्सी सिरियन चर्च,** १७१ नायगांव रोड, दादर मुं. १४

(१९) **युनायटेड चर्च ऑफ नॉर्थ इंडिया**–
(१) सेंट पॉल्स चर्च, माटुंगा लेबर कॅंप,
(२) अंब्रोली चर्च, विल्सन् स्ट्रीट, गिरगांव ४
(२०) **चर्च ऑफ अवर लेडी ऑफ फातिमा इस्माइल मंझिल,** शिवडी स्मशानभूमीसमोर, मुंबई १५
(२१) **चर्च ऑफ अवरलेडी ऑफ डोलरस्,** सोनापूर, मुंबई २
(२२) **चर्च ऑफ अवर लेडी ऑफ इजिप्त,** कोळी कल्याण, सांताक्रूझ
(२३) ,, ,, ,, ,, ,, **फातिमा,** किरोळ, घाटकोपर
(२४) ,, ,, ,, ,, ,, **ग्लोरी,** भायखळा, मुंबई ८
(२५) ,, ,, ,, ,, ,, **लेडी ऑफ गुडकॉन्सेल,** सायन, मुं. २२
(२६) ,, ,, ,, ,, ,, **लेडी ऑफ हेल्थ,** कॅव्हेल, मुं. २
(२७) ,, ,, ,, ,, ,, **वर्सोवा,** अंधेरी
(२८) ,, ,, ,, ,, ,, **माऊंट कारमेल,** वान्द्रें, मुं. ५०
(२९) ,, ,, ,, ,, ,, **साल्व्हेशन,** दादर, मुं. २८
(३०) ,, ,, ,, ,, ,, **व्हिक्टरीज,** माहिम, मुं. १६
(३१) **होली क्रॉस चर्च,** कुर्ला (मध्यरेल्वे)
(३२) ,, ,, ,, लोअर परळ, मुंबई १२
(३३) **होली फॅमेली चर्च,** चकला, गुंडोली
(३४) **प्रो-कॅथेड्रल ऑफ दि होली नेम**–वुडहाऊस रोड फोर्ट, मुं. १
(३५) **सेक्रेड हार्ट चर्च,** सांताक्रूझ, मुंबई
(३६) ,, ,, ,, वरळी मुंबई १८
(३७) **सेंट अँड्र्यूज चर्च,** वान्द्रा, मुंबई ५०
(३८) **सेंट अॅनीज चर्च,** नेसबिट रोड, माझगांव, मुंबई १०
(३९) **सेंट अॅनीज चर्च,** पाली हिल, वान्द्रें, मुंबई ५०
(४०) **अवर लेडी ऑफ परपेच्युअल सुकोर,** चेंबूर
(४१) **सेंट अँथनीज चर्च,** मनी, तुर्भें.
(४२) ,, ,, ,, वाकोला, सांताक्रूझ.
(४३) **सेंट ब्लेसेस चर्च,** आंबोली, अंधेरी

(४४) **सेंट फ्रान्सिस झेवियर्स चॅपेल**, मध्य कुलाबा, मुंबई ५
(४५) ,, ,, ,, **चर्च**, दाबुल, मुंबई २
(४६) ,, ,, ,, विलेपारलें, मुंबई ५७
(४७) **सेंट इग्नेशास चर्च**, काझी सय्यद स्ट्रीट, मांडवी, मुंबई ३
(४८) ,, ,, ,, जेकब सर्कल, मुंबई ११
(४९) **सेंट जॉन दि इव्हँगलिस्ट चर्च**,
c/o दि रिजंट हॉटेल, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई १
(५०) **सेंट जॉन दि इव्हँगलिस्ट चर्च**, मरोळ, अंधेरी
(५१) **सेंट जोसेफ चर्च**, कुलाबा, मुंबई ५
(५२) ,, ,, ,, जुहू सांताक्रूझ
(५३) ,, ,, ,, उमरखाडी, मुंबई ९
(५४) ,, **मायकेल** ,, माहिम, मुंबई १६
(५५) ,, **पॉलस्** ,, अप्पर परळ, मुंबई १२
(५६) ,, **पिटर्स** ,, वान्द्रें, मुंबई ५०
(५७) ,, **सेबॅस्टियन**,, मरौली, चेंबूर
(५८) ,, **स्टिफेन्स्** ,, १ नेपियनसी रोड, कंवाला हिल, मुंबई २६
(५९) ,, **टेरेसा** ,, गिरगांव, मुंबई ४
(६०) ,, **टेरेसा** ,, ३२ टर्नर रोड, वान्द्रें, मुंबई ५०
(६१) ,, **व्हिन्सेंट डी पॉलस् चर्च**, खार, मुंबई ५२

प्रमुख शाकाहारी उपाहारगृहें

(१) **पुरोहित**, वीर नरीमन रोड, फोर्ट, मुंबई १
(२) **सत्कार**, चर्चगेट स्टेशन जवळ, फोर्ट, मुंबई १
(३) **सेंट्रल लंच होम**, ताराबाग इस्टेट जवळ, चर्नी रोड, मुंबई ४
(४) **चेतना**, रामपार्ट रो, फोर्ट, मुंबई १
(५) **केळकर हॉटेल**, डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(६) **छाया**, मेडोज स्ट्रीज, फोर्ट, मुंबई १

(७) **बी. तांबे लि.** दलाल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(८) **आराम,** कॅपिटल बिल्डिंग, बोरीबंदर, मुंबई १
(९) **न्यू आराम,** चौपाटी सी फेस, मुंबई ७
(१०) **क्रीम सेंटर,** चौपाटी सी फेस, मुंबई ७
(११) **मंगोलिया,** सँडहर्स्ट ब्रीज. चौपाटी, मुंबई ७
(१२) **कोना रेस्टॉरंट,** गिरगांव रोड, मुंबई ४
(१३) **वीरकर आहार भवन,** मॅजेस्टिक सिनेमाजवळ, गिरगांव, मुं. ४
(१४) **वृंदावन,** नानाचौक, गवालिया टँक, मुंबई ७
(१५) **रामभरोसे हिंदु हॉटेल,** ग्रँट रोड कोपरा, मुंबई ७
(१६) **आशा रेस्टॉरंट,** ग्रँटरोड, मुंबई ७
(१७) **मीरा,** १५४ काळबादेवी रोड, मुंबई २
(१८) **वसंत भुवन,** लोहार स्ट्रीट, मुंबई २
(१९) **अलंकार,** अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(२०) **छाया,** डिसिल्व्हा रोड, दादर, (पश्चिम रेल्वे)
(२१) **आदर्श** ,, ,, ,, ,,
(२२) **आसरा** ,, विजयनगर ,, ,,

मुंबईतील जुने रस्ते	बदललेलीं नवीं नांवें
भाटिया बाग सर्कल (बोरीबंदर)	नगर चौक
भटवाडी रोड	अवंतिकाबाई गोखले रोड
भोईवाडा ,, वांद्रा	नॅशनल लायब्ररी ,,
कानेंजी ,,	नाथीबाई ठाकरसी ,,
कॅथेड्रल ,,	डॉ. आत्माराम मर्चंट ,,
छाकटे वाडी	तुळशी वाडी
चिंचबंदर रोड (एका भागास)	डॉ. मैशेरी रोड
चिंचबंदर रोड (दुसऱ्या भागास)	केशवजी नाईक रोड
,, ,, फर्स्ट रोड	चिंचबंदर ,,
क्रॉस स्ट्रीट (बेलासिस रोडनें)	बेलासीस चाळ ,, क्र. १

क्रास स्ट्रीट (फोरास रोडनें)	बेलासीस चाळ रोड क्र. २
,, ,, (लॅमिंग्टन रोडनें)	,, ,, ,, ,, ३
दादर रोड	दादासाहेब फाळके रोड
डंबेल ,,	अजमल ,,
एलफिन्स्टन ब्रीज	डोंगरी ब्रीज
,, ,, रोड	सरदार वल्लभभाई पटेल रोड
,, सर्कल	हॉर्निमन सर्कल
फोरास रोड	लॅमिंग्टन क्रॉस रोड
हॉर्नबी ,,	डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड
इर्ला ,,	बापूभाई वाशी रोड
जांभळी स्ट्रीट	श्री. रघुनाथ महाराज रोड
जुहू रोड	दशरथलाल जोशी रोड
कांदेवाडी लेन	खाडिलकर ,,
खेतवाडी मेन रोड	नानुभाई देसाई ,,
कुर्ला रोड	सर मथुरादास वसनजी रोड
लेडी जमशेटजी रोड	न. चिं. केळकर रोड
लॅमिंग्टन ,,	डॉ. आनंदराव नायर ,,
लिंकिंग ,, (खार व सांताक्रूझ)	विठ्ठलभाई पटेल ,,
लिस्टन ,,	डॉ. आर. के. शिरोडकर रोड
फ्रियर ,,	डिमेलो रोड
एस्प्लेनेड रोड	महात्मा गांधी रोड
लोहार स्ट्रीट	डॉ. कावसजी होरमसजी रोड
मरिन ड्राइव्ह	नेताजी सुभाष रोड
मिलिटरी रोड (सांताक्रूझ)	जवाहरलाल नेहरू रोड
नवलकर लेन (कुर्ला)	आझाद रोड
न्यू हनुमान लेन	बाबू गेनू ,,
नॉर्थ ब्रुक स्ट्रीट	अहमद उमर स्ट्रीट
नॉर्थ पॉंड स्ट्रीट	भगतसिंग रोड
ओल्ड पोस्ट ऑफिस लेन	विठ्ठलभाई पटेल रोड
कर्नाक रोड	लो. टिळक पथ

अनुक्रम....364.37... दिः ...
क्रमांक ...3...

रोड नं. १ माटुंगा	डी. व्ही. प्रधान रोड
,, ,, ३ नायगांव	ज्योतिबा फुले रोड
,, ,, ८ परळ	बुद्ध मंदिर रोड
,, ,, १३ दादर	बी. जे. देवरुखकर रोड
,, ,, १६ ,,	सेंट पॉल चर्च रोड
,, ,, ३० ,,	सेठ भगवानदास नरोत्तमदास रोड
,, ,, १ ,, शिवाजी पार्क	डॉ. मधुकर राऊत रोड
रानडे रोड एक्सटेंशन	रानडे रोड
सॅंडहर्स्ट रोड,	सरदार वल्लभभाई पटेल रोड
सोनारी ,,	सुभाष बोस रोड
स्टेशन ,, कुर्ला	माधवदास अमरसी रोड
थॉमस ,,	लाला निगम रोड
वरसावा ,,	जयप्रकाश रोड
वॉर्डन ,,	भुलाभाई देसाई रोड
फर्स्ट गझदर ,, सांताक्रूझ	वल्लभभाई पटेल रोड
सेकंड ,, ,,	सरोजिनी नायडू रोड
४० रोड मरिनलाइन्स ते क्विन्स रोड	सर दिनशा मुल्ला रोड
४० रोड परळ	भगवंतराव परळकर रोड
६० ,, माटुंगा	पुरणमल सिंघानी रोड
व्हिन्सेंट रोड	डॉ. आंबेडकर रोड
अब्दुल गफारखान रोड	खान अब्दुल गफारखान रोड
लव्हग्रोव्ह रोड	डॉ. ॲनी बेझंट रोड
अग्यारी लेन	नबीदुल्ला रोड
ब्राह्मणवाडा रोड	ए. के. सुब्रह्मण्यम रोड
बेलासीस रोड	डिमटिमकर रोड
कॅव्हल स्ट्रीट	डॉ. विगास स्ट्रीट
चकला स्ट्रीट	शेरीफ देवजी स्ट्रीट
चर्चगेट स्ट्रीट	वीर नरीमन रोड
डंकन रोड	मौलाना आझाद रोड
गार्डन स्ट्रीट	डॉ. भाजेकर स्ट्रीट

गिरगांव रोड
किंग सर्कल
मरिन लाइन्स् स्ट्रीट
मेयो रोड-फोरशोअर रोड
मिंटरोड
मशीद बंदर रोड
न्यू सांखळी स्ट्रीट
रिपन रोड
ओल्ड पोस्ट ऑफिस लेन
परेल रोड
पार्शी वाडा ३ री लेन
पोर्तुगीज चर्च स्ट्रीट
पायधुणी रोड
सांखळी स्ट्रीट ४ थी गल्ली
शिवाजी पार्क रोड क्र. १ व २
सायन सर्कल
वालपाखडी रोड
वरळी रोड
वायू रोड (उत्तर)
,, ,, (दक्षिण)
कोलभाट लेन
चर्नी रोड
जगन्नाथ शंकरशेट रोड
महेश्वरी उद्यान
सर दिनशा मुल्ला रोड
मादाम कामा रोड
शहीद भगतसिंग रोड
युसुफ मेहेरअली रोड
साऊटर स्ट्रीट
मौलाना आझाद रोड
डॉ. देशमुख लेन
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रोड
डॉ. विल्सन स्ट्रीट
रा. ब. एस. के. बोले रोड
इब्राहीम मर्चंट रोड
बदलू रंगारी स्ट्रीट
डॉ. मधुकर ब. राऊत रोड
महाराणी लक्ष्मीबाई चौक
मावजी राठोड रोड
डॉ. ॲनी बेझंट रोड
बाळ गोविंददास रोड
बाई पदमाबाई ठक्कर रोड
डॉ. वेलकर स्ट्रीट
राजा राममोहन रॉय रोड

कांहीं प्रसिद्ध लेखक व त्यांचे पत्ते

(१) म. म. डॉ. **पां. वा. काणे**, आंग्रेवाडी, विठ्ठलभाई पटेल रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(२) प्रा. **नरहर रघुनाथ फाटक**, पाध्येज ब्लॉक्स्, तळमजला, नवी भटवाडी, गिरगांव, मुंबई ४

९४२७५

(३) बॅ. **विनायक दामोदर** ऊर्फ **तात्याराव सावरकर**, सावरकर सदन, शिवाजी पार्क, डॉ. मधुकर राऊत रोड, दादर मुंबई २८

(४) **आचार्य प्रल्हाद केशव अत्रे**, आमोद, केळुस्कर रोड, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८

(५) प्रा. **गंगाधर गाडगीळ**, हिरजी गोविंदजी चाळ, ब्लॉक ए ४, नवा नागपाडा, मुंबई ८

(६) प्रा. **अनन्त काणेकर**, शांतिकुंज, हिंदुकॉलनी, ५ वी गल्ली, दादर, मुंबई १४

(७) डॉ. **कृष्णाजी श्रीपत म्हसकर**, १५३ ए, म्हसकर बिल्डिंग, राम नारायण रुइया कॉलेज जवळ, माटुंगा, मुंबई १९

(८) श्री. **भा. वि.** उर्फ **मामा वरेरकर**, हाजी कासम वाडी, फ्रेंच ब्रिज, मुंबई ७

(९) श्री. **सदानंद रेगे**, २।७३ सारस्वत कॉलनी, माटुंगा, मुंबई १९

(१०) ,, **मंगेश पाडगांवकर**, १२५ ए, साईप्रासाद, सायन रोड, सायन

(११) ,, **पु. शि. रेगे**, एलफिन्स्टन कॉलेज, मुंबई १

(१२) ,, **मो. ग. रांगणेकर**, मॉडेल हाऊस, डी. ब्लॉक, खो. क्र. ९ तिसरा मजला, रॉबर्ट मनी हायस्कूल समोर, ग्रँटरोड, मुंबई ७

(१३) प्रा. डॉ. **स. गं. मालशे**, १० भास्करभुवन, दुसरा मजला, शीतळादेवी मंदिर रोड, माहिम, मुंबई १६

(१४) **प्रबोधनकार केशव सीताराम ठाकरे**, जोशी बिल्डिंग, रानडे रोड एक्सटेन्शन, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८

(१५) श्री. **शंकर केशव पेंडसे**, सूर्यनिवास, राम मारुति रोड, मु. पो. विलेपारले.

(१६) श्री. **वा. रा. ढवळे**, फणसवाडी जगन्नाथाची चाळ, मुंबई २

(१७) श्री. **श्रीपाद रामचंद्र टिकेकर**, सारस्वत बँक बिल्डिंग, निकदवरी लेन, गिरगांव, मुंबई ४

(१८) श्री. **पु. रा. लेले**, ताराबाग इस्टेट, चर्नीरोड, मुंबई ४

(१९) श्री. **हणमंतराव महाजनी**, केरावाला बिल्डिंग, पारसी कॉलनी, व्ही. जे. टी. आय. समोर, माटुंगा, मुंबई १९

(२०) श्री. **पां. वा. गाडगीळ,** सीताराम भुवन, पहिला मजला, किर्ते भंडारी हॉल समोर, गोखले रोड नॉर्थ, दादर, मुंबई २८
(२१) प्रा. श्री. **माधव मनोहर,** इंजिनियरिंग कॉलनी, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८
(२२) श्री. **श्री. ना. पेंडसे,** ११ गोखलेवाडी, भवानी शंकर रोड, दादर, मुंबई २८
(२३) श्री. **स. अ. शुक्ल,** समर्थ सदन, बनाम हॉल लेन, गिरगांव मुं. ४
(२४) श्री. **उमाकान्त ठोमरे,** देवस्थळी बंगला, ५९ श्रीकृष्ण नगर-जवळ, नॅशनल पार्क, बोरीवली (प. रेल्वे) मुंबई ६६
(२५) श्री. **सेतु माधवराव पगडी,** सुशील, स्ट्रँड सिनेमासमोर, कुलाबा, मुंबई ५
(२६) श्री. **मधु मंगेश कर्णिक,** ३४ सुंदरलाल बिल्डिंग, खोतवाडी, सांताक्रूझ (पश्चिम), मुंबई ५४
(२७) **दुर्गा भागवत,** जव्हेरी व्हिला, गिल्डर लेन, बॉम्बे सेंट्रल.
(२८) **शांता शेळके,** इस्मायल बिल्डिंग, खो. क्र. १, तुळशी पाईप रोड, दादर स्टेशनसमोर, (पश्चिम रेल्वे) मुंबई २८
(२९) सौ. **वसुंधरा पटवर्धन,** महाराजा बिल्डिंग, गिरगांव, पोर्तुगीज चर्चसमोर, गिरगांव, मुंबई ४
(३०) सौ. **कुमुदिनी रांगणेकर,** 'तिकोना' शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८.
(३१) सौ. **लीलाताई भागवत,** सोमण बिल्डिंग, दुसरा मजला, गिरगांव, मुंबई ४
(३२) प्रा. डॉ. सौ. **चारुशीला गुप्ते,** ५८ ए. कृष्णनिवास, वाळकेश्वर, मुंबई ६
(३३) श्रीमती **ताराबाई मोडक,** हिंदु कॉलनी, दादर, मुंबई १४
(३४) सौ. **यमुनाबाई हिर्लेकर,** हिंदु कॉलनी, रुईया कॉलेजजवळ, माटुंगा, मुंबई १९
(३५) श्री. **पु. ल. देशपांडे,** आशीर्वाद, वरळी, मुंबई १८
(३६) कॅ. **मा. कृ. शिंदे,** शेल्टर, खोताची वाडी, गिरगांव, मुंबई ४

(३७) श्री. **श्रीकांत पालेकर**, आत्माराम बिल्डिंग (तिसरा मजला), झावबा राममंदिरासमोर, ठाकुरद्वार, मुंबई २

(३८) श्री. **भानू शिरधनकर**, पार्वती वाडी, शीतळादेवी मंदिराजवळ, माहिम पोस्टासमोर, मुंबई

मुंबापुरींतील कांहीं प्रसिद्ध नाटककार, नट-नटी, दिग्दर्शक इ.

(१) श्री. **नारायण श्रीपाद राजहंस ऊर्फ बालगंधर्व**, १६६ ए, कॅडल रोड, माहिम, मुंबई १६

(२) श्री. **आत्माराम भेंडे**, १७७ गिरगांव रोड, मुंबई ४

(३) श्री. **दाजी भाटवडेकर**, भाटवडेकर वाडी, गिरगांव, मुंबई ४

(४) **नटवर्य नानासाहेब फाटक**, १६८ बी. विजयसदन, आंबेडकर रोड, पुणावाडी जवळ, दादर, मुंबई १४

(५) श्री. **केशवराव दाते**, १२१ विजयनगर, पांचवा मजला, दादर वेस्टर्न रेल्वे स्टेशन समोर, दादर, मुंबई २८

(६) श्री. **भालचंद्र पेंढारकर**, नवयुगनगर, ब्लॉक ९८, आठवा मजला, फॉर्जेट स्ट्रीट, मुंबई ७

(७) **मा. दत्ताराम (वळवईकर)** हरदास मथुरादास चाळ क्रमांक ४२, गणेश लेन, लालबाग, मुंबई १२

(८) **दामुअण्णा मालवणकर**, १५७ हिलरोड पोलिस स्टेशन जवळ, वांद्रा, मुंबई ५०

(९) **दामुअण्णा जोशी**, बोरकरवाडी, दादर, मुंबई २८

(१०) **चित्तरंजन कोल्हटकर**, हिंदु कॉलनी १ ली गल्ली, दादर, मुं. १४

(११) **मामासाहेब पेंडसे**, ब्राह्मणवाडी, कुर्ला, मुंबई ७०

(१२) **मास्टर अनंत दामले**, जाधवनिवास, पार्वती वाडी, माहिम, मुं. १६

(१३) डॉ. **काशीनाथ घाणेकर**, २ हरगुन हाऊस, पहिला मजला, डॉ. ॲनी बेझंट रोड, वरळी, मुंबई १८

(१४) **मुकुंद कोठारे**, गव्हर्नमेंट कॉलनी, गव्हर्नमेंट क्वॉर्टर्स, टी. २, १२०।१२ घाटकोपर, मुंबई ७७
(१५) **बबन प्रभु**, ३१६ हेमराज वाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २
(१६) **ग. कृ. वोडस**, १३ सिटी रोड, मुंबई ६
(१७) **रमेश चौधरी**, २२ खोताची वाडी, गिरगांव, मुंबई ४
(१८) **यशवंत देव**, रामदासभुवन, शिवाजीपार्क, दादर, मुंबई २८
(१९) **बाजीराव पिळणकर**, मेजर मिश्रा चाळ, १२ वा रस्ता, सांताक्रूझ पूर्व.
(२०) **राजा पटवर्धन**, फडकेवाडी, गिरगांव, मुंबई ४
(२१) **राजा गोसावी**, १२ गुरुप्रसाद, कोंकणनगर, माहिम, मुंबई १६
(२२) **सुरेश हळदणकर**, हिंदु कॉलनी, दादर, मुंबई २८
(२३) **राम टिपणीस**, नूतन नगर, वांद्रा, मुंबई ५०
(२४) **मनोरमा केंकरे**, अलंकार, पॅरेडाइज सिनेमाजवळ, माहिम, मुं. १६
(२५) सौ. **गोहरबाई राजहंस**, १६६ ए, कॅडल रोड, माहिम बाजार, मुंबई १६
(२६) **सुधीर फडके**, शंकर निवास, शिवाजी पार्क रोड नं. २, दादर, मुंबई २८
(२७) सौ. **मीनाक्षी** (रतन शिरोडकर) शिवकुटी, १० वा रस्ता, खार, मुंबई ५१
(२८) **स्नेहप्रभा प्रधान**, ३ नीलकमल, पेडर रोड, मुंबई ६
(२९) सौ. **सुधा करमरकर**, ४ आय्; राघव वाडी, फ्रेंचब्रीज, मुंबई ७
(३०) श्रीमति **विजया खोटे**, २० निशात, नेपियनसी रोड, मुंबई १६
(३१) डॉ. कु. **ललिता कामेरकर**, ७५ प्रकाश, रानडे रोड, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८
(३२) सौ. **मंगला पर्वते**, झेनफ बिल्डिंग (वरचा मजला), लेडी जमशेटजी रोड, शिवाजी पार्क, हरि निवास जवळ, दादर, मुंबई २८
(३३) **मंगला संझगिरी**, संझगिरी सदन, १७१ गिरगांव रोड, मुंबई ४
(३४) **लीला मेहता**, गणपति निवास, २ रा मजला, कॅडेल रोड, दादर मुंबई २८

(३५) **लता मंगेशकर,** प्रभु कुंज, पेडर रोड, वरळी, मुंबई
(३६) **आशालता पोतदार,** आनंद भुवन, ८८ तेजपाळ रोड, विलेपारलें
(३७) **सौ. सरोज कोठारे,** वॉर्डन कोर्ट, गोवालिया टँक रोड, फोर्जेट हिल, मुंबई
(३८) **ज्योत्स्ना मोहिते,** ८ घोडबंदर रोड, वांद्रा, मुंबई ५०
(३९) **कु. जयश्री शेजवाडकर,** ५३९ माधीबाई हाऊस, परळ व्हिलेज, परळ, मुंबई १२
(४०) **कु. विमल फडके,** पालनजी सोजपाल चाळ (१ ला मजला), पोर्तुगीज चर्च रोड, दादर, मुंबई २८
(४१) **विमल वढावकर,** भडांवाडी, भाईलाल नानालाल बंगला, वर्सोवा रोड, अंधेरी
(४२) **पद्मा चव्हाण,** सी फेस हाऊस, प्लॉट नं. १, वरळी, मुंबई
(४३) **वसुंधरा पौडवाल,** ३८६ मंदोदरी बिल्डिंग, खो. क्र. ३९ (तिसरा मजला), क्विन्स रोड, गिरगांव, मुंबई ४
(४४) **उषा मराठे,** शुभंकरोति, पाली हिल रोड, वांद्रा, मुंबई ५०
(४५) **चित्रा नवाथे,** एच् ३, कोंकण नगर, भंडार गल्ली, मुंबई १६
(४६) **नीला देसाई,** वंदना, प्लॉट क्रमांक ८५, रानडे रोड, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८
(४७) **मनोरमा वागळे,** सारस्वत कॉलनी, शीतळादेवी मंदिर रोड, माहिम, मुंबई १६
(४८) **सुमन मराठे,** पंडितालय, २ रा मजला, चुनाम लेन, लॅमिंग्टन रोड, गिरगांव ४
(४९) **ललिता देसाई,** ७ बनाम हॉल क्रॉस लेन, गिरगांव ४
(५०) **विमल घैसास,** गणपत निवास, हिंदमाता सिनेमा मार्ग, दादर, मुंबई १४
(५१) **सुमंत जोशी,** यमुना, २६ राम मंदिर रोड, विले पारलें, मुंबई ५७
(५२) **अंबर कोठारे,** वॉर्डन कोर्ट, गवालिया टँक रोड, फोर्जेट हिल, मुंबई
(५३) **श्री. शाहीर साबळे,** ११-८३१ महाराष्ट्र हाऊसिंग बोर्ड, परळ टँक रोड, आंबेडकर नगर, मुंबई १५

(५४) श्री. **राजा मयेकर,** कलाकार स्टुडिओ, वीर महाल, भारतमाता सिनेमा समोर, लालबाग, मुंबई १२

(५५) **राम मराठे,** लतिका बिल्डिंग, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर, मुं. १४

(५६) **राजा नेने,** मंगेश भुवन, रेस्ट हाऊस जवळ, सांताक्रूझ, (पूर्व)

(५७) **विनोद जोशी,** जोशी बिल्डिंग, ४ बनाम हॉल क्रॉस लेन, गिरगांव, मुंबई ४

(५८) **वामनराव पटवर्धन,** २।१६ विष्णु प्रसाद, विले पारलें (पूर्व).

(५९) **माधव वाटवे,** दुर्गा व्हिला, दीक्षित रोड, विले पारलें (पूर्व)

(६०) **श्रीकांत मोघे,** द्वारा श्री. **एन्. व्ही. श्रीखंडे,** १६।१६ एच्. आय. आय. हाऊसिंग कॉलनी, कालिना.

(६१) **श्रीपाद नेवरेकर,** १५९ गिरगांव रोड, गोखले बिल्डिंग, मुंबई ४

(६२) **प्रसाद सावकार,** अन्नपूर्णा सदन, महिलाश्रम रोड, माटुंगा १९

(६३) **सुकुमार नागोठकर,** एडनवाला चाळ, खो. क्र. १५७ गोलंदजी हिल रोड, परळ व्हिलेज, मुंबई १२

(६४) **प्रभाकर मुजुमदार,** द्वारा **बॉम्बे लॉज,** न. चिं. केळकर रस्ता, दादर, मुंबई २८.

(६५) **अरविंद देशपांडे,** राधा निवास, २२९ लेडी जमशेटजी रोड, माहिम, मुंबई १६

(६६) **नंदू खोटे,** ५५ डामर लेन, गांवदेवी, मुंबई ७

(६७) **नंदा फडके,** १४२ सी. फडके वाडी, वि. प. रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(६८) **नानू संझगिरी,** १४ बी, खोताची वाडी, वि. प. रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(६९) **गजन जोशी,** विजया कॉटेज, झावबाची वाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २

(७०) **अनंत धुमाळ,** साई कुटीर, १६ वा रस्ता, चेंबूर.

(७१) **विश्वास कुंटे,** शंकर भुवन, १५ वा रस्ता, खार, मुंबई ५२

मुंबईतील सांस्कृतिक कार्य करणाऱ्या संस्था

(१) **अमरहिंद नाट्यमंडळ**, कृष्ण नगर, २ रा मजला, खो. क्रमांक ४८५, सुपारी बाग रोड, परळ, मुंबई १२

(२) **इंडियन पिपल्स थिएटर असोसिएशन**, ८९ हसमन, भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६

(३) **अखिल भारतीय चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु हितवर्धक संस्था चां. का. प्र. ज्ञातिगृह**, राम मारुती रोड, दादर, मुंबई २८

(४) **इंडियन नॅशनल थिएटर**, ९ आगाखान बिल्डिंग, दलाल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(५) **अभिनव शिक्षण संस्था**, ३५९ गिरगांव रोड, मुंबई २

(६) **आदर्श नाट्य मंडळ, द्वारा श्री. के. पी. परांजपे**, ३०|५१० हाऊसिंग बोर्ड क्वार्टर्स, बेंगॉल केमिकल जवळ, वरळी, मुंबई १८

(७) **ब्राह्मण सेवा संघ**, द्वारा श्री. जे. सी. बेडेकर, १० काशी निवास, टिळक रोड, घाटकोपर मुंबई ७७

(८) **बालनाट्य, द्वारा श्री. रत्नाकर मतकरी**, राधा निवास, टिळक रोड, दादर, मुंबई १४

(९) **भारतीय नाट्यमंदिर**, १३ सिरी रोड, मलबार हिल, मुंबई ६

(१०) **दैवज्ञ हितवर्धक समाज**, पद्माबाई ठक्कर रोड, दैवज्ञ ज्ञातिगृह, दादर, मुंबई २८

(११) **डॉकयार्ड ॲमेच्युअर्स ड्रॅमेटिक असोसिएशन**, नेव्हल डॉकयार्ड, लायन गेट, मुंबई १

(१२) **दत्तराज मित्र मंडळी**, ३४३।११८ काळा चौकी रोड, मुंबई १२

(१३) **पाठारे क्षत्रिय वक्तृत्वोत्तेजक समाज**, गांवदेवी मंदीर, गांवदेवी, मुंबई ७

(१४) **गोवा हिंदू असोसिएशन**, १४ त्रिभुवन रोड, गिरगांव, मुंबई ४
,, ,, ,, किंवा ३५८ लॅमिंग्टन रोड, मुंबई ७

(१५) **हिंद कला केंद्र**, बी. डी. डी. ब्लॉक क्रमांक २१, खोली क्रमांक १९–२० वरळी, मुंबई २८

(१६) **जनसेवा मंदिर**, आझाद रोड, जुहू तारा, मुबई क्रमांक ५४

(१७) **जनता केंद्र**, माजगांव, ताडवाडी, बी. आय. टी. चाळ क्र. १ जवळ, सेंटमेरी रोड, मुंबई १०

(१८) **कलाशिखर**, ७४–७५ गंगाधर निवास, गोखले रोड (नॉर्थ), दादर २८

(१९) **मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालय**, नायगांव, मुंबई

(२०) **मुंबई मराठी साहित्य संघ**, डॉ. भालेराव मार्ग, गिरगांव, मुंबई

(२१) **ललितकलादर्श** द्वारा श्री. भालचंद्र पेंढारकर, मुंबई

(२२) **कला तरंग**, कृष्णनिवास, ५८–ए वाळकेश्वर रोड, मुंबई ६

(२३) **क्षत्रिय तरुण संघ**, क्षत्रिय ज्ञाति निवास, क्रमांक १, २२९ चर्नी रोड, गिरगांव ४

(२४) **कलाकार द्वारा श्री. टी. डी. फडणीस**, मंगेश सदन, डी. एल्. वैद्य रोड, दादर २८

(२५) **काळबादेवी ग्रामोन्नति मंडळ (नाट्य शाखा)** ३५ पठाण चाळ, भवानी शंकर रोड, दादर, मुंबई २८

(२६) **कलाविकास**, हेटकरी महाजन वाडी, रानडे रोड, दादर, मुंबई २८

(२७) **कलातरंग–मार्दुगा**–द्वारा रेडिओ फोन कंपनी ७१५ रानडे रोड, दादर २८

(२८) **लालबाग कलापथक**, २४–४० हरीदास मथुरादास चाळ, गणेश लेन, लालबाग, मुंबई १२

(२९) **लिटल थिएटर**, हाजीकासम वाडी, फ्रेंच ब्रिज.

(३०) **लोकमान्य सेवा संघ**, विले पार्ले

(३१) **लोकमान्य नाट्य मंडळ**, सुशीला निवास, सखाराम कीर रोड, माहिम, मुंबई १६

(३२) **महिला कला संगम**, शिक्षा नगर, आर. ३ वि. प. रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(३३) **महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ-नाट्य फेडरेशन,** नायगांव नाट्य मंडळ, दादर, मुंबई १४

(३४) **मित्र समाज,** १७८ चंद्रेश्वर भुवन, सायन रोड, सायन.

(३५) **महाराष्ट्र लेबर वेल्फेअर बोर्ड (नाट्य शाखा) क्लब फेडरेशन,** जांबोरी मैदान, वरळी, मुंबई १८

(३६) **मध्यवर्ति नाट्य मंदिर,** द्वारा श्री. अनंत गडकरी, अंधेरी, मुं. ५८

(३७) **म्युझिकल आर्ट सोसायटी,** बेडेकर सदन, ४४३ लॅमिंग्टन रोड.

(३८) **महाराष्ट्र मित्र मंडळ,** हाऊसिंग बोर्ड कॉलनी, सायन-कोळीवाडा

(३९) **महाराष्ट्र नाट्यमंडळ (शेणई बंधू)** आरोस्कर ब्लॉक क्रमांक ४, दीक्षित रोड, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई ५७

(४०) **महाराष्ट्र कलामंदिर,** ७१।५२ निमवंदा नगर, कॉईन कॉलनी, अंधेरी

(४१) **नाट्यकलोपासक मंडळ,** शांताराम निवास, खो. क्र. १, गोखले रोड उत्तर, दादर, मुंबई २८

(४२) **नाट्य किरण,** २ सरस्वती सदन, तुळशीपाईप रोड, दादर, मुंबई २८

(४३) **नाट्य सहकार,** १० सी हरिनिवास, दादर, मुंबई २८

(४४) **नाट्य निकेतन,** गिरगांव रोड, गोखले बिल्डिंग, गिरगांव, मुंबई ४

(४५) **नाट्योदय,** २३ न्यू प्रधान बिल्डिंग, के. इ. एम्. रोड, परळ, मुं. २८

(४६) **कलाकार मंदिर,** अब्दुल लतीफ बिल्डिंग, खो. क्रमांक २४, २४० ऑर्थर रोड, मुंबई ११

(४७) **रंगायन,** निशात, नेपियनसी रोड, मुंबई

प्रमुख चित्रपट नट व नट्या

(१) **दिलीप कुमार,** ३२ बी-पाली हिल, वांद्रा, मुंबई ५०

(२) **राजकपूर,** देवनार कॉटेज, देवनार, चेंबूर, मुंबई ७१

(३) **ओमप्रकाश,** २९ युनियन पार्क, चेंबूर, मुंबई ७१

(४) **महंमद रफी**, मेरिटा, १९ पाली हिल, वांद्रा, मुंबई ५०
(५) **शेख मुख्तार**, वैद्य मॅन्शन, ताडदेव, मुंबई ७
(६) **नौशाद**, आशियाना, कार्टर रोड, वांद्रा, मुंबई ५०
(७) **धर्मेंद्र**, उडलॅंड, सेंट मार्टिन रोड, वांद्रा, मुंबई ५०
(८) श्रीमती **दुर्गाबाई खोटे**, गुलिस्तान, कफ परेड, कुलाबा, मुंबई ५
(९) **लीला चिटणीस**, ऑखो रागे, वुडलॅंडस्, ईस्ट शीतळादेवी टेंपल लेन, माहीम
(१०) **रत्नमाला पंडित**, दातार मंझिल, कुर्ला–अंधेरी रोड, अंधेरी
(११) **शशिकला जवळकर**, व्हाइट बिल्डिंग, सायन रोड, सायन, मुंबई २२
(१२) **बेगमपारा**, रजतव्हिला, वरळी सी फेस, वरळी, मुंबई
(१३) **शामा**, काशीनाथ बिल्डिंग, दुसरा मजला, खो. क्र. ४ कॅडल रोड, दादर, मुंबई २८
(१४) **कुलदीप कौर**, ७ बंगला, वरसोवा रोड, अंधेरी
(१५) **नरगीस**, चेट्टू मरीन, मरीन ड्राइव्ह, मुंबई
(१६) **निरुपा रॉय**, नारायण सदन, ब्लॉक ६, २११ शिवाजीपार्क, दादर
(१७) **ललिता पवार**, शांत सगुण, चेंबूर, मुंबई;
दस्तूर ब्लॉक्स, नायगांव क्रॉस रोड, दादर, मुंबई १४
(१८) सौ. **सुमति गुप्ते**, C/o श्री. वसंतराव जोगळेकर, ९७ वरळी सी फेस, वरळी, मुंबई
(१९) **शोभना समर्थ**, शहाबाग, पेडर रोड, मुंबई २६
(२०) श्री. **गजानन जहागिरदार**, बी. के. धुरी बंगला, ३७२ कॅडल रोड, दादर, मुंबई २८
(२१) **प्राण**, मजगांव टेरेस, परळ, मुंबई १२
(२२) **पी. जयराज**, ५१५ ए, डिसोजा पी. मॅनशन, कॉलेज रोड, माटुंगा, मुंबई १९
(२३) **पृथ्वीराज कपूर**, ५१२ अ, कॉलेज रोड, व्ही. जे. टी. आय. समोर, माटुंगा, मुंबई १९

(२४) **अब्दुल रशिद कारदार,** जव्हेरमहाल, मरीन ड्राइव्ह, मुंबई
(२५) **कुसुम देशपांडे,** २ रा ग्रीनरस्ता, डॉ. ठाकूर बंगला, सांताक्रूझ

मुंबापुरींतील प्रमुख प्रकाशन संस्था

(१) **निर्णयसागर प्रकाशन,**
निर्णयसागर छापखाना, २६–२८ कोलभाट स्ट्रीट, मुंबई २

(२) **श्री. बा. ल. पाठक प्रकाशन**
जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस, गायवाडी, गिरगांव, मुंबई ४

(३) **तुकाराम पुंडलिक शेट्ये प्रकाशन,** माधवबाग, मुंबई ४

(४) **केशव भिकाजी ढवळे प्रकाशन,**
श्रीसमर्थ भुवन, बनाम हॉल लेन, गिरगांव, मुंबई ४

(५) **जय हिंद प्रकाशन,** १० अे, झावबावाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २

(६) **रामकृष्ण बुकडेपो प्रकाशन,**
प्रार्थनासमाज नाका, गिरगांव, मुंबई ४

(७) **ग. पां. परचुरे प्रकाशन,**
गोरेगांवकर चाळ, सेंट्रल सिनेमाजवळ, गिरगांव, मुंबई ४

(८) **पॉप्युलर बुक डेपो प्रकाशन,**
अबिद हाऊस, लॅमिंग्टन रोड, मुंबई ७

(९) **इंदिरा प्रकाशन,**
राष्ट्रवैभव प्रेस, प्रार्थनासमाज नाका, गिरगांव मुंबई ४

(१०) **लाखाणी बुक डेपो प्रकाशन**
गिरगांव पोर्तुगीज चर्च शेजारीं, गिरगांव, मुंबई ४

(११) **मेजेस्टिक बुकस्टॉल,** गिरगांव नाका, मुंबई ४

(१२) **वोरा आणि कंपनी,**
३ राऊंड बिल्डिंग, काळबादेवी, मुंबई २

(१३) **सागर साहित्य प्रकाशन**
त्रिभुवन रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(१४) **पारिजात प्रकाशन,**
ब्रॉडवे सिनेमा शेजारीं, दादर, मुंबई १४

(१५) **मौज प्रकाशन,**
खटाव वाडी, गिरगांव, मुंबई ४

(१६) **अभिनव प्रकाशन,**
७ अंब्रा सदन, जेरबाई वाडिया रोड, परळ, मुंबई १२

(१७) **ओरिएंटल लाँगमन्स अॅण्ड कं.,**
निकोल रोड, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई १

(१८) **ह. वि. मोटे प्रकाशन,**
३ वेस्ट व्ह्यू, नप्पू रोड, दादर, मुंबई १४

(१९) **ल. गो. परांजपे,**
ज्योत्स्ना प्रकाशन, खोताची वाडी, गिरगांव ४

(२०) **साहित्य रस स्पर्धा प्रकाशन,**
नीतीन मॅनशन, खेतवाडी ७ वी गल्ली, गिरगांव, मुंबई ४

(२१) **एशिया पब्लिशिंग हाऊस,**
कालिकत स्ट्रीट, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई १

(२२) **किताब महाल,**
सोराब हाऊस, २३५ हॉर्नबी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(२३) **राजकमल पब्लिकेशन्स,**
हिमालय हाऊस, हॉर्नबी रोड, मुंबई १

(२४) **मॅकमिलन आणि कंपनी लि.,**
मॅकमिलन बिल्डिंग, २७६ डॉ. दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १

(२५) **मनोरंजन प्रकाशन,**
अभ्यंकर बिल्डिंग, तिसरा मजला, स्लेटर रोड, ग्रँटरोड, ७

केमिस्ट

ज्या औषधी दुकानदारांचीं दुकानें रात्रं-दिवस उघडीं असतात त्यांची नांवें व पत्ते पुढीलप्रमाणें.

(१) **केम्प ॲण्ड कंपनी लिमिटेड**
ताजमहाल हॉटेल शाखा, टे. क्र. २११११६ अपोलो बंदर समोर मुं. १

(२) **केम्प ॲण्ड कंपनी लिमिटेड**
खंबाला हिल शाखा, टे. क्र. ४१४५४ केम्पस् कॉर्नर, मुं. २६

(३) **केडी ॲण्ड कंपनी**
नागपाडा कॉर्नर, केडी बिल्डिंग, बेलासिस रोड, भायखळा मुं. ८
टे. क्र. ४१०२३

(४) **जॉन्सन ॲण्ड कंपनी**
हिल रोड, वांद्रें मुं. ५० टे. क्र. ८८३७९

(५) **मदन सन्स ॲण्ड कंपनी**
मदन हाऊस ६७ ह्युजिस रोड, मुं. ७. टे. क्र. ४२५०८

(६) **माऊण्ट मेडिकल स्टोअर्स**
२१५ माऊण्ट रोड, माझगांव मुंबई २६

(७) **नोनल केमिस्ट**
हरकिसनदास हॉस्पिटल बिल्डिंग, प्रार्थना समाज, गिरगांव मुं. ४

(८) **वांद्रा मेडिकल स्टोअर्स**
१३९ हिल रोड, वांद्रा मुंबई ५० टे. क्र. ८९५५७

(९) **डॉ. सादिब सिंग ॲण्ड सन्स**
वीर नरिमन रोड, मुंबई १ टे. क्र. २४५४४८

(१०) **हिलवे ड्रग स्टोअर**
खबाला हिल मुंबई २६ टे. क्र. ४२७७३

(११) **पॅरेडाइज स्टोअर्स ॲण्ड रेस्टॉरंट**
लेडी जमशेटजी रोड, मुंबई १६ टे. क्र. ६२८७४

(१२) **रॉयल केमिस्ट**—किन्स रोड, मुंबई १ टे. क्र. २४१८९७

पाषाणांत साकार झालेलें स्वप्न

एकाच दगडांतून कोरून काढलेलें एक प्रचंड शिल्प म्हणून वेरूळ येथील कैलास मंदिर जगांत विख्यात आहे.

महाराष्ट्रांतील प्रवाशांच्या आवडीचीं इतर कित्येक स्थळें एस्. टी. च्या नेहमींच्या अगर सहलीच्या खास गाड्यांनीं विनासायास पहाता येतात. सहलीकरितां आणि निसर्गरम्य सफरींकरितां आपल्यासाठीं प्रासंगिक करारानें एस्. टी. च्या गाड्या पण उपलब्ध आहेत. शैक्षणिक सहलीकरितां विद्यार्थ्यांना सवलती देण्यांत येतात.

एस्.टी. गाडीतून केलेला प्रवास म्हणजे सुखकारक व आल्हादकारक अनुभवच होय.

अधिक माहितीकरितां कृपया आपल्या नजिकच्या एस्. टी. ऑफिसकडे अथवा डेप्युटी जनरल मॅनेजर (ट्रॅफिक), महाराष्ट्र स्टेट रोड ट्रान्स्पोर्ट कॉर्पोरेशन, महाराष्ट्र वाहतूक भवन, मुंबई ८ (फोन: ७००८१) यांच्याकडे चौकशी करा.

महाराष्ट्र स्टेट रोड
ट्रान्स्पोर्ट कॉर्पोरेशन
महाराष्ट्र वाहतूक
भवन, मुंबई ८.

तमाशा-महाराष्ट्राची लोकप्रिय लोककला

इतिहासप्रसिद्ध अहमदनगर किल्ला जेथें बेचाळीसच्या चळवळींत पं. नेहरूंसह अनेक स्थानबद्ध होते.

साहित्य-संगीतानें नटलेला
विद्या-वैभवाचें माहेरघर

महाराष्ट्र

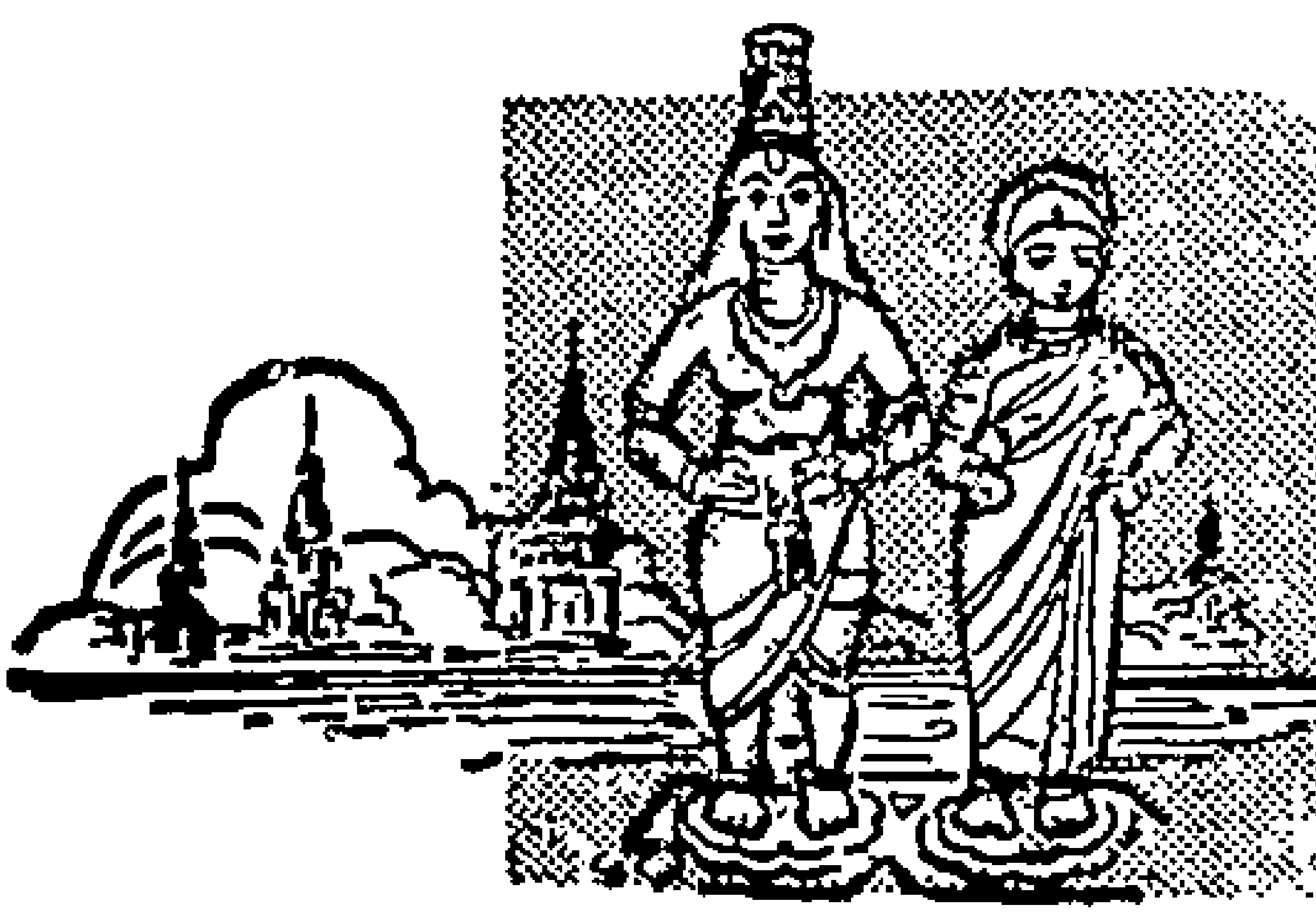

पंढरपूरच्या विठ्ठल रखुमाईच्या मूर्ति. चंद्रभागेच्या तीरावरील पंढरपूर क्षेत्र.

भारताचा कणा असें जें

महाराष्ट्र राज्य

त्याची सफर करा.

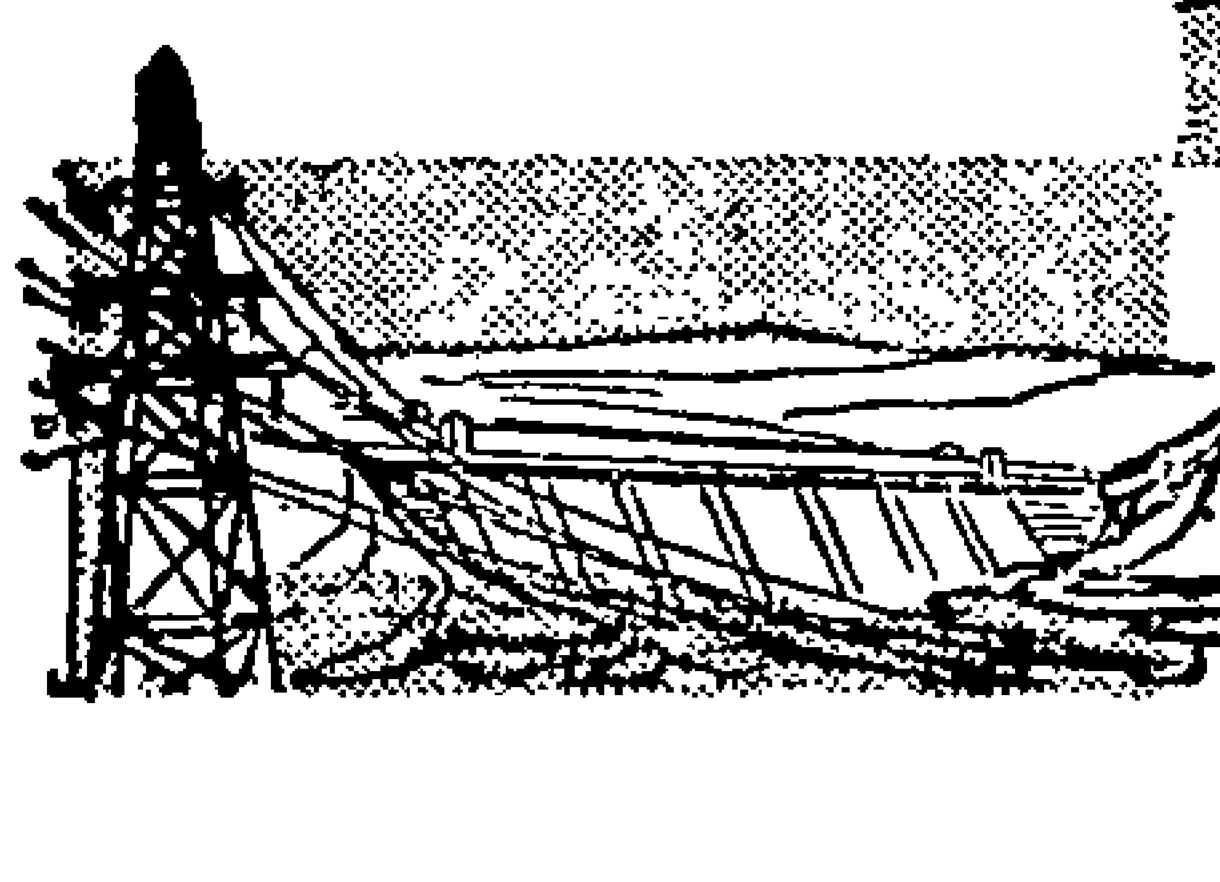

महाराष्ट्राचें स्वरूप बदलून टाकणारी कोयना योजना.

अजंठा येथील जगप्रसिद्ध लेणी

DIRECTOR OF PUBLICITY, GOVERNMENT OF MAHARASHTRA, BOMBAY

प्रसिद्धी संचालक : महाराष्ट्र सरकार, मुंबई

प्रवासी बन्धूंनो... आपलें सहकार्य

गाडींत लागणारी

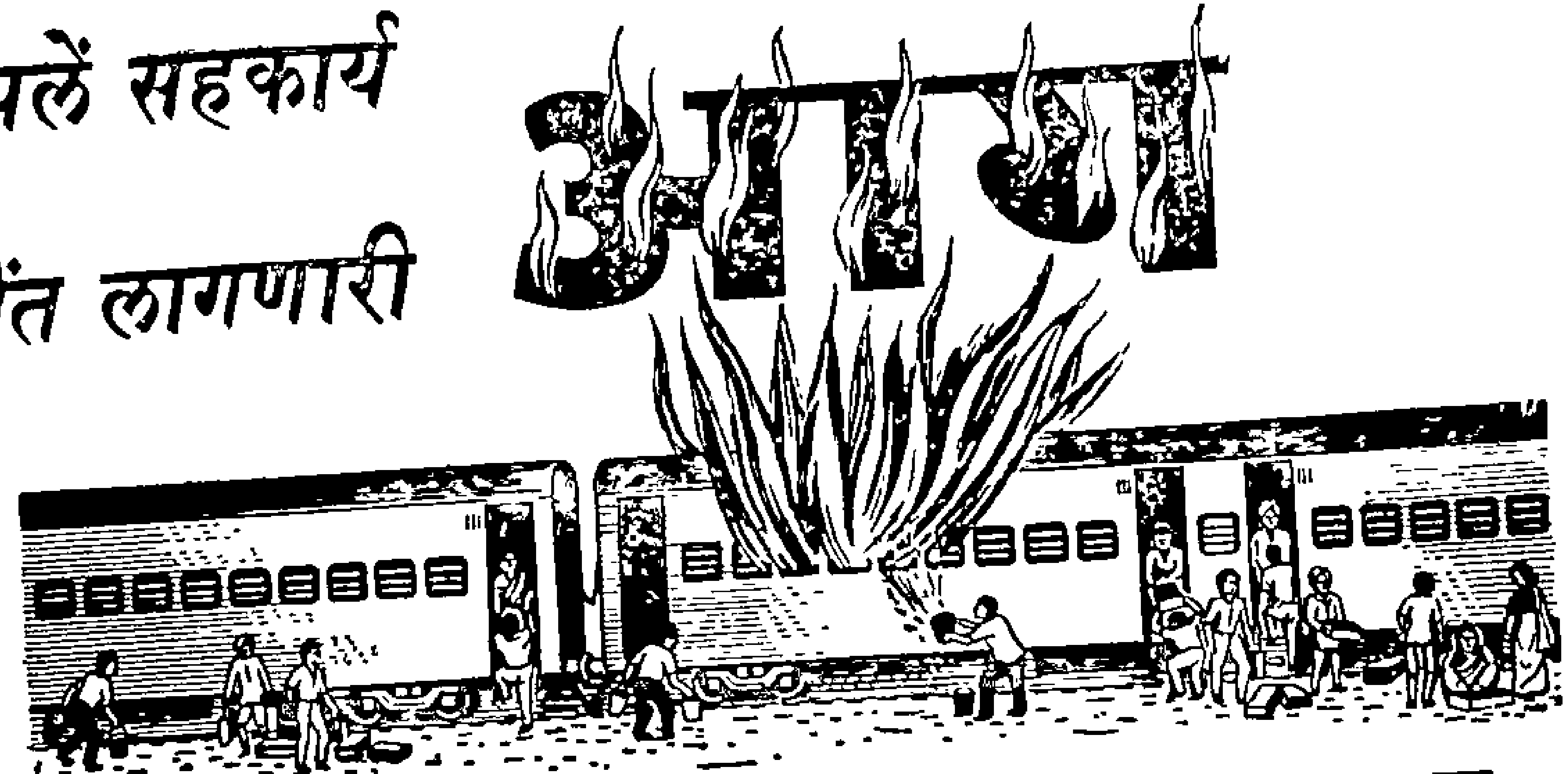

टाळूं शकेल.

निर्देशित

आगप्रतिबन्धक नियमांचें

पालन करा.

पेटती सिगरेट
फेकण्यापूर्वी विझवा
किंवा राखदाणीचा
(ॲश ट्रे) उपयोग करा.

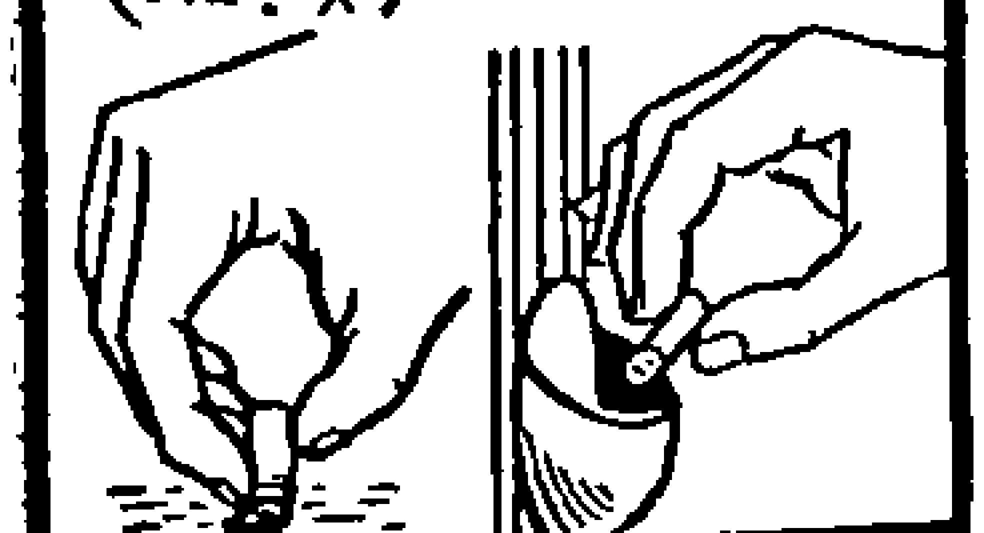

डब्यांत स्टोव्ह
पेटवूं नका.

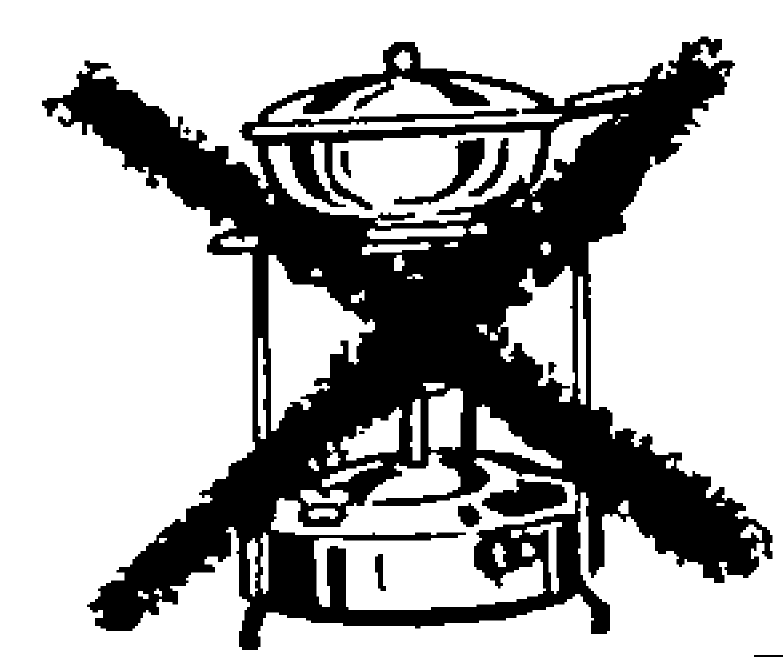

आपल्या सामानांत
ज्वालाग्राही पदार्थ
नेऊं नका.

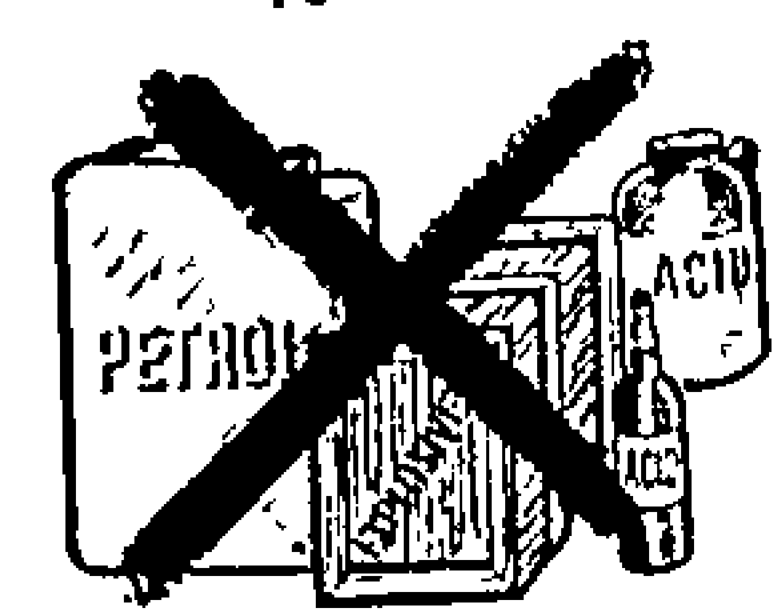

प्रवासांतील सुरक्षिततेच्या हेतूने मध्य रेल्वे द्वारा प्रकाशित

MARATHI

मेंदूच्या विकारांचे तज्ज्ञ डॉक्टर्स

(१) डॉ. **ए. डी. भरूचा**, दवाखाना–२५१ डी. नौरोजी रोड, मुंबई १, निवास–१२५ वुड हाऊस रोड, कुलाबा, मुंबई ५

(२) डॉ. **पी. सी. चंदानी**, ५७ सैफी मंझिल, लेडी जमशेटजी रोड, मुंबई १६

(३) डॉ. **विजय डी. दफ्तरी**, लोबो मॅनशन, खिस्त चर्च रोड, मुंबई ८; किंवा ५३४ सँडहर्स्ट ब्रिज, मुंबई ७

(४) डॉ. **बी. जे. डमरी**, लॉड हाऊस, क्वीन्स रोड, मुंबई ४

(५) डॉ. **एच्. एम्. दस्तूर**, हॅमटन कोर्ट, कुलाबा, मुंबई ५

(६) डॉ. **अनील डी. देसाई**, दवाखाना–५३४ सँडहर्स्ट ब्रिज, मुंबई ७. निवास–रतनकर ब्लॉक्स्, इंद्रजीत रोड, मुंबई ६

(७) डॉ. **मेनीनो डिसोझा**, दवाखाना–माऊंट रोड, मुंबई १० किंवा जी. पी. ओ. समोर, इंडिया हाऊस, मुंबई १
निवास–३३ नेसबिट रोड, मुंबई १०

(८) डॉ. **गजेंद्र सिंह**, सनबिम, पेडर रोड, मुंबई २६

(९) **आर्. जी. गिंडे**, दवाखाना–ब्रिज कँडी हॉस्पिटल, मुंबई २६
निवास–मफतलाल पार्क, भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६

(१०) डॉ. **व्ही. पी. मोंडकर**, पार्वती कृपा, २०० शिवाजी पार्क रोड क्र. ५, मुंबई १६; किंवा भूमती निवास, ३ री निकदबरी लेन, मुंबई ४

(११) **नौशेर एच्. वाडिया**, बेन नेव्हिस, भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६. किंवा १९ अलमौंट रोड, मुंबई २६

क्षय रोगाचे तज्ज्ञ डॉक्टर्स

(१२) डॉ. **डी. एस्. परिजा**, दवाखाना–गझदर हाऊस, गिरगांव रोड, मुंबई २. निवास–दि बेकन, बॅकबे रेक्लमेशन, मुं. १

(१३) डॉ. **आर्. जी. बिलिमोरिया**, थोबर्न हाऊस, अपोलो बिल्डिंग, मुंबई १; किंवा वाशिमल बिल्डिंग, चर्नी रोड, मुंबई ७

(१४) डॉ. **एम्. जी. चिनवाला**, ७८ महमदअली रोड, मुंबई ३.

(१५) डॉ. **एम्. डी. देशमुख,** स्टेडियम हाऊस, वीर नरीमन रोड, मुंबई १; किंवा फेअर व्ह्यू, रिज रोड, मुंबई ६
(१६) डॉ. **एम्. एस्. कावराणा,** चेट्टू विंडसर, चर्च गेट, मुंबई १. किंवा वरळी क्लिनिक, न्यू प्रभादेवी रोड, मुंबई २६.
(१७) डॉ. **टी. बी. मास्टर,** डी. १९, ताराबाग इस्टेट, चर्नी रोड, मुंबई ४.
(१८) डॉ. **एस्. एन मिस्त्रा,** वेस्टर्न रेल्वे हॉस्पीटल, डिलाईल रोड, मुबई १२
(१९) सौ. **सुंद्री मिरचंदानी,** ५३४ सँडहर्स्ट ब्रिज, मुंबई ७
किंवा २१८ सायन रोड (पूर्व) सायन, मुंबई २२
किंवा नंद कुटीर, पी. डी. आलमिडा रोड समोर, मुंबई ५०
(२०) डॉ. **रघुभाई एम्. पटेल,** २०३ वाळकेश्वर रोड, मुंबई ६
(२१) डॉ. **पी. वाय्. फडके,** आनंदधाम, ब्राह्मणवाडी, कुर्ला, मुंबई ७०
(२२) ,, **एन्. बी. शहा,** मोदी चेंबर्स, फ्रेंच ब्रिज, मुंबई ४
(२३) डॉ. **सुरेश डी. स्टोअर,** इंडिया ग्लोब चेंबर्स, बोरीबंदर, मुंबई १ निवास-१२ स्लिटर रोड, ग्रँट रोड, मुंबई ७
(२४) डॉ. **डब्ल्यू. डी. सुलाखे,** २५ न्यू क्विन्स रोड, मुंबई ४ किंवा २४ व्हिन्सेन्ट स्केअर, मुंबई १४
(२५) **एस्. एस्. उग्रणकर,** लक्ष्मी बिल्डिंग, पी. मेहता रोड, मुंबई १ किंवा राम महाल, डी. वाच्छा रोड, मुंबई १

कातडीच्या रोगाचे तज्ज्ञ डॉक्टर्स

(२६) डॉ. **डी. जी. देसाई,** भांडारकर रोड, माटुंगा १९
(२७) डॉ. **होमी ए. चोक्सी,** स्टॅंडर्ड बिल्डिंग, दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १
(२८) डॉ. **शरद देसाई,** हरजीवनदास इस्टेट, ब्रॉडवे सिनेमाजवळ, दादर, मुं. १४
(२९) डॉ. **एम्. डब्ल्यू. धुरंधर,** २५ न्यू क्विन्स रोड, मुंबई ४ निवास-अमरभवन, फ्रेंच ब्रिज मुंबई ७

(३०) डॉ. **जॉर्ज आर्. फर्नांडीस**, अबुबकर बिल्डिंग, कुलाबा कॉजवे, मुंबई १

(३१) डॉ. **जेम्स सी. फर्नांडीस**, वाय. एम. सी. ए. बिल्डिंग, लॅमिंग्टन रोड, मुंबई ४

(३२) **एस्. एल्. कल्याणपूर**, मेट्रोपोलिटिन बिल्डिंग, दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १

(३३) डॉ. **एच्. ए. मणियार**, कोमिशार्ट बिल्डिंग, हॉर्नबी रोड, मुंबई १

(३४) डॉ. **बी. व्ही. मढेकर**, जीवादेवशी निवास, रानडे रोड, दादर २८ किंवा शारदाश्रम, भवानीशंकर रोड, दादर २८

(३५) डॉ. **एस्. जे. यावलकर**, पूर्णिमा, कुलाबा कॉजवे, मुंबई ५

नाक, कान, घसा यांच्या विकारांचे तज्ज्ञ डॉक्टर्स

(३६) डॉ. **एन्. के. आपटे**, सुखसागर, ह्यूजेस रोड, मुंबई ७

(३७) ,, **सी. बी. भरुचा**, ईस्ट अ‍ॅण्ड वेस्ट कोर्ट, कुलाबा कॉजवे १

(३८) डॉ. **आर्. टी. देसाई**, लॉड मॅनशन, २१ किन्स रोड, मुंबई ४

(३९) ,, **के. सी. गद्रे**, २१ गोविंदजी केणी रोड, दादर, मुंबई १४

(४०) डॉ. **आर्. आर्. गणात्रा**, अलका, बी. रोड, चर्चगेट, मुंबई १

(४१) **पी. पी. कर्णिक**, पाटकर ब्लॉक, घोडबंदर रोड, मुंबई ५०

(४२) **प्रमोद कोठारे**, बेन नेव्हिस, भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई २६

(४३) **एस्. आर्. रेगे**, २ डॉ. भाजेकर हॉस्पीटल, भाजेकर स्ट्रीट, मुंबई ४

स्त्रीरोगचिकित्सक

(४४) डॉ. **वाय्. एन्. अजिंक्य**, अजिंक्य मॅनशन, ह्युजेस रोड, हार्वे रोड जंक्शन, मुंबई ७

(४५) डॉ. **एम्. डी. अमोणकर**, ५३४ सॅडहर्स्ट ब्रीज, मुंबई ७

(४६) ,, **बी. व्ही. आरोसकर**, उषा बिल्डिंग, गोखले रोड, दादर २८

(४७) ,, **कु. महाश्वेता भट**, नॅशनल लायब्ररी रोड, मुंबई ५०

(४८) ,, **लीला घडफळे**, ७९ अनंत पाटील रोड, दादर २८

(४९) ,, **कु. कुसुम जोशी**, ब्राह्मण वाडा रोड, माटुंगा १९

(५०) ,, **सुरेंद्र गांधी**, गांधी रोड, घाटकोपर, मुंबई ७७
(५१) ,, **सौ. कुमुदिनी गुप्ते**, लेडी हार्डिंज रोड, माहिम १६
(५२) ,, **कु. जे. झिराड**, कल्पना, दहीसर रोड, दहीसर (पश्चिम)
(५३) ,, **सुमती कानिटकर**,
बॉम्बे कोऑपरेटिव्ह हाऊसिंग सोसायटी, सायन.
(५४) ,, **चंद्रकांत करंडे**, ७० ह्युजेस रोड, मुंबई ७
(५५) ,, **जयबाला कीर्तने**, २५ न्यू क्वीन्सरोड, मुंबई ४
(५६) ,, **बी. एन्. पुरंदरे**, ४ चौपाटी, मुंबई
(५७) ,, **एम्. एस्. तळवलकर**, १६ न्यू क्विन्स रोड, ऑपेराहाऊस, ४
(५८) ,, **एच्. व्ही. टिळक**, ३२१ राजाराममोहन रॉय रोड, मुंबई ४

नाट्यगृहें

(१) **रंगभवन**, क्रूकशँक रोड, धोबीतलाव, मुंबई १
(२) **बिर्ला मातोश्री सभागार**, मरीनलाइन्स, धोबीतलाव, मुंबई १
(३) **पाटकर सभागृह**, एस्. एन्. डी. टी. कॉलेज हॉल, मरीनलाइन्स
(४) **कावसजी जहांगीर हॉल**, म्युझियम समोर, मुंबई १
(५) **भारतीय विद्याभवन**, ह्युजेस रोड, चौपाटी.
(६) **साहित्य संघ मंदिर**, डॉ. भालेराव मार्ग, गिरगांव, मुंबई ४
(७) **भांगवाडी थिएटर**, प्रिन्सेस स्ट्रीट, काळबादेवी.
(८) **राणीचा बाग खुलें नाट्यगृह**, राणीचा बाग, भायखळा.
(९) **डॉ. शिरोडकर हॉल**, शिरोडकर हायस्कूल, परळ, मुंबई १२
(१०) **दामोदर हॉल**, परळ.
(११) **डॉ. टागोर नाट्यगृह**, प्रभादेवी.
(१२) **शिवाजी स्मारक मंदिर**, न. चिं. केळकर रोड, दादर.
(१३) **बालमोहन विद्यामंदिर**, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई २८
(१४) **ब्राह्मण सहाय्यक संघ सभागृह**, शिवाजी पार्क, दादर २८
(१५) **हरि महादेव वैद्य हॉल**, पद्माबाई ठक्कर रोड, दादर, मुंबई २८
(१६) **किंग जॉर्ज हायस्कूल हॉल**, हिंदू कॉलनी, दादर, मुंबई १४
(१७) **षण्मुखानंद हॉल**, गांधी मार्केट, किंगसर्कल, माटुंगा

(१८) बालगंधर्व नाट्यगृह, वांद्रा.
(१९) रंगमंदिर, नायगांव बंबखान्याजवळ, दादर, मुंबई १४
(२०) जयहिंद कॉलेज हॉल, चर्चगेट.
(२१) किशनचंद चेलाराम कॉलेज हॉल, चर्चगेट.
(२२) पोतदार कॉमर्स कॉलेज हॉल, माटुंगा
(२३) तेजपाळ ऑडिटोरियम, गोवालिया टँक
(२४) सुंदराबाई हॉल, मरिनलाइन्स्

बृहन्मुंबईतील प्रमुख पुस्तकालयें व वाचनालयें

(१) एशियाटिक सोसायटी ऑफ बॉम्बे, टाऊन हॉल, मुंबइ १
(२) ब्लॅव्हाटस्की लॉज लायब्ररी,
ब्लॅव्हाटस्की लॉज, फ्रेंज ब्रिज, मुंबई ७
(३) बॉम्बे केरळीय समाज लायब्ररी अँण्ड फ्री रीडिंग रूम,
हिंदुकॉलनी, २ री गल्ली, दादर, मुंबई १४;
केरळभवनम्, १६ ए, ब्राह्मणवाडा रोड, किंगसर्कल, माटुंगा, मुं. १९
(४) बॉम्बे युनिव्हर्सिटी लायब्ररी, मेयोरोड, फोर्ट, मुंबई १
(५) ब्रिटिश इन्फर्मेशन सर्व्हिस,
मर्कंटाइल बँक बिल्डिंग, महात्मा गांधी रोड, मुंबई १
(६) चुनिलाल श्रॉफ लायब्ररी फॉर कॉलेज स्टुडंटस्,
सर विठ्ठलदास चेंबर्स, १६ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १
(७) डेव्हिड ससून लायब्ररी अँण्ड रीडिंग रूम,
१५२ महात्मा गांधी रोड, मुंबई १
(८) डॉ. एच्. डी. कांगा मेमोरियल लायब्ररी,
ब्रेबोर्न स्टेडियम (नॉर्थ स्टँड) वीर नरीमन रोड, मुंबई १
(९) जमशेटजी नसरवानजी पेटीट इन्स्टिट्यूट,
३१२ दादाभाई नौरोजी रोड, मुंबई १
(१०) के. आर्. कामा ओरिएंटल इन्स्टिट्यूट लायब्ररी,
१३६ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(११) **कर्नाटक फ्री रीडिंग रूम ॲण्ड लायब्ररी,**
४६ वीर नरीमन रोड, मुंबई १

(१२) **महाराष्ट्र मित्र मंडळ लायब्ररी ॲण्ड फ्री रीडिंग रूम,**
सरस्वति बिल्डिंग, गव्हर्नमेंट गेट रोड, लालबाग, मुंबई १२

(१३) **मूळजीभाई जीवराज खोजा जनरल रीडिंग रूम ॲण्ड लायब्ररी,** ९ दोन ताड, क्रॉसलेन, खडक, मुंबई ९

(१४) **मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय,** (संदर्भशाखा)
१७२ नायगांव क्रॉस रोड, मुंबई १४

(१५) **मुन्शी सरस्वति मंदिर ग्रंथागार,**
भारतीय विद्याभवन, चौपाटी रोड, मुंबई ७

(१६) **पीपल्स फ्री रीडिंग रूम ॲण्ड लायब्ररी,**
रॅव्हलीन स्ट्रीट, दादाभाई नौरोजी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(१७) **सान्ताक्रूझ मल्याळी समाज लायब्ररी ॲण्ड फ्री रीडिंग रूम,**
१४ एअर व्ह्यू, वाकोला, सांताक्रूझ, मुंबई ५५

(१८) **श्रीमान मुनि महाराज श्री मोहनलालजी जैन सेंट्रल लायब्ररी ॲण्ड संस्कृत पाठशाळा,**
माधवबागजवळ, मुंबई ४

(१९) **टाटा इन्स्टिटयुट ऑफ फंडामेंटल रिसर्च लायब्ररी,**
कुलाबा, मुंबई ५

(२०) **टाटा इन्स्टिटयुट ऑफ सोशल सायन्सेस् लायब्ररी,**
सायन–ट्रॉम्बे रोड, चेंबूर, मुंबई ७१

(२१) **थिऑसॉफी कंपनी (इंडिया) प्रायव्हेट लिमिटेड,**
४० न्यू मरीन लाइन्स, मुंबई १

(२२) **ट्रेडमार्कस् रजिस्ट्री लायब्ररी,**
सेन्ट्रल गव्हर्नमेंट बिल्डिंग, क्विन्स् रोड, मुंबई १

(२३) **युनायटेड स्टेटस् इन्फर्मेशन सर्व्हिस,**
"इन्टरनॅशनल", १६ क्विन्स रोड इस्टेट, मुंबई १

मुंबापुरींत प्रसिद्ध होणारीं दनिकें, साप्ताहिकें व मासिकें

दैनिकें

(१) टाइम्स् ऑफ इंडिया,
(२) नवभारत टाइम्स्,
(३) महाराष्ट्र टाइम्स् ,
(४) दि इव्हिनिंग न्यूज ऑफ इंडिया, } टाइम्स ऑफ इंडिया बिल्डिंग, हॉर्नबी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(५) नवशक्ति,
(६) फ्री प्रेस जर्नल,
(७) जनशक्ति
(८) फ्री प्रेस बुलेटीन } दास चेम्बर्स, २१ दलाल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(९) लोकसत्ता,
(१०) दि इंडियन एक्सप्रेस, } न्यूज पेपर हाऊस, ससून डॉक, कुलाबा, मुंबई ५

(११) मुंबई समाचार, रेड हाऊस, पारसी बझार स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(१२) नवाकाळ,
(१३) संध्याकाळ, } नवाकाळ कार्यालय, शेणवी वाडी, खाडिलकर रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(१४) अफतब (उर्दू), मस्तान टॅंक, क्रॉस लेन, मुंबई

(१५) मराठा,
(१६) सांज मराठा, } मराठा कार्यालय, शिवशक्ति, ॲनी बेझंट रोड, वरळी

(१७) हिलाल (उर्दू), न्यू चिंचबंदर रोड, मुंबई ९
(१८) इन्किलाब (उर्दू), इंपिरीयल मॅनशन, रिपन रोड, मुंबई ८
(१९) इकबल (उर्दू), रिपन हाऊस, रिपन रोड, मुंबई ८
(२०) जामे जमशेद, बॅलार्ड इस्टेट, मंगलोर स्ट्रीट, फोर्ट मुंबई १
(२१) जन्मभूमि, जन्मभूमि भवन, घोगा स्ट्रीट, फोर्ट मुंबई १
(२२) खिलाफत, खिलाफत हाऊस, भायखळा, मुंबई २७
(२३) कोलडेली, टर्फ प्रेस, त्रिभुवन रोड, गिरगांव मुंबई ४
(२४) लखपती, विठ्ठलभाई पटेल रोड, मुंबई ४
(२५) विश्वामित्र (हिंदी), नोबल चेंबर्स, १ ला माळा, पारसी बझार स्ट्रीट, मुंबई १

साप्ताहिकें

(१) इलस्ट्रेटेड वुइकली ऑफ इंडिया, } टाइम्स् आफ इंडिया बिल्डिंग,
(२) धर्मयुग } हॉर्नबी रोड, फोर्ट, मुंबई १

(३) भारत ज्योति, २१ दलाल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(४) दि संडे स्टँडर्ड, न्यूज पेपर हाऊस, ससून डॉक, कुलाबा ५

(५) ॲटम, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(६) करंट, मेहेर हाऊस, १५ कावसजी पटेल स्ट्रीट, मुंबई १

(७) इव्हज् विकली, सांजवर्तमान प्रेस, अपोलो स्ट्रीट

(८) अजमल, प्रिन्सेस स्ट्रीट, जे. जे. हॉस्पीटल जवळ, मुंबई

(९) आवाज, १३ हमाम स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(१०) बेगम, ओल्ड व्हिक्टोरिया मिल्स कंपौंड, मुंबई ७

(११) धनुर्धारी, रुक्मिणी निवास, मोरबाग रोड, मुंबई १४

(१२) आलमगीर, त्रिभुवन रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(१३) प्रवासी, जन्मभूमि चेंबर्स, घोगा स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(१४) कैसरे-हिंद, कैसर चेंबर्स, टाऊन हॉल समोर, मुंबई १

(१५) ब्लिटझ्, १७-१७ पटेल हाऊस, कावसजी पटेल स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

(१६) मार्मिक, ७७ ए, रानडे रोड, शिवाजी पार्क, मुंबई २८

मासिकें

(१) वसंत, बॉनी बिल्डिंग, ८७ चर्नी रोड, गिरगांव पोलिस कोर्टासमोर, मुंबइ ४

(२) सत्यकथा, मौज प्रिंटिंग प्रेस, खटाववाडी, गिरगांव, मुंबई ४

(३) दीपलक्ष्मी, झावबाची वाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २

(४) यशवंत, रुक्मिणी निवास, मोरबाग रोड, दादर, मुंबई १४

(५) दीपावली, दलाल आर्ट स्टुडिओ, केनेडी ब्रीज, गिरगांव ४

(६) संजय } डहाणूकर इस्टेट, तुळशी पाईप रोड, दादर, मुंबई २८
(७) अनुराधा }

अनुक्रम....३८०३९ दि: ....
वर्गांक ....३८०३.... नों. दि ....

(८) सारिका } टाईम्स ऑफ इंडिया बिल्डिंग, हार्नबी रोड, फोर्ट, मुंबई १
(९) पराग }

(१०) सेविका, काँग्रेस सेविका दल, काँग्रेस हाऊस, विठ्ठलभाई पटेल रोड, मुंबई ४

(११) वीणा, १८० गायवाडी नाका, गिरगांव रोड, मुंबई ४

(१२) दर्यावर्दी, २६-२८ कोलभाट लेन, मुंबई २

(१३) सरगम, अडवानी चेंबर्स, ५ वा मजला, फेरोजशहा मेहता रोड, मुंबई १

(१४) ललना, शामसुंदर, वसुधा, रुक्मिणी निवास, मोरबाग रोड, दादर १४

(१५) ग्रामविकास, सचिवालय, मुंबई १

(१६) रंभा-हेर, ओम प्रिंटिंग प्रेस, वायली स्ट्रीट, आग्रीपाडा, मुंबई

(१७) नंदा, वॉकर बिल्डिंग, (चौथा मजला) त्रिभुवन रोड, गिरगांव, मुंबई ४

(१८) नवनीत, ३४१ ताडदेव मुंबई ७

मुंबापुरीच्या परिसरांत

• घारापुरीचीं लेणीं

मुंबईपासून सुमारें सात मैलांवर अपोलो बंदराच्या ईशान्येस मुंबईच्या परिसरांत जीं कांहीं प्रेक्षणीय स्थळें आहेत, त्यांपैकीं एक प्रमुख असें स्थळ आहे. त्या स्थळाचें नांव आहे एलिफंटा. घारापुरी असेंही त्यास म्हणतात. येथें खडकांत खोदलेल्या मूर्ति आहेत. भाऊच्या धक्क्यावरून येथें जाण्यासाठीं ठराविक वेळीं बोटी सोडण्यांत येत असतात. बोटीच्या प्रवासाला साधारण सवा ते दीड तास लागतो. बोट थांबते त्या जागेपासून सुमारें अडीच मैल वाट चालावी लागते. एलिफंटा लेण्याचा घेर सुमारें एक मैल असून तें समुद्रसपाटीपासून ३५० फूट उंचीवर आहे आणि ताड, चिंच इ. वृक्षांनीं हा डोंगरविभाग गजबजून गेलेला आहे. यामुळें प्रवाशांचें मन येथल्या वनश्रीवैभवामुळें उल्हसित होतें. या लेण्याच्या डोंगरावरून दूरवरचा आसमंत भाग अतिशय रम्य दिसतो. सागराचा सुखमय प्रवास, शीतल वारे, सुंदर

वनश्री, भव्योदात्त कारागिरी आणि अप्रतिम शिल्पसौंदर्य यामुळें घारापुरीचीं लेणीं हें रसिक मुंबईकरांचें व परस्थ पाहुण्यांचें फार मोठें आकर्षण आहे.

या लेण्याच्या डोंगरावर एका खडकाला प्रचंड हत्तीचें रूप देण्यांत आलेलें होतें. त्यावरून सोळाव्या शतकांत या बेटावर धुडगूस घालणाऱ्या पोर्तुगीजांनीं या बेटाला एलिफांत (हत्ती) असें नांव दिलें होतें. तेंच नांव एलिफंटा या उच्चारांत पोर्तुगीजांनंतर या भागावर आपली सत्ता बसविणाऱ्या ब्रिटिशांनीं रूढ केलें व आजही तेंच कायम आहे. मात्र या बेटावरील दगडी हत्तीचें धूड राणीच्या बागेंत आणण्यांत आलेलें असून तें तेथें प्रिन्स आलबर्ट म्यूझियमच्या डाव्या बाजूला बाहेर उघड्यावर ठेवण्यांत आलेलें आहे.

घारापुरीचें हें लेणें एका प्रचंड खडकांतून कोरलेलें आहे. त्यांतली जगप्रसिद्ध त्रिमूर्ति, हें ब्रह्मा, विष्णु, महेश हीं जशीं तीन रूपें आणून दत्तात्रेयाची कल्पना केलेली आहे, तिलाच निराळें परंतु तात्त्विक स्वरूप देऊन उत्पत्ति, स्थिति व लय यांवर नियंत्रण ठेवणाऱ्या देवदेवेश्वराचें प्रतीक कल्पिलेलें आहे. ही भव्य मूर्ति सुमारें २० फूट उंचीची असून तींत फक्त छाती, खांदे व शिरें एवढाच समावेश होतो. या त्रिमूर्तींत महादेवाला विशेष प्राधान्य देण्यांत आलेलें असून इतर मूर्तींना गौण स्थान आहे. यावरून ही मूर्ति घडविणारा शैवपंथी असावा. भारत सरकारनें पोस्टाच्या तिकिटावर छापण्यासाठीं निवडलेलें चित्र याच त्रिमूर्तीचें होतें.

या त्रिमूर्तीसमोर एक मोठा सभामंडप असून त्यांत पुराणांतील आणखी कित्येक प्रसंगांच्या लहान-मोठ्या मूर्ति आहेत. परंतु आतां बहुतेकांची नासधूस झालेली आहे. येथल्या कौशल्यपूर्ण कोरीव कामाचा निर्मितिकाल आठवें शतक असा मानण्यांत येतो. ज्या देवळांत या त्रिमूर्तीची मुख्य मूर्ति आहे, त्या देवळाची लांबी १३० फूट असून रुंदी १२० फूट आहे व मूर्तीच्या डाव्या व उजव्या हातास समांतर असे दोन आकार आहेत.

आरे दूध वाडी

मुंबईच्या उत्तरेस वीस मैलांवर असलेल्या आरे गांवाकडे सुमारें १५ वर्षांपूर्वी कुणी ढुंकूनही पहात नसे. त्या वेळीं तिथें मुळीं वस्तीसुद्धां नव्हती. पण आज हें गांव म्हणजे भारतांतील सर्वांत मोठें आणि सर्वांत आधुनिक

असें डेअरी–शेत होऊन राहिलें आहे. कदाचित क्षेत्र आणि गुण या बाबतींत त्याचा सबंध जगांतही पहिला क्रमांक लागेल.

महाराष्ट्र सरकार आणि खाजगी व्यक्ति यांच्या सहकारी प्रयत्नानें आरे येथील दूधवाडी १९४९ सालीं राज्यसरकारच्या वतीनें सुरू करण्यांत आली. या नमुनेदार वाडींत दूध तापवून थंड करण्याची आणि डेअरीस लागणारी इतर आधुनिक यंत्रसामुग्री बसविण्यांत आलेली आहे. तापवून थंड केलेलें स्वच्छ व पुष्टिकारक दूध बाटल्यांत भरून तें मुंबईच्या ५ लाख नागरिकांना योग्य भावांत पुरविलें जातें. तीन कोटी रुपयांची ही योजना म्हणजे राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय सहकार्याचें एक उदाहरण आहे.

आरे गौळवाड्यांतून दूध मिळण्यापूर्वी मुंबईकरांना शुद्ध आणि स्वच्छ दूध मिळणें फार कठीण असे. दुधांत मिसळ असे आणि विशेषेंकरून अस्वच्छ पाणी दुधांत मिसळलें जाई. दाट लोकवस्तीच्या या शहरांत मधून मधून असणारे अस्वच्छ गोठे म्हणजे सार्वजनिक आरोग्याला मोठा धोकाच होता. अनारोग्यकारक वातावरणांत गुरांना ठेवण्यांत येई. त्या वेळच्या मुंबई राज्याचे नागरी पुरवठा खात्याचे मंत्री आणि आरे दूध वाडी योजनेचे कल्पक कै. दिनकरराव नरभेराम देसाई यांनीं प्रथमतः गुरांच्या संपत्तीचा नाश व आरोग्याला येणारा धोका यांचें नियंत्रण करण्यासाठीं कंबर कसली व त्याचेंच फळ म्हणजे हें नमुनेदार दूध केंद्र आज दिसत आहे. येथें दूध तापवून थंड करण्याच्या पद्धतीमध्यें दूध १७० अंश (फारन हीट) पर्यंत तापविलें जातें व नंतर ४० अंशापर्यंत थंड केलें जातें व हें सारें १५ सेकंदांत घडून येतें.

आरे गौळवाडे येथें जाण्यासाठीं पश्चिम रेल्वेच्या गोरेगांव किंवा जोगेश्वरी यांपैकीं कोणत्याही एका स्टेशनावर उतरून जातां येतें. या स्टेशनांपासून ठराविक मिनिटांनीं तिथें जाण्यास बेस्ट बसेस सुटतात. शीवपासून V_3 बस कुर्ला मार्गें तेथें दारांत जाते.

माहीत आहे का ?

मुं बा पु रीं त
सारस्वत पद्धतीचें
सुग्रास भोजन
कु ठें घ्या ल ?

अनंताश्रम

एकमेव शाकाहारी
आणि
मांसाहारी भोजनगृह

४६ खोताची वाडी
गिरगांव, मुंबई ४

प्रकाशचें

* माक्याचें तेल

गृहिणींच्या विश्वासास पात्र ठरलें असून अकालीं गळणाऱ्या व पिकणाऱ्या केसांवर गुणकारी आहे. केसांची वाढ करणारें हें तेल शांत झोपेसाठींहि उपयुक्त आहे.

प्रकाश ट्रेडिंग कंपनी

'कृष्ण कृपा',
गोखले रोड नॉर्थ,
दादर, मुंबई – २८

* आयुर्वेदीक

स्टॉकिस्ट—व्ही. पी. बेडेकर यांच्या
शाखा व प्रमुख दुकानदार

शिसा ऑप्टिशिअन्स

छबिलदास रोड, दादर, मुंबई २८.

जादू ! जादू !! जादू !!!

पैसा व कीर्ति मिळविण्यासाठीं आधुनिक जादूविद्या अवश्य शिका. जगांतील कोणत्याहि जादूगारांचे कोणतेहि खेळ प्रत्यक्ष किंवा पोस्टानें थोडक्या काळांत शिकवूं. परदेशांतहि वाखाणलेलें जादूचें सामान आणि जादूविद्येवरील इंग्रजी–मराठी पुस्तकें आम्ही पुरवितों समक्ष अगर पत्रानें (पोस्टेजसह) चौकशी करा–

भारतांत जादूच्या खेळाचें एकमेव विश्वसनीय ठिकाण म्हणजेच

द्वा. आ. तायडे

M. A. (Bom.) M. I. B. M. (U.S.A.)

६५ भाटिया भुवन, ॲश लेन, गोखले रोड (उत्तर), दादर, मुंबई नं. २८

स्वच्छता व टापटीप यामुळें लोकादरास
पात्र झालेलें दादरमधील
एकमेव भोजनगृह

मामा काणे यांचें
स्वच्छ उपाहार गृह

(स्थापना १९१०)

दादर, मुंबई २८

पेढे ❁ दुधी हलवा ❁ बर्फी

श्रीखंड वडी, आलेपाक, दुधी वडी, नारळीपाक
मोतीचूर, बुंदी, बेसन, मेथी, आहाळीव, डिंक
व रव्याचे लाडू

आदर्श दुग्ध मंदिर

मेहता इस्टेटस्, रानडे रोड, दादर (वे. रेल्वे)

श्रीखंड ❁ बासुंदी ❁ जिलेबी

केशरी- मसाल्याचें दूध -स्वादिष्ट
उपहाराचे रुचकर - ताजे - स्वच्छ पदार्थ

बॉम्बे होमिओ फार्मसी

(रजिस्टर्ड)

होमिओपॅथिस्ट अॅण्ड बायोकेमिस्टस्

रानडे रोड, दादर, मुंबई २८

: स्टॉकिस्ट :

मेसर्स बोएरिक्स् अॅण्ड टॅफेल, लूटाइस फार्माकिल कं.
यु. एस. ए; डॉ. विलमर शॉबे जर्मनी अॅण्ड
फादर मुल्लर्स स्पेसिफिक्स

टे. नं. ६११६७ स्थापना–१९३२ ग्राम–बटरकिंग

शुद्ध, निर्भेळ व ताजें
लोणी, तूप, चक्का, दूध
व
श्रीखंड

शंभुलाल लवजी (लोणीवाले)

वसंत निवास, तुळशी पाईप रोड, दादर–मुंबई २८

मोफत दिव्य दृष्टि

जवळच्या अगर दूरच्या दृष्टीचे चष्मे फक्त रुपये दहा. दिव्य दृष्टीसाठीं पुनर्नवांजन. डोळे मोफत तपासून मोतिबिंदू, कांचबिंदू, डोकेदुखीवर चष्मे, औषधें. स्त्री डॉक्टरांचा स्त्रीरोग व कुटुंबनियोजनावर सल्ला. स्त्रियांसाठीं ओ. के. पिल्स ५॥-६॥-७॥. निद्रानाश वा. रु. ५

राम एजन्सी दवाखाना

रानडे रोड, दादर. टे. क्र. ६२०७७

१ जानेवारी १९६४ पासून

छाया रेस्टॉरन्ट अॅन्ड कन्फेक्शनरी

डॉ. डीसिल्व्हा रोड, दादर (W. R) मुंबई २८

★

★ नवीन स्वरूपांत ★

आमची खास शिफारस

सॅन्डविचेस....व्हे

REFBK 0014275
REFBK-0014275